

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
КАФЕДРА ГЛОБАЛЬНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ**

Г.П.СИТНИК

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Курс лекцій

Київ – 2023

Рецензенти:

доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник О.Ф.Сальникова
(Головне управління військового співробітництва Збройних Сил України),
доктор військових наук, професор Д.А.Купрієнко
(Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького),
доктор юридичних, доцент Н.М.Корчак
(Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

*Рекомендовано до друку вченою радою Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 11 від 29 грудня 2022р)*

Ситник Г.П.

С41 Організаційно-правові засади забезпечення воєнної безпеки України: курс лекцій / Г.П.Ситник. К: ТОВ "САК Лтд.", 2023 – 112 с.

У лекціях розкрито концептуальні, політико-правові та організаційно-управлінські засади дослідження та забезпечення воєнної безпеки України, які дозволяють розв'язувати складні спеціалізовані завдання щодо адекватного реагування на загрози національним інтересам України у воєнній сфері в сучасних умовах державотворення.

Для студентів Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, які навчаються за спеціальністю «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)». Вони також можуть бути корисними і для фахівців, на яких покладаються аналітичні, консультативно-дорадчі й організаційно-розпорядчі функції щодо забезпечення національної безпеки та слухачів системи перепідготовки державних службовців.

УДК 351:354/352:355

© Ситник Г. П., 2023
© Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
© ТОВ «САК Лтд.», 2023

ПЕРЕДМОВА

Відносини в геополітичному трикутнику «Україна – Російська Федерація – країни Заходу» характеризуються крайнім ступенем загострення, що особливо проявилось в умовах російсько-української війни. Водночас захист суверенітету і територіальної цілісності України — найважливіша функція держави. Реалізація цієї норми Конституції України в умовах воєнної загрози національній безпеці, обумовлює необхідність розробки та впровадження ефективної державної політики та механізмів її реалізації, що неможливо без знання концептуальних засад дослідження воєнної безпеки України та політико-правових й організаційно-управлінських засад її забезпечення.

Важливим чинником забезпечення воєнної безпеки є також своєчасне здійснення комплексу заходів, спрямованих на виявлення, прогнозування, запобігання та нейтралізацію воєнних небезпек. Тому вивчення навчальної дисципліни «Організаційно-правові засади забезпечення воєнної безпеки України» є важливою складовою підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти, які навчаються за освітньо-науковою програмою «Стратегічний менеджмент у сфері національної безпеки» спеціальності 256 – Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності).

Метою вказаної дисципліни є забезпечення студентів систематизованими знаннями про організаційно-правові засади забезпечення воєнної безпеки України, які дозволять їм розв'язувати складні спеціалізовані завдання щодо адекватного реагування на загрози національним інтересам України у воєнній сфері в межах своєї професійної компетенції в сучасних умовах державотворення. Успішному досягненню вказаної мети має сприяти цей курс лекцій.

При підготовці курсу лекцій враховувалось, що при формуванні навчальної дисципліни «Організаційно-правові засади забезпечення воєнної безпеки України» в її основу була покладена ідеологія системного поєднання концептуальних засад дослідження воєнної безпеки України та політико-правових і організаційно-управлінських засад її забезпечення. Тому й курс лекцій складається із двох змістовних модулів:

«Концептуальні засади дослідження воєнної безпеки України», який дозволяє сформувати у студента сукупність знань про: особливості воєнної глобалізації та загальну характеристику сучасних воєнних конфліктів; типологію соціальних конфліктів та методологічні аспекти аналізу воєнних конфліктів; технології та моделі дестабілізації держав для генерування воєнного конфлікту та його врегулювання; підходи щодо оцінювання воєнної могутності держави;

«Політико-правові та організаційно-управлінські засади воєнної безпеки України», який формує у студента сукупність знань про: сутність воєнної політики та аналізу воєнно-політичної обстановки у контексті забезпечення воєнної безпеки; характеристику типів воєнних конфліктів та передумови адекватності аналізу воєнно-політичної обстановки; основні напрямки воєнної політики України та військового будівництва; методологічні основи розробки та основні положення Стратегії воєнної безпеки України; досвід держав – членів НАТО та ЄС в організації стратегічного керівництва обороною держави.

З огляду на викладене навчальними цілями курсу лекцій є формування у студентів: уявлення про концептуальні засади дослідження воєнної безпеки України та здатність щодо системного аналізу політико-правових та організаційно-управлінських засад її забезпечення, як передумови формування у них вмінь і навичок, необхідних для здійснення функцій управління у сфері національної безпеки в межах своєї професійної компетенції, а також розробки та здійснення науково обґрунтованих заходів щодо підвищення його ефективності при реалізації національних інтересів у воєнній сфері.

Досягнення цих цілей забезпечує набуття здобувачами вищої освіти низки компетентностей, а саме здатність: приймати обґрунтовані рішення; проводити дослідження на відповідному рівні; здійснювати професійну діяльність у відповідних сферах національної безпеки; аналізувати та оцінювати сучасний стан і тенденції розвитку міжнародних відносин та проблеми міжнародної безпеки, їх вплив на національну безпеку в контексті набуття Україною членства в НАТО; використовувати понятійно-категоріальний апарат теорії національної безпеки, аналізувати та розвивати структуру системи забезпечення національної безпеки та принципи її функціонування; аналізувати та прогнозувати розвиток безпекового середовища (глобальний, регіональний та

національний аспекти) за окремими сферами забезпечення та видами діяльності; організувати цілеспрямовану діяльність щодо формування і реалізації державної політики у сферах національної безпеки та оборони; організувати заходи територіальної оборони, мобілізаційної підготовки та мобілізації у межах посадових обов'язків.

Після опанування навчальних питань лекцій та обговорення їх на семінарських заняттях кожен студент повинен знати: особливості воєнної глобалізації та загальну характеристику сучасних воєнних конфліктів; типологію соціальних конфліктів та методологічні аспекти аналізу воєнних конфліктів; технології та моделі дестабілізації держав для генерування воєнного конфлікту та його врегулювання; підходи щодо оцінювання воєнної могутності держави; сутність воєнної політики та аналізу воєнно-політичної обстановки у контексті забезпечення воєнної безпеки; характеристику типів воєнних конфліктів та передумови адекватності аналізу воєнно-політичної обстановки; основні напрямки воєнної політики України, військового будівництва, забезпечення оборонної достатності та мобілізаційної підготовки економіки; основні напрямки воєнної політики України, військового будівництва, забезпечення оборонної достатності та мобілізаційної підготовки економіки; методологічні основи розробки та основні положення Стратегії воєнної безпеки України; досвід держав – членів НАТО та ЄС в організації стратегічного керівництва обороною держави.

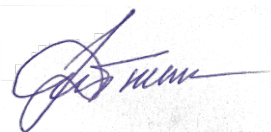
На основі цих знань студентів повинні вміти: враховувати особливості воєнної глобалізації, характеристику сучасних воєнних конфліктів, типологію соціальних конфліктів, технології та моделі дестабілізації держав для генерування воєнного конфлікту у процесі аналізу воєнних конфліктів та їх врегулювання; оцінювати воєнну могутність держави при аналізі воєнно-політичної обстановки у контексті забезпечення воєнної безпеки; аналізувати типи воєнних конфліктів та передумови адекватності аналізу воєнно-політичної обстановки; готувати пропозиції щодо вдосконалення державної політики щодо військового будівництва, забезпечення оборонної достатності та мобілізаційної підготовки економіки; використовувати в професійній діяльності методологічні основи розробки та основні положення Стратегії воєнної безпеки України, а також досвід держав – членів НАТО та ЄС в організації стратегічного керівництва обороною держави;

Оволодіння вказаними знаннями та вміннями неможливе без наполегливої роботи на лекціях, при підготовці до семінарських занять, виконанні різноманітних творчих завдань, що передбачає ознайомлення з відповідною науковою та навчально-методичною літературою. Допомогти у цьому, зорієнтувати майбутніх магістрів з національної безпеки на найбільш важливі аспекти навчальних тем, формувати в них відповідний категоріально-понятійний апарат, як важливу передумову розв'язування ними складних спеціалізованих завдань щодо адекватного реагування на загрози воєнній безпеці України в межах своєї професійної компетенції покликаний курс лекцій «Організаційно-правові засади забезпечення воєнної безпеки України».

Після кожної лекції пропонуються питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях, а наприкінці видання міститься орієнтовний перелік питань до заліку та список рекомендованої і використаної літератури.

Автор висловлює щире подяку своїм колегам, друзям та шановним рецензентам за зауваження та пропозиції, які надійшли від них під час редагування остаточного варіанта тексту курсу лекцій.

**Доктор наук з державного управління, професор,
завідувач кафедри глобальної та національної безпеки
Навчально-наукового інституту публічного
та державної служби Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
заслужений діяч науки і техніки України**

Г.П.Ситник

ЧАСТИНА 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ЛЕКЦІЯ 1. Особливості воєнної глобалізації та загальна характеристика сучасних воєнних конфліктів

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 1.1. Особливості трансформації парадигми міжнародних відносин в умовах глобалізації, наслідки воєнної глобалізації та складові глобального воєнно-стратегічного простору
- 1.2. Характерні ознаки розвитку глобальної воєнної системи та основні фактори еволюції воєнних конфліктів XXI ст.
- 1.3. Характеристика еволюції воєнних конфліктів XXI ст., їх мета та характер
- 1.4. Загальна характеристика сучасних воєнних конфліктів

1.1. Особливості трансформації парадигми міжнародних відносин в умовах глобалізації, наслідки воєнної глобалізації та складові глобального воєнно-стратегічного простору

Особливості трансформації парадигми міжнародних відносин в умовах глобалізації. В сучасних умовах глобалізації має місце стрімке розширення фінансових, торговельних, інформаційних, економічних та інших зв'язків між державами. Це значно підвищило їх потенційну вразливість та нестійкість у разі виникнення кризових ситуацій.

Водночас, спостерігається зростання витрат на оборону, зміцнення багатосторонніх зв'язків оборонного характеру, розвиток міжнародного військово-політичного та військово-технічного співробітництва. Таким чином, у воєнній сфері спостерігається тенденція створення належних умов щодо забезпечення ефективної спільної оборони та здійснення багатосторонніх заходів безпеки.

На вказані процеси значний вплив здійснює й зміна парадигми міжнародних відносин, яка впродовж ХХ ст. була геополітичною. Її суть зводилася до захисту національних інтересів передусім воєнними засобами. Ці інтереси завжди віддзеркалюють місце країни у міжнародній політиці, яке вона посідає або намагається зберегти, тобто її геополітичну само ідентифікацію. Тому у геополітичній парадигмі міжнародних відносин захист національних інтересів розглядався передусім у контексті недопущення іноземного втручання у внутрішні справи та забезпечення державного суверенітету.

Крім того, важливим вважався захист певних ідеологічних конструктів (поглядів), а національні цілі та шляхи їх досягнення визначалися геостратегією держави. Вона передбачала забезпечення безумовного військового контролю над "життєво важливою" територією, а за необхідності, ведення "гарячих" та "холодних" війн проти держав, які ідентифікувалися, як імовірні противники (агресори).

Після розпаду СРСР геополітична парадигма міжнародних відносин була доповнена геоекономічною парадигмою розвитку. Відповідно до неї захист національних інтересів передбачає також забезпечення високих темпів економічного росту шляхом інтернаціоналізації господарських зв'язків, розширення впливу держави за межі кордонів для забезпечення вільного руху товарів, капіталів, робочої сили, технологій тощо. У такому випадку геостратегія держави щодо захисту національних інтересів вже не передбачає обов'язкового завоювання територій. Вона передусім має за мету *нав'язування* оточуючому світу свого бачення майбутнього та досягнення національних цілей у процесі геоекономічної конкуренції.

Водночас, врахування геополітичної парадигми при формуванні державної політики у сферах національної безпеки і оборони і, відповідно, планування у вказаних сферах не втратило свого принципового значення.

Проте, сучасна геоекономіка диктує державам нові правила поведінки. Вони змінюють роль та завдання зовнішньої політики, у тому числі й воєнної у контексті місця держави у забезпеченні світового балансу сил, основу якого все більше складають її економічні інтереси. Це підтверджує все більш очевидна тенденція застосування новітніх геоекономічних технологій та економічних санкцій з метою повного або часткового паралічу національної економіки супротивника, які доповнюються потужним інформаційно-психологічним та політичним тиском.

При цьому межа між геоекономічними та геополітичними впливами та силовим втручанням поступово зникає. Це зумовлює необхідність пошуку оптимального балансу між ними при визначенні шляхів реалізації національних інтересів у контексті визначення необхідного та достатнього обсягу силового компонента геостратегії держави. На цей баланс все більше впливає перерозподіл економічних і політичних функцій між державою та транснаціональними компаніями (ТНК). Тому, незважаючи на те, що відповідальність за ухвалення рішень про використання воєнної сили як і раніше покладається на політиків, тобто воєнні функції залишаються у держави, роль ТНК у їх прийнятті зростає.

Наслідки воєнної глобалізації. Глобалізація започаткувала низку процесів у воєнній сфері. Тому можна говорити про воєнну глобалізацію. Її складовими, зокрема, є:

- територіальне розширення військових зв'язків;

- зростанням конкуренції технологічних новацій в галузі озброєнь;

- інтенсифікації воєнних зіткнень між політичними суб'єктами міжнародних відносин у глобальному масштабі.

Серед основних наслідків воєнної глобалізації:

- глобальна еволюція міжнародної системи договорів та структур безпеки;

- інституалізація міжнародних правових систем з питань війни (зокрема, міжнародних угод щодо нерозповсюдження ядерної зброї);

- виникнення глобальної мережі торгівлі зброєю;

- формальне та неформальне міжнародне управління з питань комплектації, розгортання та застосування збройних сил;

- глобальне розповсюдження воєнного потенціалу та технологій виробництва озброєнь.

Складові глобального воєнно-стратегічного простору. Сьогодні є підстави стверджувати про фактичне завершення формування глобального воєнно-стратегічного простору, в межах якого:

- великі відстані між центрами глобальної військової сили фактично втратили своє значення та має місце більш тісний контакт між ними;

- суттєво зросла можливість демонстрації військової сили з боку тих чи інших держав і військових блоків (союзів, коаліцій тощо);

- час прийняття рішень на застосування військової сили, на надання відсічі, на комплексне оцінювання реалій стратегічної обстановки безперервно скорочується, через що зростає ймовірність виникнення конфлікту між центрами глобальної військової сили;

- у низці країн створено структури військово-політичного командування, які постійно вдосконалюються в ході стратегічних командно-штабних навчань у контексті підготовки до ведення регіональних і глобальних воєн;

- відбувається інституалізація регулюючих режимів у воєнній сфері.

Водночас, воєнно-політична діяльність та стан міждержавних воєнно-політичних відносин у межах **глобального воєнно-стратегічного простору** визначаються взаємодією трьох взаємопов'язаних та динамічних систем:

- глобальної воєнної системи, яка відображає співвідношення воєнно-політичних сил та зв'язки суб'єктів міжнародних систем безпеки;

- системи розповсюдження зброї, яка визначає стан та спрямованість розвитку засобів збройного насильства;

- системи глобального управління організованим насильством, яка визначає механізм здійснення політичного насильства, детермінованого метою війни та міжнародно-правовими режимами безпеки.

1.2. Характерні ознаки розвитку глобальної воєнної системи та основні фактори еволюції воєнних конфліктів XXI ст.

Характерні ознаки розвитку глобальної воєнної системи. Характерними ознаками розвитку глобальної воєнної системи є:

- глобальне суперництво та пошук принципів забезпечення спільної колективної безпеки;
- жорстке суперництво в інституалізованих кооперативних утвореннях;
- переплетення регіональних та глобальних комплексів безпеки;
- інтенсифікація динаміки озброєння;
- збільшення масштабів та обсягів торгівлі зброєю та транснаціоналізація її виробництва;
- комерціалізація торгівлі зброєю на регульованому глобальному ринку.

Таким чином, сучасні процеси глобалізації здійснюють значний вплив на воєнно-політичні, воєнно-економічні та воєнно-технічні аспекти планування у сферах національної безпеки і оборони.

Основні фактори еволюції воєнних конфліктів XXI ст. Війна завжди є продовженням політики з використанням силових засобів (у класичному розумінні – засобів збройної боротьби), метою якої завжди є досягнення стратегічних політичних цілей, таких як захоплення (окупація) території, зміна політичного керівництва (режиму) в іншій державі, створення сприятливих умов для просування своїх геостратегічних інтересів у світовому просторі тощо. Разом з тим, воєнні конфлікти XXI ст. розпочинаються за іншими сценаріями, ніж у минулому, а серед основних **чинників**, які призводять до їх виникнення, як правило:

- кризові ситуації соціального характеру у державі, що переростають у кризи;
- масові порушення прав і свобод людини;
- порушення міжнародних режимів, що регулюють воєнно-політичні та воєнно-технічні питання щодо забезпечення міжнародного миру та безпеки;
- звинувачення у підтримці керівництвом держави міжнародних терористичних організацій;
- звинувачення у виготовленні та розповсюдженні зброї масового ураження.

Суттєво змінило воєнну стратегію та тактику й домінування інформаційної складової воєнних конфліктів. Йдеться про створення єдиного інформаційно-комунікаційного простору для збройних сил та політичного керівництва. До нього сьогодні активно залучається командний склад, починаючи від командирів військових підрозділів. Це дозволяє кардинально розширити простір військового впливу, а дії в інформаційному просторі, як правило, опереджають фізичні дії.

Визначальними тенденціями є також ставка на, так зване, безконтактне ведення бою та зростання мобільності військ, які залучаються до ведення бойових дій. Перша тенденція обумовлена можливостями, які надає використання високоточної зброї, застосування космічної розвідки, безпілотних апаратів тощо. Друга - можливостями сучасного транспорту, який забезпечує передислокацію значних контингентів військ в інший регіон на протязі кількох днів, а то й годин.

Принципово важливим є й те, що у попередніх війнах перемога однієї держави (коаліції) над іншою юридично оформлялась актами про беззаперечну капітуляцію. Сьогодні ж, через транснаціональний характер воєнних дій, така інституалізація перемоги, як правило, є неможливою.

Досвід сучасних воєнних конфліктів також показав, що сформовані на професійній основі регулярні збройні сили є більш ефективними, ніж сформовані на основі загального військового обов'язку.

Оскільки в умовах глобалізації економічні інтереси провідних країн виходять далеко за межі національної території, то це зумовлює відповідні завдання щодо їх захисту за кордоном. Не рідко вони інтерпретуються політичним керівництвом цих країн як життєво- важливі для забезпечення національної безпеки. Тому обґрунтовується доцільність використання збройних сил за межами національної території, інколи за тисячі кілометрів. Це призводить до розширення переліку функцій, які покладаються на них, зокрема:

- проведення операцій миротворчого характеру;
- виконання адміністративно-господарської функції в умовах післявоєнного відновлення систем забезпечення життєдіяльності місцевого населення;
- нанесення превентивних ударів по базах терористів.

Справедливість вищевикладеного підтверджують особливості ведення війни проти Іраку у 2003

році коаліційними силами під керівництвом США (операція “Лис пустині”) та бойові дії країн-членів НАТО у Лівії (2011 рік). Серед цих особливостей, зокрема:

частини та підрозділи сил спеціального призначення приступали до виконання завдань задовго до активної фази повітряно-наземної операції;

інформаційно-психологічні операції проводилися з високою інтенсивністю та починалися задовго до наземних бойових дій;

використання засобів розвідки, новітніх засоби зв'язку і навігації забезпечувало ефективне виявлення противника на великих відстанях;

активно використовувалися космічні апарати різного призначення, у тому числі для широкомасштабного застосування систем управління зброєю;

сили ППО та ПРО коаліційних військ і країн-членів НАТО через їх переваги у повітрі активних бойових дій не вели, а виявлені засоби ППО Іраку та Лівії були знищені в першу чергу;

коаліційні сили та країни-члени НАТО, як правило, використовували високоточну зброю, що дозволило уникнути масових жертв мирного населення та знищити заглиблені об'єкти та цілі, що перебували на великих відстанях (в операції “Лис пустині” такою зброєю було знищено понад 100 таких об'єктів);

одночасно із нанесенням ракетно-авіаційних ударів на територію Іраку були введені сухопутні війська, які, як правило, оминали зони вогневого ураження зброєю військ Іраку, а в ближній бій вступали у виняткових випадках; в Лівії тенденція уникання участі країн-членів НАТО у сухопутній фазі операції стала більш очевидною, а відповідні функції та завдання широко поклалися на самих лівійців (повстанців-опозиціонерів) та найманців з інших країн;

широко застосовувалася концепція “динамічного планування”, яка передбачає перенацілення ударних засобів і крилатих ракет у їх польоті;

стратегія інформаційно-психологічної війни допускала використання провокацій, розповсюдження фейків, перекручування фактів, дезінформацію міжнародної спільноти, а телебачення стало одним із її інструментів.

мали місце проблеми щодо розпізнавання своїх військ при наведенні авіації та бойових вертольотів на цілі, через що були втрати серед союзників;

американськими спецслужбами до початку війни здійснювався підкуп та спонукання до зради вищого військового керівництва (генералітету) в Іраці.

1.3. Характеристика еволюції воєнних конфліктів XXI ст., їх мета та характер

Характеристика еволюції воєнних конфліктів XXI ст., Останнім часом широкого розповсюдження набули такі поняття як “холодна”, “дипломатична”, “економічна”, “інформаційна”, “психологічна”, “торговельна” війна тощо. Аналіз свідчить, що як правило, за своїм змістом ці форми протиборства між державами, є всебічно підготовлені, здійснюються за взаємно узгодженими планами, при комплексному застосуванні дипломатичних, економічних, інформаційних та інших засобів.

Разом з тим, ці війни, не можна ототожнювати з війною в класичному її розумінні, коли мова йде про збройну боротьбу. Застосування зброї надає війні специфічну властивість, оскільки передбачає залучення збройних сили. В інших формах протиборства між державами беруть участь головним чином державні інститути, у тому числі й в мирний час. Тому варто погодитися з тими, які стверджують - не все, що рушиться, - це результат війни. Хоча іноді і говорять про економічну, інформаційну, фінансову, торгову війну, але як свідчить історичний досвід, без застосування військової сили воєн ніколи не було і не може бути.

Характеризуючи еволюцію воєнних конфліктів XXI ст. доцільно також відповісти на питання, а настільки правомірним є використання поняття “війна з тероризмом”, введеного в політичний лексикон в останні десятиріччя? Чи є це дійсно війна у класичному її розумінні? Важливість відповіді на це питання обумовлена тим, що масштаби загроз міжнародній та національній безпеці з боку терористів безперервно зростають, зокрема, все важче стає протистояти можливому використанні так званих “брудних ядерних бомб”, начинкою яких можуть бути вкрадені радіоактивні матеріали,

хімічної та бактеріологічної зброї.

Головною метою терористичних організацій є боротьба за політичний та економічний вплив у світі. Тому проблемою є не тероризм, як явище досить відоме в історії, а поява політичних організацій, які використовують терористичні методи для захоплення влади шляхом залякування політичної еліти та суспільства, а не просто для фізичного знищення окремих лідерів. Ці організації використовують без обмежень будь-які засоби збройної боротьби або інші засоби, що є принципово новим в історії тероризму. З огляду на сказане, варто вести мову не про “війну з тероризмом”, а про війну з радикальними політичними організаціями, в якій необхідно ставити за мету політичну поразку цих організацій.

Таким чином, у протистоянні між державами питома вага невоєнних засобів, їх організаційно-технічні можливості зростають, але саме застосування збройної сили, насильницькі дії визначають специфіку війни як такої. Тобто сутність війни не змінилася. Як і раніше вона залишається крайньою формою політичного насильства. Проте у зв'язку з воєнно-технічним прогресом, вказана сутність збагатилася, зокрема, розвитку набули способи та форми ведення війни. Тому актуалізувалась необхідність поглибленого системного підходу до її вивчення.

Багато фахівців стверджують, що сьогодні міждержавні відносини не стали більш передбачуваними. Навпаки, вони стали більш конфліктними, агресивними, набирає силу тенденція застосування переважно силових методів у врегулюванні конфліктних ситуацій. При цьому перевагу силовим методам у врегулюванні конфліктних ситуацій надають і демократичні країни.

Це виглядає парадоксальним, з огляду на загальновідому тезу, що розповсюдження у глобальному вимірі демократії є шляхом до ліквідації війни, як суспільно-політичного явища. На жаль, є підстави засумніватися в правильності цієї тези. Після перемоги лібералізму у “холодній війні” над комунізмом та кількох хвиль демократичних перемін, які розповсюдилися по всьому світу, має місце стійка тенденція до зростання середньостатистичної чисельності військових конфліктів на рік.

Так, з 1945 року по 1990 рік було зареєстровано – 300 війн (в середньому 7 на рік), а за останні 10 років ХХ століття відбулося близько 150 війн і серйозних збройних конфліктів, тобто у середньому 15 на рік. Водночас тенденції змін військово-політичного курсу провідних країн, свідчать про перегляд їх стратегічних концепцій у контексті модернізації озброєнь, впровадження новітніх технологій для підвищення ефективності використання збройних сил у зовнішній політиці. При цьому, за різними оцінками бойова міць збройних сил (без ядерної зброї) зросла, порівняно з періодом Другої світової війни у 25 разів, а військові витрати з початком ХХІ ст. мають стійку тенденцію до зростання.

Останні роки висвітили також загрозливу тенденцію девальвації існуючої системи забезпечення міжнародного миру та безпеки. Часто Рада безпеки ООН не може досягти консенсусу з найбільш важливих питань забезпечення міжнародної безпеки. Існуюча міжнародно-правова система у сфері безпеки фактично не має реальних механізмів стримування односторонніх дій держав – постійних членів Ради Безпеки ООН, що пов'язано з наявністю у них права “вето”. В умовах збройного протистояння між ними, або ж збройного конфлікту за участю постійного члена Ради Безпеки ООН, жодне принципове рішення міжнародною спільнотою не може бути прийнятим. Тому незважаючи на те, що ймовірність виникнення широкомасштабних війн незначна, їх наслідки для міжнародної безпеки та миру можуть бути катастрофічними, як ніколи. З огляду на це багато країн наполегливо ставить питання про необхідність перегляду основоположних документів міжнародного права.

Мета та характер сучасних воєнних конфліктів. Війни у ХХІ ст. будуть носити принципово інший характер та вимагати якісно інших озброєнь та збройних сил. Світ вступив у смугу війн шостого покоління, коли збройні сили будуть використовуватися не стільки для ведення військових дій, стільки для того, щоб унеможливити противника чинити активний опір. Зокрема, це може досягатися “хірургічними” ударами високоточною зброєю й масованим застосуванням засобів радіоелектронної боротьби. Передбачається використання інгібіторів згорання, які будуть зупиняти роботу двигунів машин, а також хімікати, які будуть руйнувати шини автомашин та літаків тощо.

В кінцевому підсумку, головною метою таких війн буде не стільки безпосереднє знищення противника, як досягнення поставлених політичних цілей війни без розгортання та застосування масових армій. Це означає, що концепція ведення так званої тотальної війни, яка була покладена в основу стратегічних установок та кінцевий результат якої визначався зіткненням масових армій в

кровопролитних битвах, відійшла у минуле. Варварський характер зазначеної концепції проявлявся в тому, що зброя, яка використовувалася, наносила величезну шкоду мирному населенню та інфраструктурам, які забезпечують його життєдіяльність.

Так, якщо у Другу світову війну кількість жертв серед мирних громадян становила 50% від загального числа втрат, то у в'єтнамській – 90%, а у чеченській – 95%. При цьому часто тотальна війна свідомо велася виключно проти мирного населення. Наприклад, на півдні В'єтнаму американські війська протягом кількох років застосовували хімічну та біологічну зброю, напали, потужні бульдозери, здійснюючи широкомасштабне і цілеспрямоване знищення рослинного та тваринного світу. У цій війні було використано втричі більше боєприпасів, ніж усіма воюючими країнами за роки Другої світової війни.

Разом з тим, за оцінкою фахівців, для одних учасників, війна може, як і раніше, мати характер тотальної війною, а для інших - обмеженої (не тотальної). Головний критерій, який при цьому використовується, рішучість політичних цілей, наприклад, ліквідація існуючої політичної системи, можлива фізична ліквідація політичного керівництва.

Таким саме анахронізмом стає й ядерна зброя, незважаючи на те, що з цього приводу є різні думки. Наприклад, деякі фахівці намагаються виправдати її так зване обмежене застосування, а інші вважають, що ядерну зброю не можна застосовувати ні за яких умов. Так, на думку В.Сліпченко: “перехід до вимушеного вживання ядерної зброї в такій війні з іншою ядерною державою неодмінно стане самогубством. Після цього ні про який суверенітет, територіальну цілісність, національні інтереси і інші проблеми вже не доведеться вести мову взагалі”.

З іншого ж боку, через перенасичення територій розвинених країн потенційно небезпечними об'єктами (атомні електростанції, об'єкти хімічної промисловості, нафтопроводи, газо- та водосховища тощо) та при наявній тенденції урбанізації, широкомасштабне використання високоточної зброї у сучасних воєнних конфліктах також може привести до людських і матеріальних втрат, таких, як і при застосуванні ядерної зброї.

Великі надії у збройній боротьбі майбутнього покладаються на інформаційні та інші види, так званої “несмертельної зброї” або “зброї нелетальної дії”. Йдеться про зброю, яка при звичайному застосуванні не повинна призводити до загибелі або серйозних травм в живій силі супротивника, проти якого вона застосовується. Основна мета її використання — нейтралізація, а не поразка живої сили противника. Така зброя може застосовуватися для виведення з ладу бойової техніки і озброєння, позбавлення рухомості автотранспорту тощо.

Дійсно, сучасні армії сильно залежать від інформації. Тому їх можна привести у небоєздатний стан “оглушивши” та “осліпивши” засобами радіоелектронної боротьби. Тому активізуються зусилля щодо розробки електромагнітної зброї та методів її застосування. Не вбиваючи людей така зброя порушує роботу телефонів, радіолокаторів, комп'ютерів, інших засобів зв'язку, навігації, управління тощо.

Зважаючи на великий ступінь автоматизації сучасного виробництва та інфраструктур, які забезпечують життєдіяльність населення, застосування цієї зброї також може привести до величезних людських і матеріальних втрат.

Вважається, що вказані види зброї будуть основою засобів збройної боротьби війн сьомого покоління і, в кінцевому підсумку призведуть до того, що війни сьомого покоління взагалі виключать людину із зони протистояння. Проте, з цим важко погодитися, оскільки підготувати зброю до застосування та контролювати отримані результати в разі її застосування все одно має людина. Тому навряд чи можна буде обійтися і без сухопутних військ, оскільки на території держави, яка прогнала у війні, має бути встановлено окупаційний режим. Його підтримка після завершення активної фази бойових дій, як свідчать події в Іраку, Лівії, Афганістані є досить складним завданням.

Очевидно також, що переважна більшість держав не зможе одночасно переозброювати свої армії сучасною зброєю та буде вимушена компенсувати її відсутність традиційними системами озброєнь та бойової техніки. Це передбачає залучення певної кількості людей, тобто людині все одно буде належати важлива роль у військових конфліктах у найближчі десятиліття.

1.4. Загальна характеристика сучасних воєнних конфліктів

Врешті-решт, військові конфлікти найближчого майбутнього можна характеризувати більшою мірою як асиметричні, які за умови значного опору більш слабшої у технологічному відношенні держави, можуть набувати ознак тотальної війни.

Асиметрична війна – це загальна характеристика війни між країною, яка може вести війни нового покоління і країною, яка не здатна її вести через технологічну відсталість. Це може бути й війна, у якій її учасники при відносній близькості за характером і масштабами політичних цілей, можуть дотримуватися асиметричних стратегій.

При цьому, історичний досвід свідчить, що за останні 200 років у 30% таких війн (конфліктів) більш слабка держава перемагала сильнішу. Головною ж передумовою перемоги була політична воля і цілеспрямованість на перемогу з боку слабшої сторони. Важливо також, що до асиметричних дій часто вдається й сильніша сторона, яка не може дозволити собі таких втрат, як слабка сторона. Тому тотальний характер війни зберігається по відношенню до більш слабого супротивника. Це залежить від політичних цілей, які передбачається досягнути під час війни, та рішучості чинити опір більш слабого у технологічному відношенні противника. Наприклад, у Косово була знищена основа економіки країни, зокрема, майже всі штучні споруди на транспортних комунікаціях, оскільки армія Югославії, яка була на порядок слабша ніж країни-члени НАТО, які приймали участь у війні, чинила сильний опір. Тому асиметричний по суті воєнний конфлікт продемонстрував тотальний характер (по відношенню до більш слабого супротивника).

Таким чином, характер асиметричної війни буде залежати від рішучості політичних цілей, які ставлять і намагаються досягти її учасники. Військова могутність агресора не обов'язково буде спрямована на тотальне знищення об'єктів економічної інфраструктури і створення надскладних умов для життєдіяльності населення. Але, за певних умов вони можуть стати стратегічними цілями для ураження, що зумовлює важливість їх належного захисту.

Таким чином, загальні особливості сучасних воєнних конфліктів полягають у наступному.

По-перше, їх головною метою, як і раніше, є роззброєння ворога, спонукання його до виконання волі переможця, досягнення якої передбачається за рахунок, зокрема, фізичного насильства над збройними силами, руйнування систем державного і військового управління, економіки, транспорту, зв'язку і, таким чином, створення нестерпних умов життя для населення. Водночас, досягнення цих стратегічних цілей здійснюється, як правило, шляхом внутрішніх підричних дій, політичного, економічного та іншого тиску на противника, чому сприяє залежність більшості країн від провідних держав та наявність в цих країнах осередків організацій, які використовують терористичні методи.

По-друге, на фоні зростання різноманіття засобів і способів збройної боротьби спостерігається тенденція їх комплексного використання із невоєнними засобами, тобто досягнення агресором головної мети передбачається не тільки за рахунок фізичного впливу на населення країни та її збройні сили. Пріоритетним є морально-психологічне придушення та створенням нестерпних умов для життя населення, зокрема, руйнування електростанцій, систем зв'язку, водопостачання, охорони здоров'я, тощо. Наслідком цього, як правило є параліч економіки, голод, пандемії, екологічні катастрофи, масовий страх. В сукупності вони мають забезпечити створення стресового стану у населення, як передумови зміни матриці суспільної свідомості у бажаному для агресора напрямку.

По-третє, окупація країни, часто не розглядається як стратегічна ціль, оскільки часто функції окупаційної влади покладаються на місцеву владу, яка формується із місцевих дисидентів, опозиціонерів, тощо за потужної зовнішньої політичної, фінансової, інформаційної та військової підтримки.

По-четверте, країна розвинута в економічному відношенні є вразливішою при масованому застосуванні проти неї високоточної зброї. Це може бути чинником стримування її від агресивних посягань та навіть вимушеної капітуляції у ході воєнного конфлікту.

По-п'яте, провідні країни готують національні збройні сили до ведення бойових дій у воєнних конфліктах із масштабним застосуванням високоточної зброї по всій території держави. У таких конфліктах основні завдання вирішуються завдяки застосуванню засобів дальнього вогневого

ураження, інтенсивність якого різко зростає. Застосування новітньої зброї, в тому числі з космосу, дає можливість проведення точних ударів в операції будь-якого масштабу. За таких умов гарантоване ураження найважливіших об'єктів та цілей досягається в лічені хвилини, незалежно від їх віддаленості від державного кордону та місця розташування.

По-шосте, воєнні конфлікти будуть більшою мірою асиметричні, які, за умови стійкого спротиву слабшого у технологічному відношенні учасника, можуть набирати характеру тотальної війни. Тому система управління обороною держави має бути готовою до дії в умовах тотальної війни, оскільки її легше адаптувати до інших умов, ніж навпаки.

По-сьоме, спостерігається стрімкий перехід від автономних одиниць озброєння до автоматизованих комплексів та систем: розвідувально-ударних, інформаційно-бойових тощо, а бойові системи зі штучним інтелектом стають одним із головних засобів збройної боротьби. При цьому створення керованої, так званої "розумної" зброї, веде до того, що й збройна боротьба стає "керованою". Вказана керованість досягається проведенням комплексу заходів на її підготовчому та основному етапах, зокрема, створюється вигідна контрольована внутрішня та зовнішня обстановка, здійснюється рефлексивне керування супротивника.

По-восьме, Продовжує збільшуватися розрив у можливостях засобів ураження та захисту, тобто має місце випереджальний розвиток засобів і способів ураження порівняно із засобами захисту.

Викладена вище характеристика впливу глобалізації на воєнну сферу, основні чинники еволюції воєнних конфліктів XXI ст. та їх особливості, певною мірою розкривають сутність міждержавних збройних протистоянь, які сьогодні аналітики та експерти позначають концептом "гібридні війни".

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Дайте характеристику трансформації парадигми міжнародних відносин в умовах глобалізації
2. Як глобалізація впливає на воєнну сферу?
3. Дайте характеристику еволюції воєнних конфліктів XXI ст.
4. Які мета, цілі та особливості сучасних воєнних конфліктів

ЛЕКЦІЯ 2. Типологія соціальних конфліктів та методологічні аспекти аналізу воєнних конфліктів

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 2.1. Сутність соціального явища, яке позначають поняттям «соціальний конфлікт» та критерії їх класифікації
- 2.2. Сутність збройного (воєнно-політичного) конфлікту та його особливості
- 2.3. Вплив воєнних конфліктів на національну безпеку та їх структурні елементи
- 2.4. Аналіз конфліктної свідомості як передумова з'ясування причин збройного конфлікту
- 2.5. Методологічні аспекти еволюційно-генетичного аналізу збройного конфлікту
- 2.6. Фази та стадії розвитку політичної складової воєнного конфлікту та його функціональний аналіз

2.1. Сутність соціального явища, яке позначають поняттям «соціальний конфлікт» та критерії їх класифікації

Сутність соціального явища, яке позначають поняттям «соціальний конфлікт». Забезпечення національної безпеки багатьох держав світу нерозривно пов'язане з необхідністю ліквідації загрози деструктивних, збройних соціальних конфліктів. Історія та сучасність свідчать, що неконтрольоване загострення соціальних протиріч, набуття ними крайніх форм збройного насильства може мати наслідком розпад держав, знищення й дискримінацію людей. Сучасні конфлікти залишаються

одним з основних чинників внутрішньополітичної та міжнародної нестабільності, досить часто відрізняються складністю й тривалістю процесу врегулювання й навіть після досягнення домовленостей про припинення збройної боротьби нерідко згодом відбуваються спалахи насильства.

Після розпаду СРСР та припинення “холодної війни” не виправдали себе сподівання на зменшення кількості деструктивних соціальних потрясінь, війн, міжетнічних конфронтацій. Навпаки, відбувся своєрідний спалах різноманітних, у тому числі й збройних, конфліктів, посилилась тенденція до силового вирішення політичних протиріч. Так, лише на території колишнього Радянського Союзу виникли нагірно-карабахський, абхазький, придністровський, таджицький, південно-осетинський, та чеченський конфлікти, які набули форми збройної конфронтації. Етнополітична напруженість зберігається також на території ЄС: в Іспанії (Країна Басків), Великобританії (Ольстер), на Кіпрі (не визнаний у світі суверенітет Турецької Республіки Західного Кіпру), у Франції (Корсика). На сьогодні Близький Схід, Балкани, Північний та Південний Кавказ, Середня Азія, Африка - зони реальних та потенційних конфліктів, в яких широке застосування збройних форм боротьби загрожує національній безпеці окремих держав і міжнародній безпеці взагалі.

Ситуація в сучасних конфліктах ускладнюється наявністю та активною діяльністю терористичних організацій. Взаємодія різних терористичних угруповань, їх зв'язок з міжнародним тероризмом у поєднанні з реальною можливістю застосування в терактах ЗМУ перетворює сучасні збройні соціальні конфлікти на чинник нестабільності в національному, регіональному та глобальному вимірах.

Розвиток людської спільноти був і залишається нерозривно пов'язаним з необхідністю забезпечення безпеки від загрози збройних соціальних конфліктів. Саме тому проблема безпеки та її зв'язок з феноменом конфлікту розглядалися вже в працях античних філософів Платона й Аристотеля, політичного філософа епохи Відродження Т. Гоббса, Н. Макіавеллі та інших мислителів минулого. Сучасна політична ситуація у світі продовжує відзначатись високим ступенем конфліктності як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівнях, що природно стимулює інтерес сучасних дослідників до проблем конфлікту та безпеки.

Конфлікт (від лат. *conflictus*) – зіткнення, протистояння. В загальному розумінні – це прояв об'єктивного або суб'єктивного протиріччя, зіткнення, боротьба різних сторін, сил, підструктур особистості. Тобто конфлікт у загальному розумінні є досить широким поняттям і, окрім соціальної дійсності, може стосуватись психології окремої людини (внутрішньоособистісний конфлікт). Предметом нашого вивчення є саме соціальні (суспільні) конфлікти.

Соціальний конфлікт – форма розвитку і результат загострення соціальних протиріч, боротьба суб'єктів суспільних відносин з приводу реалізації реально або уявно несумісних, взаємовиключних інтересів. Суб'єктами соціального конфлікту можуть бути індивіди, малі, великі і середні соціальні групи, а також (у якості форм політичної організації великих соціальних груп, суспільства в цілому) держави, групи держав. В основі соціальних конфліктів лежать протиріччя, які являють собою протилежність інтересів. Проте протиріччя не завжди призводить до конфлікту. Соціальний конфлікт розпочинається із зіткнення, боротьби, конфліктних дій та конфліктних відносин.

Критерії класифікації соціальних конфліктів. На сьогодні в конфліктології існує досить велика кількість критеріїв, за якими класифікують соціальні конфлікти.

За сферою поширення – внутрішньодержавні, регіональні та глобальні.

Відповідно до суб'єктів конфлікту – між групові, між соціальною групою та особистістю, міжособистісні, міжетнічні, міждержавні (міжнародні), міжрелігійні (міжконфесійні).

Відповідно до типу протиріч, покладених в основу конфлікту та об'єкту конфлікту – політичні, етнополітичні, економічні, екологічні, релігійні, юридичні, державно-управлінські тощо.

Відповідно до засобів та форм протистояння – конфлікти без використання збройної (воєнної) сили та збройні, воєнні, воєнно-політичні конфлікти. Крайньою формою насильницьких соціальних конфліктів є війна.

Відповідно до результатів конфлікту для сторін – конфлікти з нульовою, від'ємною та позитивною сумою.

У конфліктах з нульовою сумою одна сторона виграє, а інша програє. Приклад – результати Першої та Другої світових воєн, в яких Німеччина і її союзники потерпіли поразку.

У конфліктах з *позитивною сумою* обидві сторони виграють. Як правило це конфлікти без застосування збройної сили, у результаті мирного врегулювання яких сторони узгоджують інтереси і досягають взаємовигідного компромісного вирішення проблеми.

У конфліктах з *від'ємною сумою* обидві сторони програють. Приклад – глобальний ядерний конфлікт.

Відповідно до впливу на суспільство та систему міжнародних відносин – конструктивні та деструктивні.

Відповідно до положення суб'єктів конфлікту в системі суспільних відносин та співвідношення сил між ними – *вертикальні та горизонтальні*.

Вертикальні конфлікти відбуваються, коли статус і сили сторін нерівнозначні. Наприклад конфлікт між федеральним центром і суб'єктом федерації, як це мало місце в чеченському етнополітичному конфлікті.

У горизонтальних конфліктах положення сторін у системі суспільних відносин і співвідношення сил між ними є відносно рівнозначним. Це може бути конфлікт між президентом та більшістю у парламенті або між двома державами.

Відповідно до ступеня інтенсивності: конфлікти низької, середньої та високої інтенсивності. За критерій інтенсивності, як правило, береться кількість втрат сторін за одиницю часу.

Відповідно до ступеню нормативної регуляції – інституційовані та неінституційовані. В інституційованих конфліктах сторони дотримуються норм законодавства та взаємних домовленостей. Для неінституційованих конфліктів характерне порушення як правових норм, так і взаємних домовленостей. Такі конфлікти ряд конфліктологів називають абсолютними. Саме неінституційовані (абсолютні) конфлікти найчастіше набувають збройної форми, їх найважче врегулювати.

Окремий конфлікт може бути класифікований за різними критеріями. Наприклад, Чеченський конфлікт на території Російської Федерації може бути визначений як внутрішньодержавний, вертикальний, деструктивний збройний етнополітичний конфлікт з від'ємною сумою.

2.2. Сутність збройного (воєнно-політичного) конфлікту та його особливості

Одними з найпоширеніших та небезпечними соціальними конфліктами сучасності є збройні конфлікти. Різноманітні аспекти передумов виникнення, динаміки, врегулювання та попередження збройних конфліктів у тих чи інших державах і регіонах світу стали предметом багатьох робіт, що представляють вагомий складову сучасної науки.

Застосування зброї покладено в основу поняття “збройний конфлікт”, яке використовується багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями. На думку І. Арцибасова, збройний конфлікт являє собою “специфічні суспільні відносини, що складаються між його суб'єктами в процесі ведення збройної боротьби, яка може набувати форми війни, міжнародного збройного конфлікту або збройного конфлікту міжнародного характеру”.

За визначенням Е. Сміта “збройні конфлікти – це відкриті зіткнення із застосуванням зброї між двома або більше керованими з центру сторонами, що безперервно триває протягом певного часу в суперечці за контроль над територією і її управлінням”. Незважаючи на те, що визначення Е. Сміта стосується конфліктів, у яких вирішуються перед усім територіальні протиріччя, але в ньому, як і у визначенні І. Арцибасова, увага загострюється на збройній боротьбі, застосуванні зброї.

Проте збройна боротьба може бути засобом вирішення широкого спектру соціальних протиріч в економічній, релігійній, ідеологічній та інших сферах. Зброя може застосовуватись як у зіткненнях кримінальних угруповань, так і в конфліктах між державами.

В умовах збройних політичних конфліктів збройне протистояння слугує основним засобом досягнення цілей конфліктуючих сторін у сфері політичної влади, що, у свою чергу, надає їм можливість реалізації власних інтересів за допомогою сукупності духовно-інформаційних, економічних, нормативно-правових та силових ресурсів політичної влади. Тобто, специфічним, загальним предметом збройного політичного конфлікту є політична влада як “...реальна здатність одних людей проводити свою волю стосовно інших за допомогою правових і політичних норм”.

Сферами реалізації політичної влади (предметами збройних політичних конфліктів) можуть бути:

владний контроль над територією проживання певної етнічної спільності, економічними та природними ресурсами, матеріальними та духовні цінностями;

сфера забезпечення політичних та інших прав соціальних груп, держав, коаліцій держав (забезпечення належних соціально-економічних умов існування та участі у політичному житті країни, захист національної мови й культури, право на віросповідання, реалізація права кожної нації на самовизначення та захист від різних форм соціальної дискримінації, реалізація геополітичних та гео економічних інтересів);

сукупність інститутів здійснення політичної влади.

В умовах різних конфліктів домінуюче значення може мати той або інший предмет, проте, зазвичай має місце їх специфічне поєднання.

Досить часто, особливо в конфліктах пострадянського простору, опозиційні етнічні групи в якості найефективнішого шляху захисту прав етнічних спільнот, отримання контролю над ресурсами та реальної здатності здійснювати політичну владу розглядається здобуття державного суверенітету відповідного національно-територіального утворення.

Поняття воєнно-політичного конфлікту є близьким за значенням з поняттям збройного конфлікту. Спільною ознакою як воєнно-політичного конфлікту, так і збройного конфлікту є збройна боротьба, що відіграє роль основного засобу розв'язання політичних протиріч. Проте, як відзначає Г. Перепелиця, збройна боротьба не є обов'язковою умовою виникнення конфлікту: "Обов'язковим моментом воєнно-політичного конфлікту, його необхідною ознакою є саме застосування або загроза застосування воєнної сили".

У випадку збройного конфлікту обов'язковою умовою його виникнення та існування є збройна боротьба, як визначальна складова будь-якого збройного конфлікту. Саме з урахуванням цієї особливості збройного конфлікту необхідно розглядати специфіку його впливу на національну безпеку держави.

Існує також точка зору, згідно з якою різниця між воєнним та збройним конфліктом полягає також у тому, що під час воєнного конфлікту головним засобом його ведення є регулярні державні військові структури з обох сторін, у випадку ж збройного внутрішньополітичного конфлікту відбувається одностороннє застосування державних збройних формувань або взаємне застосування сторонами іррегулярних збройних угруповань, які не мають законного державного статусу.

Проте в *широкому* розумінні воєнний або воєнно-політичний конфлікти можуть розглядатись у якості різновидів збройного конфлікту, адже важливою складовою воєнної сили є зброя та бойова техніка, яка прямо або опосередковано (демонстративно) використовується у конфліктній взаємодії.

Для означення внутрішньодержавних конфліктів широкого вжитку набули поняття громадянської та національно-визвольної війни. Застосування терміну "національно-визвольна війна" не у повній мірі відображає специфіку сучасних збройних конфліктів, оскільки таке визначення має суб'єктивне, оціночне значення і по суті є продовженням класичного поділу війн на справедливі та несправедливі.

Як правило, національно-визвольна війна оцінюється як позитивна, справедлива боротьба, що ґрунтується на праві націй на самовизначення. Поряд із цим, ряд національно-визвольних рухів, що обґрунтовують свою діяльність правом націй на самовизначення, активно використовують терористичні методи боротьби, чим створюють загрозу національній та міжнародній безпеці. В залежності від суб'єкта оцінки, конфлікт може оцінюватись одночасно як "національно-визвольна війна народу" або як "контртерористична боротьба з незаконними воєнізованими формуваннями".

Застосування поняття "національно-визвольна війна" обмежено також тим, що воно використовується переважно лише у випадку внутрішніх опозиційних конфліктів, суб'єкти яких займають нерівнозначне положення в політичній системі суспільства.

З огляду на це ми вважаємо за доцільне у визначенні найбільш інтенсивної, крайньої форми внутрішньодержавних збройних конфліктів застосування категорії "громадянська війна", що означає "найбільш гостру форму розв'язання суспільних протиріч усередині країни, збройне протистояння соціальних, етнічних, релігійних груп та політичних сил за реалізацію своїх політичних, соціально-економічних, духовно-культурних та інших інтересів, що охоплює значну частину населення і територій".

2.3. Вплив воєнних конфліктів на національну безпеку та їх структурні елементи

Вплив воєнних конфліктів на національну безпеку. На сьогодні існує досить велика кількість, подекуди суперечливих, підходів у сферах дослідження проблем воєнних конфліктів та їх впливу на національну безпеку. Це зумовлено тим, що з феноменом збройного соціального конфлікту нерозривно пов'язані такі явища як етнічна мобілізація та ідентифікація, насильство, націоналізм, сепаратизм та тероризм, що є предметами багатьох спеціалізованих наукових праць.

Ця проблематика також має міждисциплінарний характер, оскільки пов'язана з необхідністю використання результатів досліджень у різних сферах наукового знання. Доречно звернути увагу на те, що комплексне дослідження конфлікту передбачає врахування різних, навіть суперечливих точок зору і підходів у даній сфері, які у критичному поєднанні в значній мірі доповнюють одна – одну.

Не зважаючи на різноманітні тлумачення сутності національної безпеки, а також феномену конфлікту в межах різних наукових підходів, роботи багатьох науковців мають також низку спільних рис.

Зокрема, визнаються як позитивні, так і негативні функції конфліктів, необхідність пошуку ефективних шляхів їх попередження і врегулювання, конфліктогенний потенціал етнічної, політичної та соціально-економічної дискримінації, насильства, їх руйнівний вплив на систему соціальних відносин.

До того ж в оцінці впливу конфлікту на національну безпеку необхідно враховувати позиції його прямих і непрямих учасників, адже він досить часто слугує реалізації їх національних інтересів.

Воєнні конфлікти скоріше доречно розглядати у якості чинника впливу на національну безпеку. Характер цього впливу залежить від типу конфлікту, від масштабу, інтенсивності, тривалості конфлікту, а також від засобів та форм боротьби у конфлікті. Збройний конфлікт може бути визначений як у якості виклика, так і у якості загрози національній безпеці.

Очевидно, що реальну загрозу національній безпеці становлять деструктивні соціальні конфлікти і особливо конфлікти із застосуванням збройної сили, якщо вони перешкоджають або взагалі унеможливають реалізацію національних інтересів. Загалом збройні конфлікти, війни спричиняють системний вплив на суспільні відносини на внутрішньодержавному та міжнародному рівні, а їх врегулювання є одним з ключових завдань політики національної та міжнародної безпеки.

Передумовою ефективного врегулювання соціальних конфліктів є їх діагностика, що передбачає збір та аналіз різносторонньої інформації про конфлікт. Аналіз соціальних конфліктів надає можливість зрозуміти, на які конфліктогенні чинники та умови необхідно в першу чергу звернути увагу під час дослідження процесу зародження та прогнозування подальшого розвитку конфлікту, й на цій основі застосувати відповідні методи врегулювання.

Структурні елементи воєнного конфлікту. Основний зміст будь-якого соціального конфлікту становлять його структурні елементи. Це обумовлює необхідність проведення структурного аналізу соціального конфлікту, що має на меті з'ясування специфічних рис, функцій та особливостей взаємозв'язку його складових.

В структурно-змістовному плані воєнний конфлікт являє собою систему взаємопов'язаних елементів, основними з яких є: суб'єкти конфлікту, непрямі учасники конфлікту, об'єкт та предмет конфлікту, конфліктна свідомість, конфліктні дії, конфліктні відносини, засоби конфлікту.

Суб'єкти (сторони) конфлікту є носіями конфліктної свідомості, своїми діями породжують сам конфлікт, надають йому той чи інший зміст та гостроту, визначають його подальший розвиток. Окрім основних суб'єктів конфлікту необхідно також визначити його непрямих учасників, котрі не приймають безпосередньої участі в конфлікті, але відкрито або приховано підтримують ту чи іншу сторону політичними, економічними та іншими засобами.

В якості як безпосередніх так і непрямих учасників конфлікту можуть виступати держави, блоки держав, партії, економічні і політичні групи тиску, етнічні спільності, різноманітні рухи та недержавні організації, а також окремі особи (політичні лідери та посадові особи, положення яких дозволяє їм активно впливати на характер перебігу політичних процесів). Важливе значення мають також

конфліктні групи, що складаються в структурах державної влади: міністерствах, державних комітетах, парламентських фракціях, тощо.

Під час врегулювання соціальних конфліктів доцільно звернути увагу на те, що вони мають тенденцію до розширення. Досить часто побічні (непрямі) учасники конфлікту стають його безпосередніми суб'єктами. Так косовський конфлікт спричинив війну НАТО проти Югославії та мав наслідком воєнно-політичний конфлікт на території Македонії, - відбулось своєрідне розширення конфлікту за складом безпосередніх учасників та охопленою ним територією.

Досліджуючи косівський конфлікт, О. Маначинський відзначає: "...у регіональних сутичках переплітаються інтереси багатьох країн, які безпосередньо не беруть участь у конфлікті, але з політичних або економічних міркувань підтримують ту чи іншу сторону ... ці держави вже не можуть бути сторонніми арбітрам, оскільки їх позиції визначаються власними стратегічними завданнями в "гарячому регіоні".

Проблема визначення учасників конфлікту може ускладнити процес його врегулювання. Наприклад, під час конфлікту в Нагірному Карабасі Азербайджанська сторона розглядала Вірменію як безпосереднього учасника конфлікту й довгий час відмовлялась вести переговори з представниками Нагірного Карабаху, не вбачаючи в ньому самостійного суб'єкта. З іншого боку вірменська сторона та Нагорний Карабах наполягали на повноправній участі представників Нагірного Карабаху в переговорному процесі. В цьому конфлікті непрямую участь брали також Україна та Росія. Так, Росія надавала військову підтримку Нагорному Карабаху, зокрема шляхом поставок зброї. З іншого боку Вірменія звинуватила українську сторону в "нелегальному" продажі значної кількості озброєнь Азербайджану. Переслідуючи власні політичні та економічні інтереси у цьому регіоні, Україна взяла активну участь в мирному врегулюванні конфлікту та виступила на підтримку збереження територіальної цілісності Азербайджану.

Наступним елементом воєнного конфлікту є його предмет та об'єкт.

Предмет конфлікту – це те протиріччя (політичне, економічне, світоглядно-ціннісне), яке покладене в основу протистояння.

Об'єкт конфлікту – ті матеріальні та духовні цінності, ресурси, з приводу володіння якими відбувається боротьба між сторонами.

Знання про предмет складає важливу умову координації зусиль спрямованих на подолання конфлікту. Володіючи таким знанням можна робити кроки по ефективному розв'язанню конфліктогенних протиріч. Ускладнити процес мирного (політичного) врегулювання конфлікту може ситуація, коли сторони по-різному визначають його предмет і, як результат, по-різному підходять до питання про те, з приводу чого повинні вестись переговори. Так, восени 1994р. під час обговорення можливостей ведення переговорів з приводу врегулювання Чеченського конфлікту представники центральної влади Росії говорили про розгляд на цих переговорах питань роззброєння незаконних формувань на території суб'єкта Російської Федерації – Чечні. Представники Грозного наполягали на тому, що може розглядатись лише питання про невтручання Росії в справи суверенної держави – Чечні.

2.4. Аналіз конфліктної свідомості як передумова з'ясування причин збройного конфлікту

Важливе значення має також аналіз конфліктної свідомості учасників конфлікту, зміст якої складають політичні інтереси, цілі та завдання, а також конфліктні стереотипи та феномени сприйняття. "Спочатку ми створюємо ворога, - пише американський психолог Сем Кін, – образ передує зброї. Ми вбиваємо інших в думках, а потім здобуємо палицю або балістичні ракети, щоб вбити їх фізично". Несумісність цілей та інтересів сторін може існувати лише в їх свідомості, що може бути вагомим чинником виникнення конфлікту.

Втрата почуття реальності суб'єктами конфлікту, невідповідність їх сприйняття дійсності може значно ускладнити процес мирного, ненасильницького врегулювання політичного конфлікту. Це яскраво демонструє феномен "дзеркальних образів" сприйняття.

Цей феномен полягає в тому, що обидві сторони конфлікту приписують схожі чесноти самим собі та недоліки – своїм супротивникам. Американський психолог У. Бронфенбрер описує дію

феномену “дзеркальних образів” в радянсько-американських відносинах періоду “холодної війни”: “Росіяни вважали, що уряд США складається з агресивних мілітаристів, що вони експлуатують та гноблять американський народ, що в дипломатичних відносинах їм не можна довіряти... Повільно і болісно ми розпочинаємо розуміти, що викривлене російське сприйняття Америки дивно схоже на наше сприйняття Росії, як дзеркальне відображення”.

Феномен дзеркальних образів поєднується з феноменом приписуючого викривлення”, – будь-які вчинки іншої сторони пояснюються її злими намірами. Протилежній стороні приписуються виключно негативні риси, а власні дії сприймаються, як позитивні й правильні. Внаслідок дії цього феномену власні, негативні вчинки, спрямовані на ескалацію протистояння або взагалі не помічаються, або пояснюються обставинами, а позитивні, конструктивні дії суперника, спрямовані на мирне врегулювання політичного конфлікту пояснюються наміром досягнення якої-небудь власної цілі.

Явище “дзеркальних образів” призводить до того, що суб’єкти конфлікту розпочинають вважати, що їхні інтереси та цілі не співпадають в більшій мірі, аніж насправді.

При певних обставинах ускладнити процес врегулювання конфлікту можуть також надмірна “гіпертрофованість сприйняття” або, навпаки, “реакція заспокоєння”.

Реакція заспокоєння мала місце серед радянського керівництва на чолі з І. Сталіним напередодні початку радянсько-німецької війни. 15 червня 1941 р. вийшов наказ “Не піддаватись на провокації”, підписаний наркомом оборони маршалом Тимошенко. А вже 22 червня розпочалась війна.

Гіпертрофованість сприйняття на протигагу реакції заспокоєння виявляється у перебільшенні значення подій конфлікту, коли навіть незначні дії противника сприймаються у якості критично небезпечних. Це неодноразово мало місце у відносинах СРСР та США періоду “холодної війни”.

В процесі розвитку конфлікту в свідомості його учасників формується “образ ворога” – його повна дегуманізація, відсутність в ньому людських рис, людського обличчя. Перебуваючи в стані конфліктних відносин, учасники, зазвичай, ігнорують той факт, що негативні образи однієї сторони впливають на образи іншої, посилюючи їх ворожий характер.

З цього приводу можна навести слова сенатора США У. Фулбрайта: “Моє особисте переконання полягає в тому, що поведінка росіян та китайців у такій же мірі обумовлена їх підозрами стосовно наших намірів, як і наша поведінка нашими підозрами... ми справляємо величезний вплив на їх поведінку: загрожуючи їм як вороги, ми посилюємо їх ворожість”. Все це сприяє подальшому загостренню конфронтації.

Саме тому в процесі проведення аналізу необхідно брати до уваги прояви негативних феноменів сприйняття на масовому та індивідуальному рівнях, адже їх подолання є необхідною умовою ефективного врегулювання політичного конфлікту. Вищенаведені психологічні явища призводять до формування у свідомості сторін протистояння *конфліктних стереотипів*, складовою яких є дегуманізований образ ворога. Ці стереотипи досить стійкі і зберігаються довгий період часу після припинення конфлікту. Саме конфліктні стереотипи періоду холодної війни є однією з причин того, що частина населення досить довгий період часу негативно ставиться до євроатлантичної інтеграції України.

Надзвичайно важливе значення мають інтереси учасників конфлікту. Сторони конфліктної взаємодії, а також її непрямі учасники намагаються в результаті конфлікту реалізувати власні інтереси в максимально можливому обсязі. Врегулювання конфлікту за допомогою мирних методів передбачає узгодження інтересів конфліктуючих сторін. Р. Рубінштейн вважає, що серйозні конфлікти не можуть бути розв’язані, якщо всі учасники не отримають можливості задовольнити свої інтереси та потреби в ідентичності, визнанні (забезпеченні) безпеки та розвитку. На думку Дж. Бертон невдача у врегулюванні конфлікту на Кіпрі пов’язана з тим, що резолюція Ради Безпеки ООН не враховувала інтереси всіх сторін конфлікту, а до них окрім грецької та турецької общин належали також Туреччина, Греція, Великобританія, СРСР та США.

Отже, ефективне прогнозування розвитку та результатів конфлікту, а також його ненасильницьке врегулювання неможливе без визначення інтересів всіх учасників конфліктного протистояння.

Що ж до цілей сторін, то більшість дослідників вважають, що чим обмеженіші цілі, тим вірогіднішим є досить швидке врегулювання конфлікту, і навпаки, якщо цілі суб’єктів політичного конфлікту надзвичайно далекосяжні та життєво-важливі, то врегулювати конфлікт значно складніше. Л. Козер з цього приводу наводить приклад російсько-японської війни 1905р.: “Як тільки

японці втілили в життя задум зупинити росіян на Далекому Сході, їх мета була досягнута й вони дозволили собі звернутись до Рузвельта з проханням про посередництво". Вияв, як офіційно визначених так і неофіційних (прихованих) цілей сторін конфлікту є важливою умовою його врегулювання.

Доцільно звернути увагу на засоби, що використовують учасники (політичні, економічні, військові) та на специфіку конфліктних дій: зміст взаємних обвинувачень, погроз, попереджень, ультиматумів і т.д., оскільки процес врегулювання соціального конфлікту спрямований на припинення конфліктних дій та використання засобів конфліктного протистояння.

2.5. Методологічні аспекти еволюційно-генетичного аналізу збройного конфлікту

Під еволюційно-генетичним аналізом збройного конфлікту розуміється визначення причин (суб'єктивні та об'єктивні конфліктогенні чинники, які призводять до змін у відносинах між суб'єктами соціальних відносин, перетворенню їх на конфліктні) конфлікту, умов виникнення і розвитку конфлікту та етапів його динаміки.

Під час вказаного аналізу будь-який соціальний конфлікт, у тому числі й збройний конфлікт розглядається як процес.

Дослідження передумов виникнення конфлікту передбачає з'ясування конфліктостворюючих чинників та умов, а також визначення причини виникнення конфлікту. Серед чинників, характерних для соціального конфлікту можна виділити економічні, політичні, соціальні, ідеологічні, релігійні, культурні та етнічні чинники. Від характеру домінуючих чинників залежить ступінь складності мирного врегулювання конфлікту. Соціальні конфлікти, в яких домінуючий характер мають етнічний та релігійний чинники, досить складно врегулювати за допомогою мирних засобів: між протестантами й католиками в Північній Ірландії, між арабами та ізраїльтянами і т. д.

Для виникнення соціального конфлікту необхідною є також наявність відповідних умов об'єктивного та суб'єктивного характеру. Суб'єктивні умови мають місце в свідомості суб'єктів конфлікту й можуть не співпадати з об'єктивним ходом розвитку подій: усвідомлення сторонами життєвої важливості конфліктних інтересів, неправильне сприйняття заяв та дій протилежної сторони, нереалістична оцінка політичної ситуації і т.д. Об'єктивні умови містяться у внутрішньополітичній ситуації, державно-політичному устрої країни, а також в сферах соціально-економічних та міжнародних відносин. Сукупність об'єктивних та суб'єктивних умов складають конфліктний потенціал даного суспільства. Об'єктивні та суб'єктивні умови можуть підвищувати напруженість в суспільстві, створювати конфліктні ситуації.

В сучасних умовах важливий вплив на процес виникнення та специфіку перебігу соціальних конфліктів має також терористичний чинник. Наявність та активна діяльність терористичних організацій може спричинити дестабілізацію політичної ситуації, загострення протистояння сторін конфлікту та надзвичайно ускладнити його врегулювання. Сьогодні тероризм перетворивсь на чинник глобального значення, з яким доводиться рахуватись будь-якому уряду як в своїй внутрішній, так і в зовнішній політиці. Тероризм становить загрозу як національній безпеці окремих держав, так і міжнародній безпеці. Терористичні акти в США призвели до введення американських військ в Афганістан та перемоги антиталібської коаліції, а також являють собою вагомий чинник війни проти Іраку, результатом якої стало повалення режиму Саддама Хусейна.

Терористичний чинник відіграє далеко не останню роль у грузино-російському конфлікті. Розпочинаючи з першої війни в Чечні, тероризм став невід'ємним елементом чеченського конфлікту.

Терористичні акти на території Індії в значній мірі перешкоджають остаточному врегулюванню індо-пакистанського конфлікту та дестабілізують внутрішньополітичну ситуації в Індії.

Сепаратистські терористичні організації в багатьох країнах світу мають за мету за допомогою насильства або загрози його використання відокремити певну частину території цих країн.

Терористичні акти в зарубіжних країнах (Індія, Ізраїль, Російська Федерація, США) становлять загрозу для життя та безпеки громадян України, котрі перебувають на території цих країн.

Внаслідок дії конфліктостворюючих чинників та умов виникають причини конфліктів, - відбувається зміна відносин між учасниками (суб'єктами) майбутнього конфлікту з приводу його предмету та об'єкту, а також відповідна зміна їх положення в системі соціальних відносин.

Дії однієї з сторін, що порушують інтереси іншої сторони з приводу предмету конфлікту породжують, формують конфліктні дії останньої, - розпочинається політичний конфлікт.

Так, основною причиною виникнення конфлікту в Придністров'ї вважається зміна положення придністровської еліти (номенклатури) в системі політичної влади в республіці в період 1989-1991 рр. До виникнення придністровського конфлікту спрочинили ідеологічні, історичні, етнонаціональні, економічні та політичні чинники.

Молдавська еліта підтримувала розпад СРСР, оскільки це надавало їй можливість для реалізації своїх інтересів, пов'язаних з отриманням незалежності Молдовою та зближенням з Румунією. Придністровська еліта (переважно російського та українського походження) збереження свого політичного, владного положення вбачала в нейтралізації дезінтеграційного процесу в СРСР та в єдності з Союзним Центром. Важливе значення мало також прийняття закону про офіційний статус молдавської мови та проект нового Союзного Договору, який передбачав збільшення суб'єктів Союзу, в якості яких могли виступати автономії, що входили до складу союзних республік.

2.6. Фази та стадії розвитку політичної складової воєнного конфлікту та його функціональний аналіз

Фази та стадії розвитку політичної складової воєнного конфлікту. Важливою елементом еволюційно-генетичного аналізу є з'ясування специфіки фаз та стадій розвитку політичної складової воєнного конфлікту,

Процес розвитку будь-якого соціального конфлікту проходить ряд фаз та стадій.

Під час *латентної фази* формується конфліктна ситуація, накопичуються і загострюються суперечності. Важливим, в контексті забезпечення національної безпеки, на цій фазі є усунення можливості подальшого розвитку конфлікту та вжити належних заходів з метою попередження використання силових, збройних засобів протистояння.

В межах *фази безпосередньої конфліктної взаємодії* сторони конфлікту розпочинають практично реалізувати свої цілі. В цих умовах:

стадія ескалації характеризується різким посиленням протистояння, ворожих дій сторін конфлікту;

стадія кульмінації відповідає максимальному рівню інтенсивності конфлікту. Це свого роду поворотний момент у конфлікті, після якого одна або обидві сторони вичерпують власні ресурси протистояння. Прикладом кульмінації в конфлікті є битва на Курській дузі (5 липня - 23 серпня 1943 р.), після якої стратегічна ініціатива остаточно перейшла до Червоної Армії;

стадія деескалації передбачає зменшення рівня гостроти та інтенсивності конфлікту.

На *фазі врегулювання* конфліктні дії припиняються, учасники визначають об'єм взаємних втрат та можливих поступок, а також подальші наміри та лінію поведінки. Конфлікт може припинитись і на фазі безпосередньої конфліктної взаємодії внаслідок цілковитого знищення однієї з конфліктуючих сторін. Такий варіант припинення конфлікту можливий за умови крайніх форм силового протистояння.

Найбільшу загрозу становлять конфлікти на фазі безпосередньої конфліктної взаємодії сторін. На цій фазі суб'єкти конфлікту внаслідок загострення конфронтації можуть опинитись в "ескалаційній пастці", що ускладнить процес мирного врегулювання. Приклад дії даного феномену наводить американський науковець Р. Джервіс: "Прем'єр-міністр Японії у відповідь на американські вимоги вивести війська з Китаю відповів, що вони вложили в це занадто багато сил, а тому будь-яким чином повинні отримати задовільний результат".

Функціональний аналіз воєнного конфлікту. Цей аналіз передбачає - визначення функцій та наслідків соціального конфлікту. Загалом, доречно виокремити два основні типи функцій соціальних конфліктів: деструктивні та конструктивні.

Проблема впливу соціальних конфліктів на національну безпеку безпосередньо пов'язана з їх функціональним аналізом, що передбачає застосування функціонального методу дослідження соціальних процесів. Домінуючим у сучасній конфліктології є загальнометодологічний підхід, в межах якого визначаються як позитивні, так і негативні функції конфліктів, що є продовженням теоретичних концепцій Р. Дарендорфа та Л. Козера.

Так, Л. Козер у своїй концепції, яка отримала назву “концепції позитивно-функціонального конфлікту”, наголошує на тому, що конфлікт може виконувати як негативну, деструктивну роль, так і мати позитивні наслідки у забезпеченні кінцевої єдності суспільства та стійкості соціальної системи, її адаптації до нових умов функціонування, розрядки соціальної напруженості, налагодження зв'язків між сторонами та залучення їх до публічної політики, створення механізму збереження і регуляції балансу сил. Робиться висновок про те, що позитивний або негативний характер конфлікту залежить перед усім від типу соціальної структури, ступеню її жорсткості, а також від того, чи поділяють сторони загальні цінності, які легітимують соціальну систему. У випадку жорсткої соціальної структури та неприйнятті спільних цінностей та норм взаємовідносин конфлікт загрожує зруйнувати дану систему.

Саме соціальні конфлікти, пов'язані з розбіжністю культур та цінностей різних етнічних груп, почасти слабкою інституалізацією, відсутністю узгоджених норм взаємовідносин між сторонами мають значний деструктивний потенціал. Щодо жорсткості соціальної структури, то саме такими були соціальні системи СРСР та, в дещо меншій мірі, СФРЮ, що були зруйновані в силу ряду причин, серед яких етнополітичні конфлікти займали далеко не останнє місце.

Дещо відмінна точка зору полягає в твердженні про те, що більш доречно розглядати позитивні функції протиріч, а не конфліктів, оскільки саме протиріччя є джерелом розвитку суспільства, а їх мирне розв'язання попереджує розвиток небезпечного конфлікту: “...інколи роблять висновок про позитивні функції не протиріччя, а саме конфлікту, що не зовсім правильно, оскільки конфлікт передбачає певний спосіб розвитку протиріч – силовий, спрямований на перемогу одного і програш іншого. Точніше говорити про позитивні функції протиріч в конфлікті”.

Поділяючи точку зору про конфлікт як багатфункціональне явище, яке виконує як позитивні, так і негативні функції, доречно відзначити, що на сьогодні поширеним є погляд, згідно з яким внутрішньодержавні та міжнародні збройні конфлікти розглядаються як одна з найбільших загроз національній безпеці та міжнародній безпеці. Такий підхід до проблеми збройних конфліктів, зокрема і на етнічному ґрунті, відображено в низці нормативних актів у сфері забезпечення національної безпеки та наукових працях ряду вітчизняних і зарубіжних науковців.

Разом з тим слід зауважити, що навіть у війнах можна виокремити позитивні наслідки. Так результатом двох Світових воєн став розвиток науки і техніки. Зокрема, у радянському та західному ракетобудуванні, космічних програмах США та СРСР використовувались роботи німецького вченого Вернера фон Брауна, який був розробником німецьких ракет Фау, що використовувались в ракетних ударах по Лондону. Згодом німецький вчений став “батьком” космічної програми США. Проте загалом, якщо негативні наслідки конфлікту переважають його позитивні результати, то конфлікт визначається у якості деструктивного. Так, незважаючи на розвиток науки і техніки та повалення нацистського режиму в Німеччині і фашистського режиму в Італії, Друга світова війна мала наслідком загибель біля 55 млн. людей, значні матеріальні збитки і негативні соціально-економічні наслідки для багатьох держав, що надає можливість визначити її у якості крайньої форми деструктивного соціального конфлікту.

Слід також звернути увагу на суб'єктивність оцінки функцій конфліктів, оскільки, як вже зазначалось, конфлікт може сприйматись стороною не у якості загрози, а як засіб реалізації її інтересів.

Результати аналізу соціальних конфліктів є підґрунтям прогнозування їх розвитку та вибору ефективних методів врегулювання.

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

- 1.Розкрийте сутність соціального явища, яке позначають поняттям «соціальний конфлікт»
- 2.Які критерії існують критерії класифікації соціальних конфліктів?

3. У чому полягають особливості збройного (воєнно-політичного) конфлікту?
4. Розкрийте зміст структурних елементів вплив воєнних конфліктів
5. Чому аналіз конфліктної свідомості є важливим елементом з'ясування передумов збройного конфлікту:?
6. Розкрийте зміст методологічних аспектів еволюційно-генетичного аналізу збройного конфлікту
7. Дайте характеристику фазам та стадіям розвитку політичної складової воєнного конфлікту
8. Для чого здійснюють функціональний аналіз воєнного конфлікту?

ЛЕКЦІЯ 3. Технології та моделі дестабілізації держав для генерування воєнного конфлікту та методи його врегулювання

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 3.1. Технології дестабілізації в державі як інструменти створення передумов воєнних конфліктів
- 3.2. Елементи базової (класичної) моделі міждержавного протиборства та зміст етапів її реалізації
- 3.3. Мета та принципи оптимальної стратегії врегулювання воєнних конфліктів між державами
- 3.4. Міжнародне посередництво та превентивна дипломатія як технології врегулювання та запобігання воєнних конфліктів
- 3.5. Миротворчість, підтримання миру, примушення до миру, будівництво миру як елементи операцій ООН по врегулюванню воєнних конфліктів

3.1. Технології дестабілізації в державі як інструменти створення передумов воєнних конфліктів

Міжнародні відносини в геополітичному трикутнику «Україна – Російська Федерація – країни Заходу» характеризуються крайнім ступенем загострення, що обумовлено міждержавним протиборством, в ході якого використовуються технології дестабілізації суспільно-політичної та економічної систем, технології регіональної дезінтеграції держави, що насамкінець може призвести до втрати державності Україною.

Ця обставина й визначає зв'язок загальної проблеми з найбільш важливими науковими та практичними завданнями вивчення технологій дестабілізації суспільно-політичної і економічної систем, технології регіональної дезінтеграції держави, що в свою чергу, дозволить розробити комплекс заходів з протидії загрозам національній безпеці України, а саме:

- розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб;
- загрозі посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян;
- спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави;
- прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України.

На підставі аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій можна зробити висновок про те, що сьогодні є досить широкий набір технологій дестабілізації суспільно-політичної та економічної систем.

Практично в більшості із них у якості основних потенціальних дестабілізуючих факторів можуть бути використані:

- кризові явища суспільно-політичного життя в столиці держави;
- етнотериторіальні люфти в геополітичній структурі регіонів світу;
- економічна криза в країні;
- масові порушення прав людини;
- надання підтримки «державам-терористам»;

поширення політичного тероризму в країні;
порушення міжнародних режимів, що регулюють воєнно-політичні питання міжнародної безпеки.

Така ситуація надає можливість державі-нападниці здійснити: дискримінацію влади держави-супротивника у вирішенні проблем забезпечення суспільно-політичної стабільності із метою її подальшої делегітимізації; створення та подальша підтримка сепаративних рухів та опозиції, включаючи військову допомогу; приведення опозиції до влади та закріплення позитивних результатів операції.

Варто зазначити, що боротьба між державами по своїй природі суттєво не відрізняється від боротьби взагалі і представляє собою такий вид взаємодії систем, який виступає засобом їхнього виживання.

Боротьба – це загальний закон розвитку всього сущого, який формулюється в діалектиці у вигляді закону єдності і боротьби протилежностей.

З точки зору теорії систем боротьба представляє собою процес виведення системи-конкурента зі стану рівноваги. Відповідно, в міждержавному протиборстві **дестабілізація суспільно-політичної та економічної систем** супротивника залишається важливою передумовою для перемоги над ним. Таке порушення рівноваги досягається заздалегідь спланованими або випадковими стратегічними діями.

Дестабілізації інколи називають стратегією непрямих дій, хоча на певних етапах вони можуть бути підтримані й прямим застосуванням військової сили.

Наприклад, наприкінці ХХ століття перед нами виникли такі історичні факти, коли в ході протиборства на міжнародній арені без безпосереднього застосування воєнної сили почали розпадатися держави та коаліції держав - СРСР, Варшавський договір, Югославія, Чехословаччина та інші. В кінці 80-х-на початку 90-х років ХХ століття в більшості випадків США і НАТО досягали своєї політичної мети шляхом реалізації стратегії непрямих дій, тобто, по суті без прямого застосування своїх збройних сил проти держав, які призупинили своє існування.

3.2.Елементи базової (класичної) моделі міждержавного протиборства та зміст етапів її реалізації

Аналіз перебігу подій дестабілізації суспільно-політичної та економічної систем на прикладі пострадянських країн, зокрема пов'язаних із розпадом Югославії дозволяє побудувати базову (класичну) модель міждержавного протиборства, яку в сучасних умовах можна вважати класичною та елементами якої (складовими) є моделі (алгоритми):

- створення ситуації економічної нестабільності;
- політичної дестабілізації суспільно-політичного життя в столиці держави;
- політичної дестабілізації «зовнішнє управління результатами виборів»;
- політичної дестабілізації суспільства екстремістськими організаціями;
- політичної дестабілізації суспільства сепаратистськими та терористичними організаціями;
- регіональної дезінтеграції держави.

В свою чергу, кожна із зазначених моделей передбачає поетапне та цілеспрямоване проведення низки заходів, зокрема, модель регіональної дезінтеграції держави, передбачає наступні етапи (стадії).

Перший етап: формування паспорту заданих територій. Ці заходи здійснюються розвідувальною спільнотою зовнішнього оточення (розвідувальні служби держав, ТНК, недержавні терористичні, екстремістські структури). Це необхідно в подальшому для прийняття рішення про використання історичних подій, тобто форми проведення ініціювання політичної нестабільності і підготовка її сценарної програми.

Другий етап: створення поля необхідних умов – відповідних змін у соціально-культурній, економічній і внутрішньополітичній сферах в ході яких стають можливими реалізація наступних пунктів сценарію ініціювання політичної нестабільності. Цей етап є необхідним в силу того, що

ініціювання політичної нестабільності можливе лише при її підтримці хоча б частиною суспільства заданих територій.

При проведенні заходів цього етапу, зокрема, вирішуються такі завдання: формування на заданих територіях спільноти союзників зовнішнього оточення, на яких покладається здійснення наступних фаз дестабілізації; формування у більшості населення пасивного відношення до ініційованих заходів політичної нестабільності.

Вирішення цих завдань досягається за рахунок впровадження через різні інформаційні канали необхідних ціннісних настанов. Певні соціальні (етнічні, релігійні) групи, які передбачено використати зовнішнім оточенням в якості підтримки розробленої сценарної програми, виокремлюються із загального соціального фону заданих територій і тим самим формується їхня певна окремішність.

Аналіз процесів розпаду СРСР та СФРЮ ілюструє, що опорою для зародження сепаратистських тенденцій, як правило, є зарубіжні общини. Саме за кордоном провідними діячами цих общин, при підтримці певних політичних та розвідувальних організацій розробляються відповідні програми, визначаються і просуваються «офіційні» лідери «руху».

Паралельно з цим здійснюється перенос основних ідей вироблених за кордоном програм в соціальні прошарки регіону. Це здійснюється як за допомогою представників общин зарубіжжя, котрі приїхали на свою «історичну батьківщину» і ведуть тут пропаганду, так і за допомогою спеціально створених інформаційних каналів, які працюють в «потрібному» політичному напрямі (радіо, телебачення, друкована продукція, комунікаційні інформаційні мережі). Вони діють в інтересах тих, хто на думку закордонних ініціаторів політичної нестабільності повинен стати домінуючою силою в сепаратистському русі регіону. Основний принцип роботи ЗМІ в даному випадку – представлення недостовірної інформації на користь сепаратистської групи. Вся «фактична пропаганда» в цей період базується або на спотвореній, або недостовірній інформації.

Особливо варто зазначити, що час на проведення перших етапів буває скорочено до мінімуму, якщо соціальні групи, на які робиться ставка і які становлять основу сепаратистського руху є не місцевим населенням. Наприклад, основними поборниками незалежності Боснії від СФРЮ, були переселені туди «саджаци» – мусульмани, вихідці із Саджаку, невеликої гірської місцевості на півдні Сербії. Також і в іншому конфлікті основне ядро «Визвольної Армії Косово» становили далеко не місцеві косовські албанці.

Третій етап: початок активної фази керованого хаосу – ініціювання конфлікту, основу якого може становити як політичне так і побутове підґрунття (побутові суперечки або бійки). Приводом такого конфлікту є будь-які дії, які обмежують права і свободи конкретних представників певної групи в регіоні, представників сепаратистських тенденцій. Головну роль на цьому етапі відіграє інформаційно-пропагандистське супроводження подій, що розгортаються. З цієї метою до місця конфлікту виїжджають правозахисники, лідери відповідних політичних та громадських рухів і головне, представники спеціально підготовлених для цього ЗМІ. Їхнє завдання представити в необхідному світлі «світовій спільноті» наявну проблему, піддати критиці дії влади і підштовхнути її до прийняття помилкових рішень, які загострюють кризу. Про можливо підготовлений характер подій можна судити по швидкості організації так званних «загонів самооборони», або просто бойовиків «пригніченої» сторони.

Четвертий етап: соціальна конфронтація. Основним завданням цього етапу є виділення в ході розпочатого конфлікту території (якщо йдеться про сепаратистську програму) на яку претендує зовнішнє оточення з присвоєнням їй статусу «спірної» або виявлення проблеми, позитивне вирішення якої необхідне ініціаторам політичної нестабільності. Ініційований привід стає каталізатором подальших подій. Сепаратистами оголошується незалежність, що в свою чергу призводить до конфлікту із соціальними групами, які підтримують правлячий політичний режим. Центр виявляється не здатним забезпечити підтримку своїм прибічникам оскільки, як правило, він буває політично заблокованим тиском «світової спільноти». Логічним продовженням подій є виникнення сепаратистських рухів вже в середині відокремленого регіону.

Підсумком параду суверенітетів стає початок громадянської війни. Громадянський конфлікт в рамках регіону починається, як правило, представниками трьох сторін: сформованими «державними структурами суверенного утворення» тобто незаконними військовими формуваннями регіону, який відділився, військами центральної влади і найбільш активними

прибічниками центру – також незаконними військовими формуваннями, які управляються місцевою адміністрацією ворожою до новоутвореного «уряду» відокремленої території. На даному етапі втручання зовнішнього оточення у воєнний конфлікт носить опосередкований характер у вигляді політичного та економічного тиску і так званої «гуманітарної допомоги» зброєю і військовими радниками. Основне завдання зовнішнього оточення в цей момент – не допустити військової поразки підтримуваних сепаратистів. Для досягнення цієї мети робиться усе, щоб перенести активні бойові дії в затяжну, мляву війну малих диверсійних редів. Якщо на першому етапі війни гинуть самі відчайдушні бійці титульної нації (представники центру), то в цій боротьбі на виснаження прибічники попереднього режиму приречені на поразку, оскільки максимально позбавлені підтримки ззовні.

Починають виникати так звані «зони безпеки» – території під захистом НАТО, збройних контингентів Російської Федерації, «голубих касок» ООН або іншого «миротворчого» збройного контингенту. Створення таких утворень дозволяє вирішити два завдання. По-перше, на цих територіях сепаратисти можуть зібратися із силами, відпочити від боїв. По-друге, в регіоні з'являються і починають діяти військові сили справжніх ініціаторів конфлікту.

П'ятий етап: миротворчий. Політиками зовнішнього оточення ініціюється так званий «конкурс мирних ініціатив». В ході нього пропонується низка проектів мирних домовленостей спрямованих на призупинення бойових дій. Підставою запропонованих варіантів миру є можливість закріпити «успіхи» сепаратистів (якщо вони є). Досягнення згоди планується за рахунок прибічників центру. Навіть якщо вони і перемогли в бойових діях, політичний тиск з боку зацікавлених держав (ембарго, відміна навіть символічних санкцій по відношенню до їхніх супротивників, загроза авіаційних ударів) спонукають їх прийняти невігідні умови миру.

Шостий етап: гуманітарна інтервенція. Даний етап розпочинається з потужної пропагандистської кампанії, лейтмотивом якої є створення із представників прибічників центру образу агресора і насильника. Для досягнення цієї мети ЗМІ будуть готувати репортажі про етнічні та релігійні чистки з боку представників центру. Подібні злочини з боку сепаратистів висвітлюватися не будуть. Разом з тим, з досягненням цієї мети дії «агресора» отримують моральне засудження з боку релігійних лідерів та юридичне – через міжнародний трибунал. Паралельно з цим здійснюється озброєння сепаратистів, як правило в обхід накладених санкцій. Після нагнітання істерії інспірується привід для військового втручання з боку зовнішнього оточення.

Сьомий етап: формування режиму нового порядку. Заключний етап полягає у створенні колабораційного управління на контрольованій зовнішнім оточенням місцевості. Фактичне захоплення заданих територій, здійснених на етапах соціальної конфронтації та гуманітарної інтервенції ініційованої керованої кризи, закріплюється юридичним і дипломатичним шляхом.

3.3. Мета та принципи оптимальної стратегії врегулювання воєнних конфліктів між державами

Врегулювання конфліктів – це цілеспрямована діяльність як суб'єктів конфліктного процесу, так і зацікавлених у врегулюванні даного конфлікту сил і сторін. Мета такої діяльності – створення умов для переходу від стадії переговорного діалогу, що не відбувся, між учасниками суперечки (яка неминуче веде до конфлікту) до стадії взаємоприйняттого компромісу.

Врегулювання конфліктних ситуацій рідко досягається без участі посередників, третьої сторони, яка виконує роль арбітра. Третя сторона при розділенні протиборчих сил повинна забезпечити:

контроль за дотриманням кордонів, рубежів відведення, а також умов користування спільними угіддями, джерелами водокористування тощо;

патрулювання зони (коридору) безпеки і попередження відповідно до законодавства або обумовлених угодою способів порушень її режиму;

посередництво у врегулюванні виникаючих суперечок і конфліктів, примирення сторін, сприяння в наданні гуманітарної допомоги.

Завершальною фазою врегулювання конфлікту є укладення договору згоди, що вимагає копіткої погодженої роботи не лише безпосередньо в зоні самого протистояння, а й за його межами зі

сторони третіх сторін і міжнародних організацій, що беруть участь або зацікавлених у ліквідації конфліктної ситуації.

Вирішення проблеми формування оптимальної стратегії управління конфліктами має спиратися на певні принципи, які дозволяли б реалізувати в повному обсязі зусилля з метою послідовного обмеження насильства у сфері стосунків як між конфліктуючими сторонами, так і між учасниками конфлікту і стороною-арбітром, яка часто відіграє роль елемента механізму управління конкретним конфліктним процесом.

Серед вказаних принципів, зокрема:

послідовного обмеження й виключення застосування силових засобів у процесі управління конкретним конфліктом (у тому числі з боку третіх сил);

розширення застосування несилових засобів, що використовуються для вирішення завдання управління конфліктами;

альтернативності варіантів виходу з ситуації конфліктного розвитку;

зміни інтересів учасників конфлікту, що впливають на процес розвитку конфліктних стосунків між ними;

не посягання на «суверенітет» і життєво важливі інтереси і права кожної із сторін конфлікту з боку третіх сил.

Реалізація цих принципів і формування на їхній основі оптимальної стратегії державного управління конфліктними відносинами між різними суб'єктами мають забезпечити припинення активного використання силових засобів сторонами конфлікту. Це першочергове стратегічне завдання, реалізація якого може відкрити можливості для налагодження спілкування між суперниками з метою послідовного компромісного врегулювання суперечностей.

Щодо можливих конфліктів, то найважливішими завданнями є створення умов у системі взаємодії суб'єктів, які сприяють використанню несилових засобів у назріваючій ситуації конфліктного розвитку стосунків між певними суперниками, а також реалізація заходів, спрямованих на усунення предмета суперечки, зміну відношення до нього з боку суперників з метою запобігання конфлікту.

При цьому найбільш сприятливими для врегулювання конфліктів є фази: загострення (кризи) та деескалації, а найменш сприятливою – фаза ескалації.

У фазі загострення стосунків між потенційними конфліктуючими сторонами можливість врегулювання визначається тим, що вони не встигли задіяти збройні сили та завдати один одному жодної шкоди. Незважаючи на те, що зацікавленість сторін у мирному розв'язанні зменшується у міру того, як розвиваються події, все ж існують ефективні засоби, що дають змогу не допустити до спалаху збройного конфлікту. Серед технологій врегулювання конфліктних ситуацій, передусім, варто виділити міжнародне посередництво та превентивну дипломатію.

3.4. Міжнародне посередництво та превентивна дипломатія як технології врегулювання та запобігання воєнних конфліктів

Міжнародне посередництво як технологія врегулювання воєнних конфліктів. Міжнародне посередництво у конфлікті полягає в тому, що третя сторона (держава чи міжнародна організація) вступає у взаємовідносини між потенційними противниками, ворогуючими сторонами, втягуючи їх у переговорний процес. Тобто такий посередник передає інформацію про позицію та пропозиції сторін.

Окремо треба виділити активне посередництво, при якому третя сторона переговорного процесу є джерелом ініціатив та пропозицій, спрямованих на відновлення компромісу між ворогуючими сторонами.

Взаємодія між ООН з регіональними і локальними організаціями. Співробітництво з регіональними і локальними організаціями з метою підтримання миру та безпеки передбачено главою VIII Статуту ООН. Але тривалий період холодної війни не дозволяв розкрити потенційні можливості цього механізму до початку 90-х рр. У зв'язку із зростанням потреб у підготовці й проведенні операції з підтримання миру (далі – ОПМ) прийшло розуміння неможливості самої лише ООН

вирішити всі завдання та усвідомлення необхідності взаємодії з іншими організаціями-суб'єктами міжнародного права.

Нині ООН в інтересах забезпечення миру й безпеки підтримує взаємодію з такими регіональними організаціями, як НАТО, що засвідчило свою ефективність при відновленні миру в Перській затоці 1991 р. В Африці до операцій ООН залучалися різні регіональні й локальні організації: Організація африканської єдності, Ліга арабських держав, Організація ісламська конференція, Економічне співтовариство західно-африканських держав. У Центральній Америці та Карибському регіоні окремі групи держав і Організація американських держав надавали підтримку діям ООН у Нікарагуа, Сальвадорі й Гаїті. В Азії сприяння у врегулюванні камбоджійського конфлікту здійснювала Асоціація держав Південно-Східної Азії.

Найбільшого розвитку набуло співробітництво ООН з Організацією з безпеки та співробітництва в Європі та Радою Європи. Досягнення неофіційної домовленості між ООН і ОБСЄ призвело до чіткого поділу функцій: ООН зберігає за собою провідні позиції в миротворчих зусиллях у Таджикистані і Грузії (Абхазія), а ОБСЄ відповідає за вирішення завдань в Азербайджані (Нагірний Карабах), Грузії (Південна Осетія), Молдові (Придністров'я).

Превентивна дипломатія як інструмент запобігання воєнних конфліктів. Превентивна дипломатія є конкретизацією міжнародного посередництва, оскільки передбачає конкретні дії відповідальних за здійснення зовнішньої політики органів та інституцій, пов'язані з запобіганням міжнародним спорам, врегулювання відносин між імовірними противниками та недопущенням до воєнного конфлікту. Зрозуміло, що превентивна дипломатія має випереджувальний характер і тим ефективніша, чим слабша гострота відносин між потенційними конфліктуючими сторонами.

Слідом за першою хвилею успіхів у проведенні ОПМ після закінчення холодної світової війни були невдачі військ ООН у районі Великих озер, Сомалі і колишній Югославії, що викликало глибоке переосмислення можливостей, способів підготовки і здійснення таких операцій. У підсумку було зроблено стратегічний вибір на користь превентивної дипломатії та пошуку нових способів постконфліктного будівництва миру.

Концепцію превентивної дипломатії було розширена за рахунок військових засобів по підтриманню миру. Розгортання сил ООН із превентивною метою стало одним із ефективних способів запобігання збройним конфліктам, що було підтверджено на прикладі превентивного введення військ у Македонію для того, щоб виключити поширення конфлікту на весь Балканський регіон. Було на практиці доведено, що невеликий миротворчий контингент володіє визначеним стримуючим потенціалом.

Разом з тим, у політичному плані превентивна дипломатія має складну проблему, що полягає в переконанні політичних лідерів щодо необхідності дій на ранньому етапі. Однак її висока ефективність, підтверджувана значною економією фінансових і матеріальних ресурсів, дозволила Генеральному секретарю ООН віддати їй пріоритетне значення в програмі реформування ООН.

Отже, превентивна дипломатія спрямована або на безпосередній розвиток ситуації, або ж на розв'язання проблем, що лежать в основі конфлікту.

Ефективність вище зазначених дій значно відрізняється, залежно від фази, в якій перебуває конфлікт.

У фазі ескалації мирне врегулювання міжнародного конфлікту виглядає досить гіпотетично, оскільки за умови, що обидві сторони зазнають людських і матеріальних втрат, їх схильність до примирення між собою незначна.

У фазі деескалації сприятливість мирного врегулювання конфлікту визначається тим, що: обидві сторони конфлікту через значні втрати людських і матеріальних ресурсів відчують потребу у припиненні бойових дій; принаймні одна зі сторін, переважно та, яка зазнає воєнної поразки, зацікавлена у припиненні конфлікту.

У будь-якій ситуації активне міжнародне посередництво може бути ефективним, особливо за допомогою спеціальних місій, які мають на меті попереднє зближення позицій (хоча б досягнення принципової згоди на участь у переговорах) та підготовку до припинення воєнних дій та укладення мирного договору як на двосторонній основі, так і шляхом проведення міжнародних мирних конференцій.

В описаних вище ситуаціях як спонукальний засіб широко використовують силовий тиск, тобто економічну і політичну ізоляцію, погрозу застосувати збройну силу проти тієї сторони конфлікту, яка принципово відмовляється від припинення бойових дій, тощо.

У фазі загострення (кризи) мирне розв'язання конфлікту мало ймовірно, через те, що обидві сторони, сподіваючись на перемогу, мало зацікавлені у будь-якому іншому розв'язанні. Урегулювання конфлікту у такій ситуації можливе при послідовному задіяні як силових, так і несилових засобів.

На першому етапі застосовується силовий тиск на обох учасників конфлікту, що змушує їх переглянути позиції та погодитись на мирне розв'язання.

На другому етапі сторона-ініціатор розв'язання конфлікту розпочинає дії, пов'язані з посередництвом, яке має на меті спонукати до припинення бойових дій та остаточного примирення. За такого врегулювання конфлікту, однак, існує реальна можливість втягнення у бойові дії збройних сил тієї сторони, що намагається примусити конфліктуючі сторони до припинення цих заходів.

3.5. Миротворчість, підтримання миру, примушення до миру, будівництво миру як елементи операцій ООН по врегулюванню воєнних конфліктів

На основі великого практичного досвіду за участю військ по умиротворенню населення колишніх колоній було вироблено й матеріалізовано ідею підготовки і проведення операцій по підтриманню миру

Концепція операцій по підтриманню миру знаходиться на межі між положеннями VI глави Статуту ООН (про мирне розв'язання суперечок) і вимогами глави VII цього ж Статуту (про примусові заходи для відновлення миру). Юридичною підставою для підготовки і проведення ОМП є мандат Ради Безпеки ООН, що визначається для кожної окремої місії. ОМП, що проводяться в різних регіонах планети, можна класифікувати за ознакою організації, яка взяла на себе відповідальність за їх проведення: глобальні – проведені під егідою ООН, трансконтинентальні – проведені НАТО або ОБСЄ, регіональні (локальні) – здійснені державами регіону, національні – проведені центральним урядом країни.

Миротворчість. Незважаючи на тенденцію активізації діяльності в галузі превентивної дипломатії і постконфліктного будівництва миру, основна частина операцій по підтриманню миру ООН залишається пов'язаною з миротворчим процесом, націленим на усунення політичних і стратегічних протиріч політичними, дипломатичними і юридичними засобами. Ця функція – на межі між запобіганням конфліктам і проведенням ОМП. Способи досягнення цієї мети визначено ст. 33 Статуту ООН: переговори, обстеження, посередництво, примирення, арбітраж, судові розгляди, звернення до регіональних органів і угод, інші мирні засоби на вибір сторін. Найбільшого поширення набули посередництво і переговори.

Разом із тим, розширення кола миротворчих завдань, визначило створення нових механізмів їхнього вирішення. В останні роки узвичаєно практику призначення «спеціальних представників» і «спеціальних посланників» Генерального секретаря ООН для виконання посередницьких функцій. Як правило, такі представники призначаються з числа найбільш авторитетних і досвідчених співробітників ООН або державних діячів.

В історії військового мистецтва аналог таким діям бачимо в практиці направлень представників Ставки ВГК у фронти на період підготовки і проведення ними стратегічних операцій. Наприклад, так було зроблено при пошквалі переговорів, що зайшли в тупик, у Східному Тиморі, Західній Сахарі, на Кіпрі. Діяльність спеціальних представників Генерального секретаря ООН яскраво виражена тенденція у всьому арсеналі засобів миротворчості.

Однак, на думку експертів ООН, у процесі миротворчості недостатньо використовуються правові механізми. І в першу чергу це стосується можливості Міжнародного Суду (МС) у Гаазі. Як приклад миротворчої діяльності МС можна навести його рішення від 25 вересня 1997 р. щодо суперечки між нашими сусідами – Угорщиною та Словаччиною з приводу проекту гідроелектростанції Габчикова на Дунаї. Рішення МС було позитивно сприйняте сторонами, що свідчить про високу ефективність юридичних засобів у миротворчій діяльності.

Підтримання миру. Операції по підтриманню миру ООН мають своєю загальною метою припинення збройної боротьби, а проміжними цілями:

скорочення масштабів протиборства;

здійснення спостереження;

надання допомоги в дотриманні раніше досягнутої угоди;

надання сприяння у врегулюванні конфлікту;

роз'єднання і виведення військ із спірних територій на основі резолюцій РБ ООН. У будь-якому випадку основним способом дій є втручання збройних сил у ролі сторони, що роз'єднує, без застосування сили проти учасників збройного конфлікту.

ОПМ передбачають розгортання присутності ООН на місцях *за згодою* всіх конфліктуючих сторін.

Традиційно ОПМ проводилися військовослужбовцями держав, які виділяють військові контингенти. Однак аналіз історико-наукового матеріалу, пов'язаного з ОПМ ООН, дозволяє виявити стійку тенденцію до збільшення числа поліцейських і цивільних службовців, які беруть участь в операціях.

Разом з тим, невдачі проведення ОПМ ООН у Руанді, Сомалі та Югославії призвели до перегляду способів підготовки і проведення подібних операцій. Останнім часом стала загальноновизнаною необхідність проведення визначених попередніх дій щодо створення передумов очікуваного успіху (аналог у військовому мистецтві – всебічна підготовка до проведення планованої операції). Так, миротворчі контингенти не вводилися під час збройного конфлікту в Ємені, тому що одна із сторін не тільки була проти участі сил ООН, але й загрожувала їх знищенням у випадку втручання.

Примушення до миру. Наступною стійкою тенденцією, як наслідок зростання кількості збройних конфліктів і числа держав, що втягуються в них, є набуття ОПМ примусового характеру з метою забезпечення повернення до дотримання норм міжнародного права після здійснення акту агресії або порушення миру.

Основним способом примушення є, як правило, спільні дії багатонаціональних збройних сил за мандатом РБ ООН, що видається на підставі глави VII Статуту ООН. Силове примушення до миру може здійснюватися за двома основними варіантами.

Перший: операція щодо примушення до миру проводиться при передачі військових формувань у підпорядкування ООН.

Другий: операція проводиться без передачі військових формувань у підпорядкування ООН. Цей варіант усе частіше застосовується (наприклад, війна у Перській затоці, удар по Югославії, багатонаціональна антитерористична операція в Афганістані).

У той же час, в останні роки як альтернативний спосіб дій щодо силового примушення до миру на підставі ст. 41 Статуту ООН РБ рекомендує застосовувати «повне або Часткове припинення економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів сполучення, а також розрив дипломатичних відносин». Пріоритет віддається економічним санкціям, мета яких – примушення держави-агресора змінити свої дії. Однак у цьому випадку виникають два негативні супутні явища.

У *політичному плані* найбільш складним є питання встановлення обов'язкових термінів дій економічних санкцій (безстрокові не допускаються), оскільки держави, залучені до санкцій, несуть непорівнянні економічні витрати, що негативно впливає на стан їх економік. У всіх випадках підставою для встановлення періоду санкцій є резолюція РБ ООН. Однак нині у дипломатичних колах ведеться широка дискусія про розподіл економічних витрат між державами-учасницями на справедливій основі.

В *етичному плані* економічні санкції пов'язані із стражданнями населення держав, проти яких такі санкції застосовуються. Гуманітарні мотиви змушують РБ ООН здійснювати вилучення з режиму санкцій, не поширюючи їх, наприклад, на продовольство і медикаменти. Так було в Гаїті, Іраку, Лівії та колишній Югославії.

Будівництво миру. Під будівництвом миру розуміються дії щодо усунення причин і джерел збройних конфліктів з метою запобігання їх виникненню або рецидиву.

З урахуванням культурних особливостей країни вибираються найбільш оптимальні способи зміцнення миру:

заохочення терпимості;
створення обстановки довіри;
налагодження і підтримання взаємодії між конфліктуючими сторонами;
підготовка і проведення виборів та референдумів.

У 1990 р. уперше було видано мандат на підготовку й проведення виборів у Намібії. З того часу такий спосіб будівництва миру набув широкого застосування. У рамках ООН накопичено значний досвід, що підтверджує його ефективність. На всіх континентах у будівництві миру зусилля ООН мали всебічний характер – в Анголі, Західній Сахарі, Камбоджі, Мозамбіку, Нікарагуа й Сальвадорі.

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Чому технології дестабілізації в державі є важливим інструментом створення передумов воєнних конфліктів?
2. Розкрийте зміст елементів класичної моделі дестабілізації у державі для генерування воєнного конфлікту
3. Розкрийте зміст принципів оптимальної стратегії врегулювання воєнних конфліктів між державами
4. Розкрийте зміст міжнародного посередництва як технології врегулювання воєнних конфліктів між державами
5. Чому превентивна дипломатія є важливим інструментом запобігання воєнних конфліктів
- 3.6. Розкрийте сутність миротворчості, підтримання миру, примушення до миру, будівництва миру як елементів операцій ООН по врегулюванню воєнних конфліктів

ЛЕКЦІЯ 4. Підходи щодо оцінювання воєнної могутності держави

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 4.1. Зміст поняття «воєнна могутність держави»
- 4.2. Математична модель Г. Кліффорда та алгебраїчна модель Р.Клайна оцінювання воєнної могутності держави
- 4.3. Китайський та японський підхід до оцінювання могутності держави та підхід на основі рейтингу Global Firepower
- 4.4. Система показників для розрахунку оцінки воєнної могутності держави
- 4.5. Проблема пошуку оптимального співвідношення потенціалу системи забезпечення національної безпеки та індикатора могутності держави
- 4.6. Складові воєнного та економічного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави
- 4.7. Складові наукового та духовного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави

4.1. Зміст поняття «воєнна могутність держави»

Кожна держава має різні можливості щодо реалізації своїх національних інтересів. У даному випадку Воєнна могутність держав є одним з елементів тріади, яка визначає необхідні та достатні умови застосування воєнної сили однієї держави проти іншої, а саме:

- антагоністичність суперечностей між державами;
- наявність воєнної сили;
- готовність її застосувати воєнну силу для вирішення суперечностей між державами.

Відтак оцінювання та прогнозування воєнної могутності держав є найважливішими елементами аналізу воєнно-політичної обстановки. Це твердження правильне не лише стосовно воєнної могутності інших держав, відносини з якими складають воєнно-політичної обстановки.

Оцінювання і прогнозування власної воєнної могутності теж є важливим завданням воєнної політики. Без його вирішення неможливо обґрунтувати рішення щодо обороноздатності держави і провести оборонне планування, у якому воєнна могутність держави є головним критерієм.

Щоб оцінити та спрогнозувати воєнну могутність, треба зрозуміти природу цього терміну.

Як правило, в словниках під воєнною могутністю розуміється сукупність усіх матеріальних і духовних сил держави та її здатність мобілізувати ці сили для досягнення цілей війни.

Воєнна могутність зумовлена економічними, соціальними, науково-технічними, морально-психологічними можливостями керівництва населення держави. Вона безпосередньо втілюється в її збройних силах, їх здатності вирішувати завдання, визначені політичним керівництвом.

В деяких випадках словники не надають визначення поняттю воєнна могутність, а натомість використовують поняття воєнного потенціалу держави. У даному випадку вказаний потенціал визначають як сукупність матеріальних і нематеріальних сил держави, суспільства, збройних сил, які можуть бути використані для досягнення цілей війни. У зв'язку з цим у воєнній теорії розрізняють потенціал: бойовий, воєнний, морально-політичний, науковий, соціальний, економічний тощо. Кожен із них має кількісні та якісні показники. Усі вони взаємопов'язані та у сукупності визначають рівень воєнної могутності держави.

Існують також інші визначення воєнної могутності. Хоча вони не зовсім схожі за формою, їх аналіз дає змогу стверджувати про наявність наступних спільних рис:

воєнна могутність держави є єдиним, найбільш узагальненим показником її воєнної сили;

воєнна могутність держави має смисл потенційних можливостей – тих, на які здатна держава за найкращих зовнішніх умов реалізації;

воєнну могутність держави характеризують матеріальні і нематеріальні можливості, зокрема воєнні, економічні, науково-технічні і духовні;

воєнна могутність держави визначають через кількісні і якісні показники;

потрібний рівень воєнної могутності залежить від цілей керівництва держави.

Зазначене визначає концептуальний обрис підходу до розв'язування задачі оцінювання і прогнозування воєнної могутності держав.

Зокрема, модель потрібно будувати як ієрархічну структуру показників.

Показник найвищого рівня узагальнення формалізуватиме власне воєнну могутність.

Показники найнижчого рівня – будуть безпосередньо вимірювані характеристики держав (вхідні дані моделі).

Показники проміжних рівнів є проміжні категорії оцінки воєнної могутності.

При цьому перелік показників має забезпечувати повноту оцінювання воєнної могутності, а за фізичною природою вони мають відображати потенційні можливості і мати смисл потенціалів.

Оцінювати воєнну могутність слід за схемою розв'язування задач оцінки, а прогнозування – за схемою розв'язування задач прогнозування, де події впливають на характеристики держав. Тому модель має враховувати невизначеність як вхідних даних, так і залежностей між категоріями моделі.

Модель має враховувати цілі керівництва держави у війні. Це питання є принциповим, а відтак заслуговує на окрему увагу.

Відомо, що можливі варіанти формулювання цілей у війні і характер війни безпосередньо взаємопов'язані. Цей зв'язок є двостороннім.

З одного боку, цілі керівництва держави у війні визначають масштаб і характер протистояння, а з іншого – спостерігаючи за характером війни, можна висунути припущення стосовно цілей керівництва держав.

Які тенденції ми бачимо на сьогодні?

У першій половині ХХ ст. сторони війни прагнули насамперед захопити території. Подальшою долею цих територій могли бути анексія, створення колоній, держав-сателітів тощо. Нині таких цілей, як правило, не ставлять.

Із посиленням процесів глобалізації керівництво держав змінило підходи до формулювання цілей: замість захоплення територій намагаються їх контролювати, наприклад встановленням маріонеткових урядів. Іноді цілі, яких раніше досягали воєнною силою, нині досягають невоєнними інструментами.

Відповідно цьому змінилися й акценти в розвитку складових воєнної могутності. Це наочно простежується через зміни підходів до її оцінювання.

Раніше воєнну могутність держав оцінювали за їх воєнними потенціалами, у тому числі потенціалами ядерних сил. Сьогодні ж адекватне оцінювання воєнної могутності потребує комплексного урахування всіх потенціалів, насамперед економічного, науково-технічного і духовного. Водночас, з розвитком інформаційних засобів, зростає роль інформаційних інструментів у досягненні політичних цілей.

Отже, до того, як будувати модель оцінювання та прогнозування воєнної могутності треба чітко зрозуміти характер майбутньої війни. Від цього прямо залежатиме значення кожної зі складових моделі, за якими відбуватимуться оцінювання і прогнозування.

Наприклад, у разі розгляду бліцкригу (блискавичної війни), важливість економічного потенціалу не буде великою, оскільки бліцкриг передбачає не тривале протистояння, а наявність усіх потрібних для ведення війни ресурсів безпосередньо перед її початком.

Навпаки, якщо передбачається масштабна, тривала війна, важливість економічного і духовного потенціалів зростатиме:

економічний потенціал забезпечуватиме поповнення збройних сил потрібною кількістю техніки і матеріальних ресурсів;

високий духовний потенціал дасть змогу зберегти волю до перемоги в умовах війни на виснаження.

Неврахування характеру майбутньої війни під час оцінювання керівництвом держави власної воєнної могутності практично завжди призводило до програшу. Так було у в'єтнамській війні, двох останніх війнах в Афганістані і за участю СРСР, і за участю США. У цих війнах не останнім фактором програшу було ведення проксі-війн, в яких одна з ворогуючих держав брала участь у збройному протиборстві не самостійно, а через підконтрольні їй автохтонні воєнно-політичні сили.

Оцінювання воєнної могутності держав у проксі-війнах на сьогодні взагалі є не до кінця вирішеною науковою та практичною проблемою. Крім того, під час оцінювання воєнної могутності часто не враховують, що війна закінчується не із завершенням бойових дій, а лише тоді, коли стабільно досягнуто воєнно-політичних цілей. Саме тому перемога над противником у збройному протиборстві не може повністю гарантувати переможцю виграв у війні.

Таким чином, головним і першочерговим питанням побудови моделі оцінювання та прогнозування воєнної могутності держави має бути питання визначення характеру майбутньої війни. Якщо отримано кілька сценаріїв війни за її характером, необхідно побудувати відповідну кількість моделей для оцінювання та прогнозування воєнної могутності і потім узагальнити результати. Альтернативного шляху немає. Іншими словами, має бути попередньо визначений характер майбутньої війни, що дасть загальний контекст для оцінювання воєнної могутності держав.

4.2. Математична модель Г. Кліффорда та алгебраїчна модель Р.Клайна оцінювання воєнної могутності держави

Математична модель оцінювання воєнної могутності держави Г. Кліффорда. Вирішення проблеми кількісного оцінювання могутності держави, від якої безпосередньо залежить її національна безпека, має тривалу наукову традицію. Залежно від світоглядних позицій, географічних і геополітичних факторів держави можна виокремити західноєвропейський і східний підходи до оцінювання могутності держави.

Так, у 50-х роках ХХ ст. директор центру міжнародних досліджень К.Кнорр визначав національну міць як поняття, що містить волю до боротьби, якість урядового планування і компетентність у прийнятті рішень у воєнний час, а також економічний потенціал. У 1960 р. професор Кембріджського університету Г. Кліффорд запропонував математичну залежність, яка опосередковано враховувала зазначені вище змінні:

$$P = N (L+C+I+M), \quad (1)$$

де P — могутність держави; N — ядерний потенціал; L — територія; C — населення; I — індустріальний базис; M — обсяг військових ресурсів.

Оскільки метод оцінки могутності держави розроблявся в умовах «холодної війни», коли ядерний потенціал був наріжним каменем обороноздатності країни, то головною складовою виразу (1) є ядерна потуга

У 1963 р. професором, консультантом міністерства військово-морських сил держдепартаменту США Д.Стінгером з метою розроблення нових кількісних критеріїв оцінювання ефективності міжнародної діяльності, був уведений комбінований показник національних можливостей. Він містив три множини параметрів, що дозволяли прогнозувати національні можливості на короткострокову, середньострокову і довгострокову перспективу.

Параметри короткострокової перспективи визначалися військовою потугою, що включала військові витрати, чисельність військових сил.

Середньострокова перспектива визначалася рівнем виробничої діяльності (виробництвом чавуну і сталі, споживанням електроенергії), а довгострокова — демографічними факторами (чисельністю населення, рівнем урбанізації).

У 1965 р. професор фізики Берлінського технічного університету В.Фуке ввів багатоваріантний коефіцієнт, який дозволяв отримати показник національної могутності держави на підставі трьох змінних: чисельність населення, виробництво енергії, виробництво сталі, що відображають матеріальні (кількісні) показники.

Алгебраїчна модель оцінювання воєнної могутності держави Р.Клайна. У 1975 р. учений з Джорджтаунського університету США Р.Клайн запропонував для оцінки “сукупної потуги” держави (розрахунку могутності держави) керуватися наступною алгебраїчною моделлю

$$P = (C + E + M) * (S + W + P), \quad (2)$$

де P — “сукупна міць” (потужність) держави;

C — сума коефіцієнтів чисельності населення та площі території держави;

E — економічна міць (потуга);

M — військова міць (потуга);

S — стратегічна ціль держави (коефіцієнт національної стратегії);

W — сила переконання (цілеспрямованості) політичного керівництва держави, його здатності повести за собою не тільки населення, але й союзників (державна воля);

P — бажання населення підтримувати обрану державою стратегію.

Оцінка могутності держави згідно наведеної моделі передбачає широке використання експертних оцінок. При цьому для оцінки території держави до уваги приймається лише площа продуктивних земель, а в якості узагальненого показника економічної потуги приймається величина валового національного продукту (ВНП).

Для більш точного ранжування держав при оцінці економічної потуги пропонується порівняння п’яти базових галузей: енергетики, промисловості, сільського господарства, торгівлі та запаси корисних копалин. Щодо військової потуги, то вона оцінюється за двома компонентами збройних сил — стратегічними ядерними силами та силами загального призначення.

В кінцевому рахунку “сукупна міць” (потужність) держави — це число, обраховане експертами з урахуванням “конкретної потуги” ($C + E + M$) та сумарного коефіцієнта ($S + W + P$). Найбільші труднощі полягають саме у його визначенні (теоретично подвоює або зводить до нуля сумарну величину “конкретної потуги” держави).

Таким чином, недоліками цього методу є те, що:

показники національної стратегії та державної волі є суб’єктивними оцінками;

методика не дозволяє прогнозувати зміну національної могутності на перспективу, тобто є статичною;

формула (2) не враховує показників технічного і наукового рівня розвитку країни.

Водночас, метод Р.Клайна став стартовою сходинкою для подальшого розвитку методології комплексної оцінки могутності держави, наприклад у працях заступника держсекретаря, експерта Ради національної безпеки США Ешлі Телліс та інших учених з корпорації RAND. Зокрема, цей підхід

отримав подальший розвиток щодо показників, які беруться до уваги (як правило, не більше 20-ти показників, які визначають експертним шляхом) та щодо методів обчислення інтегрального показника “сукупної потуги” держави. Головне, що дозволяє описаний підхід - це визначити ранг кожної країни, яка розглядається, у контексті її могутності держави регіоні чи в світі.

Моделі Г. Кліффорда та Р.Клайна поєднує те, що оцінки могутності держави не відображають реального стану. Яскравим прикладом такої невідповідності став СРСР, який мав високі оцінки могутності, але розпався в результаті загострення внутрішніх проблем. Це дозволяє припустити, що, крім загальноприйнятих показників національної могутності (ВВП, чисельність населення, рівень економічного зростання тощо), повинні розглядатися й інші, наприклад, здатність до впровадження інновацій, стан соціальних інститутів, відносини держава — суспільство, якість освіти тощо.

4.3. Китайський та японський підхід до оцінювання могутності держави та підхід на основі рейтингу Global Firepower

Китайський підхід до оцінювання могутності держави. Китайські розробки з оцінювання могутності держави в основному здійснювалися Академією військових наук КНР.

Маючи за основу праці Р.Клайна, китайські вчені розробили оригінальну методикою оцінювання могутності держави, яка складається з восьми основних факторів і 64 показників. Йдеться про такі фактори як: національні організаційні можливості; військові можливості; економічні можливості; рівень розвитку науки і технологій; дипломатичні можливості; рівень культури та освіти; географічне положення; природні ресурси.

Тому китайські дослідники запропонували підхід, що ґрунтується на категорії “комплексної могутності держави”. Ця категорія ширша порівняно з воєнною могутністю, але принципи її оцінювання схожі.

Як комплексну могутність держави розуміють інтегрований показник економічного, політичного, воєнного, науково-технічного та інших потенціалів, які визначають здатність країни розвиватися, опиратися негараздам, зовнішньому тиску, дезінтеграційним процесам, відстоювати власну систему цінностей тощо.

За методикою для оцінювання комплексної могутності держави як вхідні дані використовують статистичні дані та експертні оцінки, а значення інтегрованих показників розраховують як суму балів. Зазначимо, що підхід було розроблено насамперед для планування розвитку держави, а не оцінювання здатності здобути перемогу у війні.

Зауважимо, що можливість застосування вказаного підходу на практиці опрацьовували і в СРСР

Разом з тим підхід має суттєвий недолік: отриманий за допомогою даної методики результат не має чіткого фізичного змісту і ставить під сумнів достовірність отриманих оцінок.

Японський підхід до оцінювання могутності держави. Підхід також ґрунтується на методі Р.Клайна, проте до коефіцієнта C у формулі (2), додається рівень володіння природними ресурсами. Економічні можливості включають не тільки валовий національний продукт, але й щорічне зростання, рівні промислового виробництва, розвитку сільського господарства та бізнесу.

Крім того, були додані показники, що відображають можливості як внутрішньої, так і зовнішньополітичної діяльності.

Проте і цей підхід зазнав критики з боку наукового співтовариства. Зокрема, серед недоліків відзначалася обмеженість запропонованих для оцінки показників, а для окремих — їх антинауковість.

Окрім зазначених математичних методів і підходів, існує багато менш відомих методів оцінювання могутності держави. За їх допомогою можна визначити лише порядок ранжування держав. На оцінках позначаються суб’єктивність думок дослідників і відсутність єдиного наукового підходу. Непоодинокими є й факти «підганяння» результатів досліджень через незадоволеність замовників. Для цього в розрахунки вводилися коригувальні показники, що остаточно руйнували будь-яку їх логіку. Тому сьогодні не існує єдиного методу оцінювання могутності держави.

Підхід щодо оцінювання могутності держави на основі рейтингу Global Firepower. Одним із підходів до оцінювання воєнної могутності є рейтинг Global Firepower. Його розраховує команда однойменного порталу на основі понад 50-ти факторів і уточнює шляхом нарахування державі штрафних балів або бонусів.

Показником першого рівня є узагальнена оцінка воєнної могутності.

Далі в ієрархії показників в рейтингу Global Firepower показниками другого і третього рівнів визначені:

- населення – загальна чисельність населення;
  - обсяг робочої сили;
  - кількість населення, придатного для служби;
  - кількість населення, яке досягає призовного віку щорічно;
  - активний воєнний ресурс;
  - активний воєнний резерв;
  - сухопутні війська – кількість танків; кількість броньованих машин; кількість самохідних установок;
  - кількість буксированої артилерії;
  - кількість реактивних артилерійських систем;
  - військово-повітряні сили – загальна кількість літаків; кількість винищувачів; кількість штурмовиків; кількість транспортних літаків; кількість навчально-тренувальних літаків; кількість вертольотів; кількість бойових літаків; кількість аеропортів;
  - військово-морські сили – загальна чисельність; кількість авіаносців; кількість фрегатів; кількість ескадрених міноносців; кількість корветів; кількість підводних човнів; кількість патрульних човнів; кількість мінних тральщиків;
  - природні ресурси – обсяг видобутку нафти; обсяг споживання нафти; доведені запаси нафти;
  - логістика – кількість осіб, зайнятих у логістиці;
  - торгівельний флот; порти і термінали; шосейні дороги; залізничні шляхи;
  - фінанси – обсяг оборонних витрат; зовнішній борг; золотовалютні резерви;
  - валовий внутрішній продукт за паритетом купівельної спроможності;
  - географія – площа; довжина берегової лінії; довжина кордонів; довжина водних шляхів.
- Особливості розрахунків полягають у такому:
- рейтинг не просто оцінює кількість озброєнь, а й ураховує їх різноманітність, щоб визначити баланс вогневої могутності;
  - ядерну зброю не враховують, але ядерні держави отримують бонус;
  - одним з ключових факторів розглядають населення;
  - сухопутні держави не штрафують через відсутність військово-морських сил;
  - держави-члени НАТО отримують бонус через ефективніший розподіл ресурсів;
  - особливості воєнно-політичного керівництва не враховують.

Існують також інші підходи. Як показує навіть поверховий аналіз, усі зазначені підходи жодним чином не враховують характеру війни, в умовах якої розглядають реалізацію воєнної могутності.

Наприклад, рейтинг *Global Firepower* наймогутнішою державою у світі визначає США, однак США фактично програли у війні в Афганістані, а пояснення про виділення недостатньої частки воєнної могутності не витримують критики, оскільки занадто сильно відрізняється потенціали угруповання збройних сил США в Афганістані і потенціал партизанських загонів Талібану.

Таким чином, надзвичайно складно забезпечити адекватність оцінювання і прогнозування воєнної могутності держави.

Асиметричність потенціалів, відсутність прямої залежності між воєнною могутністю і результатом застосування сили на практиці, надвисока невизначеність, потреба поєднання кількісних та якісних показників, різне розуміння експертами фізичного смислу і методик розрахунку навіть таких показників, як валовий внутрішній продукт, багатомірність категорії воєнної могутності та інші труднощі на практиці потребують ретельного обґрунтування методики розрахунку, вибору найбільш показових показників і відкидання незначущих, визначення джерел вхідних даних тощо.

4.4. Система показників для розрахунку оцінки воєнної могутності держави

Застосовуючи відомі моделі оцінювання могутності держави, або їх удосконалюючи, не кажучи про розроблення нових, не варто вдаватися до спокуси вимірювати всі величини, що потрапляють у поле зору. Лише після розгляду проблеми метрологічного забезпечення оцінки могутності держави можна окреслити межу, до якої варто збільшувати кількість параметрів моделі.

Огляд літературних джерел показав, що могутність держави залежить від двох складових: первинної або базової (територіально-географічній і демографічній параметри) і вторинної або динамічної (воєнний, воєнно-економічний, економічний, фінансовий параметри).

Значущість базової складової залежить від коефіцієнта науково-технічного прогресу держави, що змінює як середовище існування людини, так і її можливості впливу на потенційну могутність держави.

Динамічну складову могутності держави відносять до вторинних факторів, оскільки вона безпосередньо залежить від політичної активності керівництва держави.

З огляду на це доцільним є вживання терміну «індикатор могутності держави» (ІМД). Його значення майже таке саме, що й «оцінка», з тією відмінністю, що під індикатором у даному випадку розуміється оцінка, яка має напрям змін. Тобто один край шкали вважається більшим або інтенсивнішим порівняно з другим. Коли ж є згода щодо того, який край шкали вважати кращим, а який гіршим, як правило, виникає і соціальний інтерес у втручанні з метою запровадження змін на краще.

Кількість використовуваних показників має певну межу і значною мірою залежить від цілей оцінювання. Там, де це можливо, оцінювачу слід намагатися застосовувати існуючі показники, які вже перевірені практикою і їх достовірність доведено. Вони не просто з більшою ймовірністю будуть надійнішими і достовірними, а й дають змогу використати результати попередніх досліджень.

Як правило, у системі параметрів має бути враховано базову компоненту: площу території, чисельність населення, очікувану тривалість життя та коефіцієнт народжуваності, індекс розвитку людського потенціалу.

Базову компоненту має бути доповненою параметрами динамічної складової, такими як розмір ВВП, частка промисловості у ВВП, енергоозброєність держави, витрати державного бюджету, витрати державного бюджету на науку, частка зайнятого населення, частка населення, зайнятого у промисловості.

Для врахування впливу розвитку інформаційних технологій на могутність держави доцільно також розглядати індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, що розраховується Міжнародним союзом електрозв'язку ООН на основі 11 характеристик, які визначають рівень освіченості населення, доступність інформаційних технологій, рівень використання новітніх технологій тощо.

До системи показників для розрахунку оцінки могутності держави («індикатора могутності держави») мають входити також параметри, що характеризують військову могутність держави: витрати держбюджету на національну оборону, загальна чисельність збройних сил, експорт озброєння та військової техніки, а також наявність на озброєнні держави у бойовому стані танків, вертольотів та літаків, кораблів, субмарин, артилерійського озброєння, мінометів та реактивних систем залпового вогню.

Таким чином, ІМД є певним кількісним дескриптором, утвореним з певного набору простих змінних, який можна використати під час кількісного аналізу факторів, які визначальними при формуванні стратегій національної безпеки.

Аналіз вказаних змінних виконаний науковцями дозволив дійти висновків, що:

рушійною силою могутності держави є її територія, яка не залежить від інших факторів;

важливими складовими ІМД є також населення і тривалість життя;

не менш значущими виявилися такі фактори, як ВВП та витрати державного бюджету на національну оборону, витрати державного бюджету.

Ці елементи є визначальними для формування значущості багатьох факторів. Проте вони своєю чергою також залежать від того, як функціонує держава — розвивається економіка чи ні, упроваджуються реформи чи ні тощо.

Повністю залежними змінними, котрі найменше впливають на інші змінні, є: індекс розвитку людського потенціалу, енергоозброєність, загальний коефіцієнт народжуваності тощо. Тобто це фактори, які є кінцевим (результуючим) виявом значень багатьох інших факторів, що відображають ті чи інші сфери життєдіяльності держави.

Є й так звані автономні змінні — це фактори, визначені в результаті впливу невеликої кількості елементів, що своєю чергою впливають на невелику кількість елементів, або взагалі на жодний з них не впливають. Наприклад, кількість озброєння певного виду, яка є досить сталою величиною, тобто в певний час виділялися кошти на закупівлю нового озброєння або ремонт уже наявного і таким чином формувалася певний бойовий запас озброєння, який деякий період залишається сталим і змінюється в мирний час лише через процеси зношування та старіння.

В цілому ж для України ІМД має важливе значення. Наразі Україна переживає важкі й історично визначальні часи. Стратегічні рішення, що будуть прийняті та впроваджені в життя у цей критичний час, сприятимуть або виходу країни з кризового стану, або спонукатимуть до подальшого збідніння як фінансового, так і духовного.

Концепт ІМД — це об'єктивний показник, за допомогою якого можна зрозуміти — досвід яких країн переймати, які союзи формувати та яких уникати. Наявні ж тенденції змін ІМД провідних держав світу окреслюють динамічну і складну безпекову ситуацію у світі, за якої визнані центри сили зазнають обмежень, виникають нові центри сили. Тому Україну очікує багато нових й часто непередбачуваних загроз та ризиків.

Нарешті, ІМД — важливий інструмент прогнозування та стратегічного планування щодо забезпечення національної безпеки. Його визначення та моніторинг дозволяє визначити визначення відхилення діяльності системи забезпечення національної безпеки від задекларованого державою стратегічного курсу. Тому оцінка стану національної безпеки за допомогою ІМД має стати частиною загальнодержавного процесу, який би визначав національні інтереси та забезпечував формування ефективної стратегії щодо їх реалізації.

4.5. Проблема пошуку оптимального співвідношення потенціалу системи забезпечення національної безпеки та індикатора могутності держави

Не всі функціональні завдання, які покладаються на суб'єктів публічного управління та адміністрування пов'язані безпосередньо із захистом національних інтересів.

Сукупність національних інтересів України можна розподілити за трьома категоріями: потреби безпеки, добробуту та розвитку міжнародного співробітництва.

При цьому в основному лише інтереси першої та частково другої категорії, як правило, вимагають відповідного захисту для забезпечення свободи дій держави (її суверенітету) від будь-кого при реалізації національних інтересів.

Водночас згідно чинного законодавства багатьох країн під “захищеністю” національних інтересів розуміється не тільки захист, а й забезпечення сталого розвитку суспільства, що, безумовно, передбачає необхідність створення належних умов для цього.

Звичайно, функції по захисту й функції щодо створенню сприятливих умов для задоволення національних інтересів (розвиток науки та світи, просування на зовнішні ринки, добросусідські відносини тощо) тісно взаємопов'язані. Можна навести чимало прикладів, коли між ними важко провести чітку межу. Але у будь-якому випадку, безпосереднє досягнення національних цілей, які спрямовані на виконання вказаних функцій, потребує наявності певного потенціалу системи забезпечення національної безпеки (СЗНБ).

З огляду на сказане, під потенціалом СЗНБ розуміються можливості держави щодо застосування, передусім, політичних (дипломатичних), воєнних, економічних та інформаційних інструментів державної влади.

Існування вказаного потенціалу передбачає наявність у розпорядженні СЗНБ певних ресурсів (деякої кількості матеріальних, фінансових, людських та інших), а їх раціональне використання суб'єктами публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки може забезпечити й деякий максимально можливий рівень захищеності національних інтересів на той чи

інший момент часу. При цьому очевидно, що визначальною передумовою вказаної «раціональності» є належне стратегічне планування у цій сфері.

Таким чином, кожна країна у той чи інший момент свого історичного розвитку має деяку верхню, максимально можливу межу захищеності національних інтересів, яка може бути забезпечена тією часткою потенціалу держави, який вона спроможна передати у розпорядження СЗНБ.

Тобто можливості держави щодо забезпечення максимально можливого рівня захищеності національних інтересів, є величиною кінцевою і не можуть перевищувати певного граничного значення.

В силу наявності значної множини факторів, які впливають на потенціал держави (а відтак й індикатор її могутності), сьогодні проблема визначення достатності потенціалу СЗНБ поки що не розв'язана, навіть коли розглядається одна із сфер національної безпеки.

Крім того, вказана проблема пов'язана з іншою – оцінкою ступеня захищеності національних інтересів (як наявного, так і нормативного). Національна безпека має багато вимірів. Тому оцінка захищеності національних інтересів має передбачати різні виміри, а отже і різні показники (індикатори).

Очевидно також, що посилення одного інституту, діяльність якого впливає на рівень національної безпеки може призвести до послаблення інших інститутів (за рахунок перерозподілу ресурсів).

Загалом цілком зрозуміле прагнення звести до мінімально можливої величини потенціал СЗНБ, забезпечивши при цьому максимально можливий рівень національної безпеки. Це споконвічна дилема пошуку оптимуму між кількістю масла та гармат, бо це багатокритеріальна задача з багатьма невизначеностями. Проте тут не може бути ніяких ілюзій в намаганнях знайти просте й однозначне рішення, оскільки для подібних задач, не існує однозначного рішення.

Традиційно основні функції СЗНБ полягають в: прогнозуванні, своєчасному виявленні, запобіганні виникненню та нейтралізації (зниження рівня) загроз національним інтересам.

Як свідчить історичний досвід, існує деякий інтервал раціонального співвідношення потенціалу СЗНБ до потенціалу держави (індикатора її могутності). Пошук цього інтервалу при формуванні стратегії національної безпеки рівнозначний відповіді на питання: яку максимально можливу частку потенціалу держави, можна спрямувати на виконання вказаних основні функції СЗНБ, а відтак на її створення та функціонування?

Однозначної відповіді на вищевказане питання не існує. Проте відомо, що навіть без урахування коефіцієнта паритету купівельної спроможності для задоволення потреб безпеки потрібно мати дохід на душу населення в інтервалі 3-4 тис. доларів США, а виділяти щорічно на потреби забезпечення національної безпеки в мирний час більше ніж 25% ВВП не можна, бо це може призвести до руйнування народно – господарського комплексу.

Свого часу український дослідник О.Бодрук, показав, що за умов воєнного часу вказане співвідношення не повинне перевищувати 40 відсотків, інакше також може відбутися різке зменшення загального потенціалу держави, що за умов зтяжного характеру війни, неминуче призведе до поразки в ній. Так, під час Другої світової війни максимальна величина потенціалу держави, яка витрачалася СРСР на задоволення потреб війни складала орієнтовно 45-50% ВВП. Але СРСР після війни, продовжував витрачати занадто велику частку ВВП для боротьби з “міжнародним імперіалізмом” (із-за відомих причин точно оцінити цю частку важко). Не може бути сумніву, що це значною мірою підірвало економіку й стало однією з причин поразки СРСР у “холодній війні”.

4.6. Складові воєнного та економічного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави

На думку українських фахівців при визначенні складових концептуальної моделі оцінювання воєнної могутності України доцільно розуміти під її воєнною могутністю держави сукупність матеріальних та духовних складових, які визначають узагальнену її здатність самостійно вести тривалу локальну війну в умовах регіону України.

Самостійність у веденні локальної війни означає, що участь держави у воєнно-політичних блоках не братимемо до уваги.

Тривалість локальної війни передбачає, що, окрім збройних сил, розглядатимемо інші складові: економічний, науково-технічний і духовний потенціали.

Здатність держави вести локальну війну розглядатимемо через прагнення оцінити воєнну могутність у повному обсязі, оскільки передбачається, що для участі в локальній війні такі держави, як Україна, залучатимуть усі елементи воєнної могутності.

Матеріальні та духовні фактори будемо описувати бойовим, економічним, науково-технічним і духовним потенціалами.

Концептуальна модель – це сукупність підпорядкованих категорій різного рівня системної декомпозиції, які позначають складові могутності і, відповідно, визначають порядок її оцінювання.

Розглянемо фізичний смисл категорій концептуальної моделі.

Складові воєнного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави. Воєнний потенціал держави є сукупністю матеріальних і духовних складових, які визначають стан її воєнної організації та узагальнену здатність виконати завдання за призначенням. Воєнний потенціал визначають через кількісні та якісні параметри озброєння та воєнної техніки (ОВТ), навченість особового складу, кількісноякісні параметри військового резерву і розмір поточних оборонних витрат, тобто воєнний потенціал держави визначається через можливість із вогневого ураження противника, якість підготовки особового складу для експлуатації ОВТ, можливість його поповнення без втрати якості і фінансові можливості для підтримування належного рівня складових воєнного потенціалу.

Кількісні параметри ОВТ характеризують кількість базових одиниць ОВТ за основними видами збройних сил. Базовою одиницею ОВТ є зразок ОВТ, який застосовують як цілісний комплекс, і який найбільш впливає на ефективність застосування виду збройних сил. Кількісні параметри ОВТ розглядають для трьох видів збройних сил: сухопутні війська, військовоповітряні сили, військово-морські сили. Окремо можуть бути розглянуті інші збройні формування, наприклад внутрішні війська або національна гвардія. У свою чергу, кількісні параметри ОВТ визначають за допомогою градацій, смисл яких полягає у визначенні достатності виду ОВТ для ведення того типу війни, який передбачено у постановці задачі, в нашому випадку – локальної війни в регіоні України.

Прикладом таких градацій є:

- кількість ОВТ однозначно недостатня для ведення війни;
- кількість ОВТ достатня лише для початкового етапу війни;
- кількість ОВТ достатня для ведення війни;
- кількість ОВТ достатня або більш ніж достатня для ведення війни.

Для сухопутних військ визначають кількість танків, артилерії і ракетних комплексів класу “земля – земля”, для військово-повітряних сил – кількість літаків усіх типів, вертольотів і зенітних ракетних комплексів, а для військово-морських сил – кількість авіаносців, підводних човнів і фрегатів.

Якісні параметри ОВТ характеризують співвідношення кількості новітніх зразків ОВТ до застарілих у видах збройних сил. Якісні параметри ОВТ видів збройних сил визначають також за допомогою градацій, фізичний смисл яких полягає у процентному співвідношенні кількості новітніх зразків ОВТ до загальної кількості зразків ОВТ цього класу:

- відсутня – менше 10%;
- низька – від 10% до 30%;
- достатня – від 30% до 60%;
- висока – від 60% до 100%.

Навченість особового складу є елементом здатності військ (сил) виконати завдання за призначенням і характеризує рівень бойової майстерності особового складу збройних сил, а також його здатність правильно експлуатувати ОВТ, щоб забезпечити максимальну реалізацію бойових можливостей. Категорію навченості особового складу визначають через такі категорії нижчого рівня композиції: бойовий досвід і регулярність навчань.

Бойовий досвід характеризує наявність бойового досвіду в особового складу збройних сил і визначається за такими градаціями:

- немає – особовий склад не брав участь в бойових діях;
- недостатній – лише незначна частина особового складу брала участь у бойових діях або миротворчих (поліцейських) операціях;

достатній – відчутна кількість особового складу хоча б одного виду збройних сил брала участь у бойових діях;

великий – відчутна кількість особового складу декількох видів збройних сил брала участь у бойових діях.

Категорію бойового досвіду можна ускладнити, якщо за умовами задачі це можливо і доступна необхідна інформація для її оцінювання. Наприклад, можна розділити бойовий досвід особового складу і командирів різних ланок управління.

Регулярність навчань характеризує відносну кількість навчань різного рівня, які проводять у межах бойової та оперативної підготовки збройних сил. Регулярність навчань визначають за такими градаціями:

низька – навчання є переважно теоретичними або командно-штабними, не проводять або проводять нерегулярно на рівні підрозділів;

недостатня – навчання проводять регулярно на рівні підрозділів на місцевості, на рівні частин (з'єднань) – нерегулярно або у вигляді командно-штабних навчань;

задовільна – навчання проводять регулярно на рівні підрозділів і частин, на рівні з'єднань – нерегулярно, переважно у вигляді командно-штабних навчань;

достатня – навчання усіх рівнів проводять регулярно на місцевості і полігонах.

Військовий резерв характеризує людські ресурси, які можуть бути мобілізовані в разі війни. Згідно з міжнародними стандартами у військовому резерві враховують чоловіків та жінок віком від 15 до 65 років за винятком інвалідів.

Категорію визначають через чисельність військового резерву та його якість. Зазначимо, що оцінювання військового резерву можна узгодити з методиками і нормативами оцінювання, які існують у збройних силах кожної держави, якщо аналітики мають таку інформацію.

Чисельність військового резерву характеризує кількість людських ресурсів, які можуть бути мобілізовані у військові формування держави у разі війни. Чисельність військового резерву визначають через градації, які формалізують достатність резерву.

Якість військового резерву характеризує рівень підготовки військового резерву до виконання завдань у разі мобілізації. Якість військового резерву визначають через градації, які мають той же фізичний смисл, що і градації категорії “Регулярність навчань”.

Оборонні витрати характеризують достатність поточного фінансування збройних формувань держави для підтримання наявного рівня характеристик воєнного потенціалу, зокрема кількісно-якісних параметрів ОВТ, навченості особового складу, кількісно-якісних параметрів військового резерву. Оборонні витрати визначають як рівень поточних оборонних витрат у перерахунку на одну одиницю персоналу збройних формувань.

Оборонні витрати визначають через градації, визначені на основі світового досвіду щодо співвідношення “боездатність – витрати”:

низькі – менше \$10 тис.;

недостатні – від \$10 до \$20 тис.;

задовільні – від \$20 до \$30 тис.;

достатні – біля \$30 тис.

Зазначимо, що на достатність оборонних витрат значно впливає ефективність їх використання, яка залежить від рівня корупції в державі. Цю залежність в моделі дуже складно оцінити більш-менш достовірно.

Складові економічного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави. Економічний потенціал характеризує самодостатність економіки держави. Вважається, що самодостатня економіка буде здатна повною мірою забезпечити потреби підготовки до оборони і власне оборони держави у разі війни.

Економічний потенціал визначають через забезпеченість економіки трудовими, енергетичними, продовольчими, фінансовими ресурсами, а також через якісні параметри економіки.

Трудові ресурси характеризують рівень задоволення потреб економіки у трудових ресурсах. Категорія враховує рівень старіння населення, кількісний і якісний рівень потрібної міграції для забезпечення функціонування економіки. Категорію визначають за такими градаціями:

недостатньо – рівень працездатного населення становить менш 30%, мігранти займають переважну кількість робочих місць у кількох галузях;

задовільно – рівень працездатного населення становить від 30% до 40%, мігранти не займають переважну кількість робочих місць у кількох галузях;

достатньо – рівень працездатного населення становить від 40% до 50%, мігранти не займають переважної кількості робочих місць у галузях;

повною мірою – рівень працездатного населення становить більше 50%, мігранти не займають переважну кількість робочих місць у галузях.

Зазначимо, що опис трудових ресурсів можна вдосконалити, використовуючи дані міжнародних організацій, наприклад ООН, щодо якості людського капіталу.

Енергетичні ресурси характеризують забезпеченість власними енергетичними ресурсами, потрібними для функціонування економіки, насамперед із точки зору стабільності функціонування і задоволення потреб оборони у разі війни. Енергетичні ресурси мають три складових: нафта, газ та електроенергія. Ці складові визначають за градаціями, фізичний смисл яких полягає у співвідношенні обсягів споживання і виробництва:

недостатньо – держава виробляє менше 50% ресурсів від обсягів споживання;

задовільно – держава виробляє від 50% до 60% ресурсів від обсягів споживання;

достатньо – держава виробляє від 60% до 70% ресурсів від обсягів споживання;

повною мірою – держава виробляє більше 70% ресурсів від обсягів споживання.

Якість виробництва характеризує загальний рівень і якість економіки держави. Якість виробництва визначають через інші категорії, орієнтовані на дані світових статистичних організацій, зокрема структуру ВВП, структуру імпорту, тіньову економіку, розвиток інфраструктури, інновації, технологічність.

Структура ВВП характеризує структуру економіки, її визначають за градаціями, які відображають пряме процентне співвідношення між обсягами виробництва галузей економіки: сільське господарство; промисловість; сфера послуг.

Передбачають, що держава матиме кращу структуру ВВП, якщо частка промисловості буде максимальною. Економіки з високою часткою сфери послуг або сільського господарства є нестійкими, оскільки ці сфери максимально залежать від настроїв на світових фінансових і товарних ринках.

Структура імпорту характеризує структуру потреб економіки у зовнішніх закупівлях ресурсів і виробів. Структуру імпорту визначають за градаціями, які відображають пряме відсоткове співвідношення між галузями імпорту:

продовольство;

сільськогосподарська сировина;

паливо;

руди і метали;

промислові вироби.

Співвідношення між градаціями описує таку залежність: якщо в імпорті держави переважають руди і метали, меншою мірою – паливо або сільськогосподарська сировина, то економіка цієї держави більше орієнтована на оброблювальну промисловість, тому така держава має кращу якість виробництва.

Тіньова економіка характеризує ефективність управління економікою у державі. Тіньову економіку визначають за градаціями, які відображають відсоток тіньової економіки за даними міжнародних статистичних організацій:

низька – менше 20%;

задовільна – від 20% до 30%;

помірна – від 30% до 40%;

висока – від 40% до 50%;

критична – біля 50%.

Розвиток інфраструктури характеризує інфраструктурну складову економіки і враховує довжину автомобільних і залізничних магістралей, якість їх покриття, кількість аеропортів, морських портів, терміналів, якість їх обладнання. Розвиток інфраструктури визначають за градаціями, які відображають відсоткове значення індексу розвитку інфраструктури за даними міжнародних статистичних організацій:

низький – менше 40%;

задовільний – від 40 до 50%;

помірний – від 50 до 60%;
достатній – від 60 до 70%;
високий – біля 70%.

Інновації характеризують розвиток інфраструктури інновацій, рівень їх впровадження у промисловість, підготовку кадрів тощо. Цю категорію визначають за градаціями, які відображають відсоткове значення індексу інновацій за даними міжнародних статистичних організацій:

низький – менше 50%;
помірний – від 50 до 60%;
достатній – від 60 до 70%;
високий – біля 70%.

Технологічність характеризує рівень технологічного розвитку економіки, її визначають за градаціями, які описують частку високотехнологічного експорту в загальному експорті обробної промисловості:

низька – менше 10%;
помірна – від 10 до 20%;
достатня – від 20 до 30%;
висока – біля 30%.

Продовольча безпека характеризує рівень виробництва продовольства і враховує виробництво усіх видів сільськогосподарської продукції у перерахунку на калорії. Продовольчу безпеку визначають за градаціями, які відображають відсоткове значення індексу продовольчої безпеки за даними ООН:

критична – менше 100%;
задовільна – від 100% до 110%;
достатня – від 110% до 120%;
висока – біля 120%.

Фінансові ресурси характеризують ефективність діяльності держави у фінансовій сфері та обсяг проблем у державних фінансах, які характеризують здатність держави забезпечувати потреби її оборони. Категорію визначають за такими складовими: обсяг ВВП, державний борг, золотовалютні резерви. У складі фінансових ресурсів можливий розгляд інших категорій, які характеризують додаткові внутрішні та зовнішні джерела отримання фінансів: накопичення населення, доступ на фінансові ринки тощо.

Обсяг ВВП характеризує валовий обсяг економіки, його визначають за градаціями, які відображають обсяг ВВП за індексом купівельної спроможності в перерахунку на одну людину:

критичний – менше \$5 тис.;
недостатній – від \$5 до \$10 тис.;
задовільний – від \$10 до \$20 тис.;
достатній – від \$20 до \$30 тис.;
високий – біля \$30 тис.

Державний борг характеризує рівень боргового навантаження на економіку держави. Вважають, що державі з високим борговим навантаженням буде складніше мобілізувати фінансові ресурси на підтримку обороноздатності та на оборону у разі війни. Державний борг визначають за градаціями, які відображають відсоткове співвідношення державного боргу до ВВП держави:

критичний – біля 70% ВВП;
значний – від 50% до 70% ВВП;
припустимий – від 30% до 50% ВВП;
низький – менш 30% ВВП.

Золотовалютні резерви характеризують найважливіше джерело фінансових резервів держави, яке може бути використано у разі війни. Золотовалютні резерви визначають за градаціями, які відображають відсоткове співвідношення обсягу золотовалютних резервів до ВВП держави:

критичні – менше 5% ВВП;
недостатні – від 5% до 10% ВВП;
задовільні – від 10% до 20% ВВП;
достатні – від 20% до 30% ВВП;
великі – біля 30% ВВП.

4.7. Складові наукового та духовного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави

Складові наукового потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави. Науковий потенціал характеризує здатність держави розвивати новітні технології і виробництво новітніх зразків техніки й озброєння у найважливіших галузях:

- ракетно-космічному озброєнні;
- транспорті;
- літакобудуванні;
- танкобудуванні;
- кораблебудуванні.

Науковий потенціал характеризують відповідними категоріями, які визначають за градаціями, що враховують систему підготовки наукових кадрів, шкіл, лабораторій, дослідну базу тощо:

- відсутня – держава не має наукового потенціалу в галузі;
- недостатня – держава має деякі окремі елементи наукового потенціалу в галузі;
- задовільна – держава має більшість найважливіших елементів наукового потенціалу, але не розвиває системну інфраструктуру наукового потенціалу в галузі;
- достатня – держава має системну інфраструктуру наукового потенціалу в галузі без деяких неключових елементів, але неактивно розвиває її;
- повною мірою – держава має повну системну інфраструктуру наукового потенціалу в галузі та активно розвиває її.

Складові духовного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави. Духовний потенціал характеризує волю, прагнення населення держави до перемоги у війні, його готовність витримати випробування, у тому числі війною, заради досягнення загальних цілей суспільства.

Духовний потенціал визначають через категорії національної ідеї, воєнно-патріотичного виховання, принципу комплектування армії і політичної активності населення. До зазначених категорій можуть бути додані й інші за наявності відповідної інформації для оцінювання.

Національна ідея характеризує наявність єдиної ідеї, не пов'язаної з побутовими потребами суспільства, яка охоплює населення, викликає напруження суспільства і спрямовує суспільні зусилля на досягнення великомасштабної мети. Категорія також позначає рівень домінування суспільних інтересів над приватними. Національну ідею визначають за такими градаціями:

- відсутня – національної ідеї практично немає, суспільство атомізоване(роз'єднане), колективізму немає, переважну більшість суспільства непокоїть задоволення власних потреб;
- фрагменти – наявні фрагменти національної ідеї, не сприйняті суспільством, яке залишається атомізованим (роз'єднаним), колективізму немає, переважну більшість суспільства непокоїть задоволення власних потреб;
- врівноважена – національна ідея сформульована і сприйнята частиною суспільства, назріває злам у суспільних настроях;
- повною мірою – національна ідея сформульована і сприйнята більшою частиною суспільства.

Воєнно-патріотичне виховання характеризує поширеність державних закладів, суспільних організацій, рухів, які ставлять за мету воєннопатріотичне виховання, насамперед молоді. Категорія також характеризує цілеспрямованість, наполегливість політики і діяльності держави у воєнно-патріотичному вихованні. Воєнно-патріотичне виховання визначаються за такими градаціями:

- відсутнє – воєнно-патріотичного виховання немає;
- фрагменти – наявні деякі розрізнені фрагменти, воєнно-патріотичне виховання ведеться переважно за індивідуальною ініціативою громадян;
- системне – воєнно-патріотичне виховання ведеться системно, держава приділяє цьому значну увагу і підтримує інфраструктуру виховання.

Принцип комплектування армії характеризує зв'язок збройних сил із населенням, силу відчуття їх спільної долі. Припускають, що в державах, де населення підтримує армію, принцип комплектування зберігається за призовом. Категорію визначають за градаціями, які відображають принцип комплектування армії:

- професійна армія – армію комплектують за контрактом;

змішаний принцип – армію комплектують за контрактом і призовом;
призов – армію комплектують за призовом.

Політична активність населення характеризує прагнення населення брати участь у вирішенні найважливіших державних питань (виборах, референдумах, демонстраціях на підтримку державної політики, економічних проектах тощо). Політичну активність населення визначають за градаціями, які відображають відсоток політично активних громадян (середній відсоток населення, які беруть участь у виборах, референдумах):

пасивна – менше 40%;
переважно пасивна – від 40% до 50%;
переважно активна – від 50% до 60%;
активна – біля 60%.

Таким чином, описана концептуальна модель є ієрархічною системою категорій, яку призначено для оцінювання воєнної могутності держави. Вибір категорій орієнтовано на оцінювання здатності держави здобути перемогу у тривалій локальній війні в регіоні України. Категорії згруповано за чотирма потенціалами: воєнним, економічним, науковим і духовним, які визначають через підпорядковані категорії, тобто категорії нижчого рівня системного узагальнення.

Значення зв'язків між категоріями задають за допомогою алгоритмів параметричної ідентифікації. Сукупність категорій найнижчого рівня становить множину характеристик держав, які підлягатимуть оцінюванню в термінах концептуальної моделі. У свою чергу, кожну характеристику держави визначають на власній множині градацій. Множини градацій можуть бути номінальними або числовими. Значення градацій є вхідними даними для подальшого оцінювання. Їх задають експерти або формують на основі статистичних даних.

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Розкрийте зміст поняття «воєнна могутність держави»
2. Опишіть математичну модель оцінювання воєнної могутності держави Г. Кліффорда
3. Опишіть алгебраїчну модель оцінювання воєнної могутності держави Р.Клайна
4. У чому особливості китайських та японських підходів щодо оцінювання могутності держави?
5. Розкрийте сутність підходу щодо оцінювання могутності держави на основі рейтингу Global Firepower
6. Система показників для розрахунку оцінки воєнної могутності держави
7. Як співвідносяться потенціал системи забезпечення національної безпеки та індикатор могутності держави
8. Перерахуйте складові воєнного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави
9. Перерахуйте складові економічного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави
10. Перерахуйте складові наукового потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави
11. Перерахуйте складові духовного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави

ЧАСТИНА 2

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКІ ЗАСАДИ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ЛЕКЦІЯ 5. Сутність воєнної політики та аналізу воєнно-політичної обстановки у контексті забезпечення воєнної безпеки

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 5.1. Воєнна політика як детермінанта аналізу воєнно-політичної обстановки
- 5.2. Об'єкт та предмет воєнної політики у контексті забезпечення воєнної безпеки, обороноздатності та запобігання воєнного конфлікту
- 5.3. Сутність, об'єкт і предмет воєнно-політичного аналізу
- 5.4. Сутність, об'єкт і предмет аналізу воєнно-політичної обстановки та його роль і місце у формуванні воєнної політики держави

5.1. Воєнна політика як детермінанта аналізу воєнно-політичної обстановки

Відповідно до загальних принципів системології однією з основних характеристик цілеспрямованих систем є ефективність, яку потрібно оцінювати через систему вищого рівня (надсистему) та у її термінах. Для аналізу воєнно-політичної обстановки (ВПО) такою системою є воєнна політика держави, оскільки результати аналізу ВПО використовуються для вирішення завдань і досягнення цілей воєнної політики.

Головною функцією будь-якої держави є формування і реалізація державної політики, узагальненою метою якої є прогресивний соціально-економічний розвиток людини, суспільства і держави. Для забезпечення сталості соціально-економічного розвитку держава формує та реалізовує політику забезпечення національної безпеки в усіх сферах життєдіяльності, викладену у Стратегії національної безпеки. Однією з таких сфер життєдіяльності є сфера безпеки та оборони, в якій держава здійснює воєнну політику.

Для повного і комплексного розуміння аналізу ВПО як системної категорії, зокрема його об'єкта, предмета і співвідношення зі спорідненими категоріями, спочатку розглянемо категоріальну характеристику воєнної політики, а також її зв'язок з категоріями воєнної безпеки, обороноздатності, воєнно-політичного аналізу.

Про значення воєнної політики для держави відомими є слова німецького воєнного теоретика Генріха Дітріха фон Бюлова: "Як воєнна стратегія регулює операції одного походу, найбільше – однієї війни, так політична стратегія орієнтується на процвітання та існування держави протягом століть і тисячоліть". Ці слова були сказані у XVIII ст., втім, з ними можна повністю погодитися й нині. Вони підкреслюють особливу роль воєнної політики, її відмінність від інших складових державної політики – воєнна політика забезпечує реалізацію найважливіших, фундаментальних інтересів нації.

Фундаментальність інтересів виявляється по-перше у тому, що без їх реалізації втілити у життя інші інтереси не можливо, і по-друге, у тому, що в мирний час фахівці воєнної політики мають уважно стежити за розвитком подій у переважній більшості сфер життєдіяльності держави, а у воєнний час практично уся державна політика має бути зосереджена на виконанні завдань воєнної політики.

На сьогодні існує багато визначень воєнної політики, які відображають її різні аспекти: призначення, місце в державній політиці, складові, суб'єкти формування і реалізації тощо.

Наприклад, деякі фахівці під воєнною політикою розуміють систему поглядів, відносин і діяльності суспільства та його соціально-політичних інститутів, безпосередньо пов'язаних зі

створенням воєнної організації, підготовкою та застосуванням засобів збройного насильства з політичними цілями; складову загальної політики держави.

У західній науковій думці зазвичай замість терміна “воєнна політика” використовується термін “оборонна політика (defense policy)”. Проте загальноприйнятого визначення цього терміна не існує.

Аналіз найпопулярніших англомовних джерел (словника Merriam Webster, енциклопедії Britannica) показав, що як оборонну політику розуміють державну політику з питань міжнародної і воєнної безпеки, тобто зосереджують увагу на зовнішніх чинниках.

Аналіз багатьох наукових робіт, нормативних документів вказує на відсутність єдиного погляду на визначення воєнної політики, її об'єкта і предмета, проте можна відокремити три найпоширеніших підходи, які базуються на категоріях воєнної безпеки, обороноздатності і воєнного конфлікту.

5.2. Об'єкт та предмет воєнної політики у контексті забезпечення воєнної безпеки, обороноздатності та запобігання воєнного конфлікту

Об'єкт та предмет воєнної політики у контексті забезпечення воєнної безпеки. Часто можна зустріти твердження, що головним завданням воєнної політики є зміцнення воєнної безпеки. Розглянемо зміст категорії воєнної безпеки і логіку цього твердження.

Дослідження питань національної безпеки та її складової – воєнної безпеки – широко відображені у працях відомих вітчизняних учених: І.Ф. Бінька, В.Ю. Богдановича, В.П. Горбуліна, А.Б. Качинського, В.О. Косевцова, Е.М. Лисицина, Г.М. Перепелиці та інших. У цих дослідженнях воєнну безпеку проаналізовано в різних контекстах із використанням різних точок зору.

У вітчизняних нормативно-правових документах термін “воєнна безпека” використано лише в одній з попередніх редакцій Воєнної доктрини України, де воєнну безпеку України визначено як стан захищеності національних інтересів, її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності від посягань із застосуванням воєнної сили; складову національної безпеки України.

На сьогодні де-факто в законодавстві України визначення воєнної безпеки зводиться до терміна “національна безпека у воєнній сфері”. Єдиним базисом можна вважати таке визначення: воєнна безпека – це захищеність особи, суспільства і держави від воєнних загроз; стан, коли ймовірність виникнення війни зводиться до мінімуму внаслідок відсутності мотивів до застосування воєнної сили й умов, що визначають відновлення балансу сил, а також завдяки проведенню заходів із відвернення воєнної загрози.

При цьому як воєнну загрозу розуміють загрозу застосування воєнної сили в різних формах: безпосередню воєнну агресію різного масштабу, втягнення у воєнний конфлікт, озброєння незаконних збройних формувань всередині держави, засилання незаконних збройних формувань, а також інші дії відповідно до чинного законодавства.

Якщо об'єктом воєнної політики вважати воєнну безпеку, виникають два проблемних питання.

По-перше, поза визначенням залишається вирішальний етап життєвого циклу нації – участь у воєнному конфлікті. Коли починається воєнний конфлікт, воєнна загроза, тобто загроза застосування воєнної сили як явище й одна з частин дихотомії “інтерес – загроза”, зникає і реалізовується у вигляді конкретних дій, пов'язаних зі збройним насильством.

У цьому разі не зрозуміло, як трактувати категорію воєнної політики, чи є підстави розглядати її під час воєнного конфлікту, якщо ні – яку категорію досліджувати замість неї? Ці питання є правомірними, оскільки інтуїтивно зрозуміло, що воєнна політика не зникає в разі початку воєнного конфлікту, адже національні інтереси, безумовно, порушуються, але не зникають повністю. Воєнна політика може зникнути лише разом зі зникненням держави як головного інструменту реалізації інтересів нації.

По-друге, воєнна безпека визначається через захищеність національних інтересів від воєнних загроз. Проте деякі учені зазначають, що загроза з'являється, коли потенційний противник має домагання і готовий їх досягнути за допомогою воєнної сили, тобто після виникнення ознак наміру щодо застосування воєнної сили. На те саме вказує лінгвістичне визначення: загроза – це намір завдати шкоду.

Однак для забезпечення ефективності і системності воєнної політики потрібно своєчасно виявити воєнну загрозу, яка виникає не відразу, а є результатом ескалації комплексу воєнно-політичних суперечностей. Тобто воєнній загрозі передують інші явища, зокрема воєнно-політичні ризики і виклики.

З точки зору воєнної політики, розрізнення цих категорій необхідне для своєчасного формування адекватних реакцій держави з метою нейтралізації негативних воєнно-політичних явищ на ранній стадії їх розвитку.

Отже в об'єкті воєнної політики, крім воєнних загроз, доцільно враховувати воєнно-політичні ризики і виклики в контексті їх можливого переростання у воєнні загрози.

Таким чином, категорія воєнної політики тісно пов'язана з категорією воєнної безпеки, яка, проте, не досить повно відображає об'єкт воєнної політики.

Об'єкт та предмет воєнної політики у контексті забезпечення обороноздатності. Згідно з воєнним енциклопедичним словником обороноздатність держави – це рівень її підготовленості до захисту від агресії. З цим визначенням добре корелюються визначення з інших джерел. Категорія обороноздатності по суті є звуженням категорії воєнної безпеки. Протягом останніх століть, головною метою воєнних конфліктів були суверенітет і територія. Тому пріоритетною діяльністю держави вважалося забезпечення обороноздатності, яка характеризує спроможність держави відбити зовнішню збройну агресію за допомогою усіх наявних у розпорядженні сил, засобів і ресурсів.

Зрозуміло, що за таких умов головну увагу приділяли формуванню і накопиченню сил, засобів і ресурсів.

Проте нині на перший план виходять воєнні конфлікти нового типу, зокрема проксі-конфлікти, ініційовані ззовні, які мають вигляд внутрішніх конфліктів на тлі етнічних і релігійних суперечностей за участю незаконних збройних формувань, угруповань організованої злочинності, терористичних угруповань тощо. Такі воєнні конфлікти також спричиняють не меншу шкоду життєво важливим національним інтересам, оскільки порушують суверенітет держави на окремих територіях, а в крайніх випадках – територіальну цілісність.

У таких конфліктах формування силового і ресурсного потенціалів для забезпечення захищеності від агресії, тобто від класичного зовнішнього втручання, хоча залишається важливим, але не завжди буде ефективним.

Воєнна політика нині має охоплювати, крім питань забезпечення обороноздатності, ширше коло питань державної політики, тому визначати обороноздатність об'єктом воєнної політики недоцільно.

Об'єкт та предмет воєнної політики у контексті запобігання воєнного конфлікту. Відповідно до нещодавно чинної Воєнної доктрини України воєнна політика розумілась як складова державної політики безпосередньо пов'язана із запобіганням виникненню воєнних конфліктів, підготовкою держави до участі в них у разі потреби, а також із застосуванням воєнної сили з метою досягнення власних політичних цілей та забезпечення реалізації власних національних інтересів. Ці елементи також називають напрямками воєнної політики, що зосереджені довкола категорії воєнного конфлікту.

Отже, об'єкт воєнної політики – це воєнний конфлікт, а її предмет є потрійним: запобігання виникненню воєнного конфлікту, підготовка до участі у воєнному конфлікті і власне участь.

Втім, слід враховувати тоншу структуру взаємодії категорій воєнної політики і воєнного конфлікту.

По-перше, воєнний конфлікт зароджується в певній воєнно-політичній обстановці і є таким її станом, який характеризується застосуванням воєнної сили для вирішення суперечностей у відносинах, тобто є частковим випадком серед усіх можливих станів воєнно-політичної обстановки.

По-друге, за наведеним визначенням воєнної політики, прийняті рішення реалізуються в її рамках і спрямовані на забезпечення сприятливості воєнно-політичної обстановки (для виключення застосування воєнної сили) та достатнього рівня воєнної могутності держави. Кажучи точніше, об'єкт воєнної політики є подвійним: з одного боку, наявні два об'єкти впливу воєнної політики – воєнно-політична обстановка і воєнна могутність держави, з іншого – обидва об'єкти поєднані єдиною категорією воєнного конфлікту, точніше таким станом, який виключає застосування воєнної сили або забезпечує перемогу.

Ці частини об'єкта воєнної політики також відображають зовнішні (воєнно-політична обстановка) і внутрішні (воєнна могутність) чинники.

Підхід, що ґрунтується на категорії воєнного конфлікту, є найбільш обґрунтованим, оскільки категорія воєнного конфлікту первинна порівняно з категоріями воєнної безпеки або обороноздатності.

Воєнний конфлікт відображає фундаментальну філософську категорію війни, а категорії воєнної безпеки та обороноздатності є вторинними, відображаючи лише захищеність або спроможність захищатися від застосування воєнної сили під час воєнного конфлікту. Відповідно до цього потрійний предмет воєнної політики також є ширшим, ніж забезпечення воєнної безпеки або обороноздатності, оскільки охоплює усі стадії життєвого циклу воєнного конфлікту.

Існує також думка, що воєнна політика – це концептуальні погляди на вирішення питань суто воєнного характеру – військового будівництва та оборони.

Зрозуміло, для військових першочерговість цих питань безсумнівна, але в контексті ефективності державної політики, а воєнна політика є її складовою, також важливі питання політичного характеру, зокрема запобігання виникненню воєнного конфлікту, оскільки запобігти виникненню воєнного конфлікту набагато легше, ніж потім забезпечити перемогу в ньому.

Таким чином, об'єктом воєнної політики доцільно вважати воєнний конфлікт, а предметом – три напрями:

запобігання виникненню воєнних конфліктів;

підготовку держави до участі в них;

застосування державою воєнної сили для захисту власних національних інтересів.

5.3. Сутність, об'єкт і предмет воєнно-політичного аналізу

З категорією воєнної політики тісно пов'язано категорію воєнно-політичного аналізу. Розглянемо їх співвідношення з позицій кібернетичного підходу, тобто теорії управління. Це правомірно з огляду на те, що з точки зору системології воєнну політику і воєнний конфлікт можна розглядати як цілеспрямовану систему, де воєнна політика – керівний об'єкт, а воєнний конфлікт – об'єкт управління.

У такій системі ефективність воєнної політики визначають з урахуванням бажаного стану об'єкта управління (відсутності воєнного конфлікту) і досягають за допомогою керівних впливів, сформованих в результаті послідовного виконання трьох процедур: ідентифікації стану об'єкта управління, аналізу його стану і прийняття рішень щодо управління його станом.

Передбачається, що дві останні процедури виконують для двох складових об'єкта воєнної політики: воєнно-політичної обстановки і воєнної могутності держави.

З цього випливають сутність воєнно-політичного аналізу, а також його об'єкт і предмет.

За тлумачним словником аналіз – це метод дослідження (пізнання) явищ та процесів, в основі якого лежать вивчення складових частин, елементів об'єкта дослідження. Для вирішення завдань воєнної політики використовують воєнно-політичний аналіз – метод дослідження явищ та процесів, пов'язаних з об'єктом воєнної політики – воєнним конфліктом.

Отже сутність воєнно-політичного аналізу полягає в аналізі воєнно-політичної обстановки (ВПО) спільно зі складовими воєнної могутності держави та на основі цього – підготовці даних для прийняття воєнно-політичних рішень, спрямованих на управління воєнно-політичною обстановкою і воєнною могутністю держави з метою запобігання виникненню воєнних конфліктів, підготовки держави до участі в них і застосування воєнної сили для захисту власних національних інтересів.

Відповідно, об'єктом воєнно-політичного аналізу є воєннополітична обстановка і воєнна могутність держави, а предметом – обґрунтування воєнно-політичних рішень для управління ними.

Розглянемо складові мети воєнно-політичних рішень, які також утворюють предмет воєнної політики.

Запобігання виникненню воєнних конфліктів передбачає завчасне виявлення первинних суперечностей, розвиток яких може призвести до бажання однієї з воєнно-політичних сил вирішити їх за допомогою воєнної сили. Такі суперечності виникають внаслідок намірів або дій воєнно-

політичних сил, не обов'язково пов'язаних із воєнною сферою. Як видно зі світової історії, основоположними є суперечності у сфері економіки: торгівлі, доступу до ринків сировини, ринків збуту товарів, транзитної інфраструктури тощо.

Щоб запобігти виникненню воєнних конфліктів, потрібно повністю вивчити воєнно-політичну обстановку, спрогнозувати її розвиток у майбутньому і визначити сукупність власних дій, які можуть нейтралізувати, відвернути або стримати розвиток негативних явищ, у тому числі демонструванням власної воєнної могутності.

Підготовка держави до воєнних конфліктів насамперед передбачає визначення потрібного рівня воєнної могутності, а також таких шляхів його досягнення, які були б припустимими з точки зору економічних витрат і впливу на економіку держави.

Потрібний рівень воєнної могутності визначають виключно прогнозованими умовами воєнно-політичної обстановки: рівень має бути достатнім для досягнення цілей держави у можливому воєнному конфлікті.

Однак під час воєнного конфлікту держава протиставляє противнику не лише свою воєнну могутність. За наявності дружніх воєнно-політичних відносин держава також може залучити частину воєнної могутності деяких союзників. Визначення їх переліку, частки воєнної могутності, яка може бути залучена для підтримки, а також умов залучення також є завданням воєнно-політичного аналізу, що базується на аналізі дружності воєнно-політичних відносин.

Під час воєнного конфлікту воєнна політика дещо поступається місцем воєнній стратегії, але не зникає. Визначення умов майбутнього миру, тобто майбутньої структури воєнно-політичних відносин та інших елементів ВПО, залишається одним з головних завдань воєнно-політичного аналізу. Від правильного визначення цієї структури залежить, наскільки довго триватиме мир, як буде розвиватися міжнародна торгівля і наскільки сприятливими будуть умови для розвитку економіки держави. Також не зникає, хоча дуже ускладнюється, завдання пошуку союзників для воєнної, політичної, економічної або іншої підтримки держави під час воєнного конфлікту.

5.4. Сутність, об'єкт і предмет аналізу воєнно-політичної обстановки та його роль і місце у формуванні воєнної політики держави

Сутність, об'єкт і предмет аналізу воєнно-політичної обстановки З наведених вище міркувань випливає, що аналіз ВПО є невід'ємною складовою воєнно-політичного аналізу, основою для досягнення мети воєнно-політичних рішень і необхідний на усіх етапах розвитку воєнних конфліктів від зародження до закінчення.

Сутність аналізу ВПО полягає в аналізі воєнно-політичних відносин та інших складових обстановки в рамках воєнно-політичного аналізу.

Об'єктом аналізу ВПО є воєнно-політична обстановка, предметом – підготовка даних для прийняття воєнно-політичних рішень.

Слід розрізняти категорії аналізу ВПО та управління ВПО.

Аналіз ВПО передбачає лише оцінювання, прогнозування і класифікацію ВПО, тобто вирішення "прямих" задач, наприклад визначення напруженості ВПО або найбільш критичних воєнно-політичних суперечностей. Не зважаючи на те, що результати аналізу ВПО використовують для управління, і як вихідні дані для управління воєнною могутністю держави, аналіз ВПО не передбачає вирішення завдань, пов'язаних із формуванням керівних впливів, наприклад вибору воєнно-політичного курсу держави, який забезпечує мінімізацію напруженості ВПО.

Відповідно до кібернетичного підходу сутність воєнно-політичного аналізу полягає в аналізі ВПО і складових воєнної могутності держави. Саме воєнно-політичний аналіз готує дані для прийняття рішень з управління і ВПО, і воєнною могутністю. Відповідно об'єкт воєнно-політичного аналізу має дві складові: воєнно-політична обстановка і воєнна могутність держави. Предметом воєнно-політичного аналізу є обґрунтування воєнно-політичних рішень для управління складовими його об'єкта: ВПО і воєнною могутністю держави.

Аналіз ВПО є невід'ємною складовою воєнно-політичного аналізу. Об'єктом аналізу ВПО є складова об'єкта воєнно-політичного аналізу воєнно-політична обстановка.

Предмет аналізу ВПО полягає у підготовці даних для прийняття воєнно-політичних рішень. Результати аналізу ВПО використовують не тільки для управління, а й як вихідні дані для управління воєнною могутністю держави. При цьому аналіз ВПО передбачає лише оцінювання, прогнозування і класифікацію ВПО і не передбачає розв'язання задач, пов'язаних з формуванням управляючих впливів.

Роль і місце аналізу воєнно-політичної обстановки у формуванні воєнної політики держави. Для визначення місця і ролі аналізу ВПО у формуванні воєнної політики держави з'ясуємо його значущість у виконанні функцій та вирішенні узагальнених завдань воєнної політики.

Із загально-філософського погляду можна відокремити дві головні функції воєнної політики: науково-прогностичну та управлінську.

В рамках науково-прогностичної функції воєнна політика забезпечує розроблення теоретичних концепцій, відображених у воєнній доктрині (стратегії), а також прогнозування розвитку воєнно-політичної обстановки, вироблення та обґрунтування відповідних державних рішень (планів) щодо належного рівня воєнної могутності, воєнно-політичних союзів тощо.

Управлінська функція воєнної політики забезпечує реалізацію положень документів оборонного планування, державних програм, воєнно-політичних рішень.

Зрозуміло, що аналіз ВПО зосереджений у науково-прогностичній функції воєнної політики і за обсягом завдань, і за їх значенням. Наприклад, одним із найважливіших положень воєнної доктрини є воєнно-політичний курс держави. Це особливо важливо для України як буферної держави, розташованої між двома геополітичними полюсами.

Як показує практика, із нарощуванням суперечностей між державами з різних полюсів збільшується їх намагання контролювати буферні держави, перед якими постає життєво важлива проблема вибору: приєднатися до одного з полюсів або усіма силами намагатися зберегти нейтралітет? Від вирішення цього завдання залежатиме майбутнє держави і нації протягом багатьох десятиліть.

Виникає питання: яким чином можна обґрунтувати рішення стосовно воєнно-політичного курсу держави або хоча б прорахувати його наслідки? Відповідь одна: лише на основі довгострокового прогнозу напруженості відносин у регіоні буферної держави для усіх можливих варіантів воєнно-політичного курсу.

Іншим прикладом може бути завдання з визначення рівня воєнної могутності держави, адекватного рівню воєнної загрози для неї. Вирішення цього завдання може бути обґрунтоване визначенням явної або неявної залежності між рівнем воєнної могутності держави і можливістю застосування воєнної сили проти неї з урахуванням воєнно-політичних суперечностей, стану союзницьких відносин та багатьох інших факторів воєнно-політичної обстановки, прогнозованої у заданому часовому горизонті.

Отже, саме аналіз ВПО у воєнній політиці формує міру для визначення ефективності довгострокових державних рішень. Узагальнені завдання воєнної політики (іноді їх називають напрямками, що не є помилкою) визначаються складовими її предмета: запобіганням виникненню воєнних конфліктів, підготовкою держави до участі в них і застосуванням воєнної сили для захисту національних інтересів. Дамо коротку характеристику цих складових.

Запобігання виникненню воєнних конфліктів. Досить часто це питання зводять до стримування противника. У цьому разі завдання стримування полягає у протиставленні такої воєнної могутності, яка б гарантувала демонстрування потенційному противнику очевидної невідворотності неприпустимих збитків.

Це вузьке розуміння запобігання виникненню воєнних конфліктів, оскільки не лише наявність певної воєнної могутності забезпечує стримування потенційного противника і запобігання застосуванню воєнної сили з його боку.

У широкому розумінні запобігання передбачає створення дружніх або (у найгіршому випадку) конкурентних, але жодним чином не конфронтаційних воєнно-політичних відносин за усім їх спектром.

Воєнні конфлікти зароджуються у воєнно-політичних відносинах, які мають глибоке історичне, іноді цивілізаційне підґрунтя.

Зовнішні і внутрішні відносини в енергетиці, фінансах, торгівлі, навіть особисті відносини між лідерами держав та багато інших чинників теж визначально впливають на рішення щодо застосування воєнної сили.

Зв'язати іншу державу вигідними умовами торгівлі, певними компромісами або економічною кооперацією – найефективніші інструменти гарантування відсутності воєнної загрози з її боку. Це можна назвати “вищим пілотажем” у воєнній політиці, досягнення якого неможливе без адекватного та своєчасного оцінювання і прогнозування ВПО.

Підготовка держави до участі у воєнних конфліктах. Участь держави у політичних, економічних, воєнних союзах (зовнішня політика) або видобуток корисних копалин (стратегічної сировини), забезпечення доступу до ресурсів, яких немає у своїй країні, або технологій інших держав (економічна політика) також є елементами підготовки держави до оборони.

Для військового будівництва лише аналіз ВПО надає міру визначення раціонального рівня воєнної могутності держави (у тому числі її обороноспроможності), тобто такого рівня, який би давав змогу адекватно відповісти на існуючі та прогнозовані воєнні загрози й одночасно потребував мінімальних економічних витрат з боку держави.

Застосування воєнної сили для захисту національних інтересів. Під час оборони держави саме аналіз ВПО забезпечує оцінювання можливості, необхідності і меж застосування воєнної сили для досягнення політичних і воєнних цілей. Результат війни безпосередньо залежить від підтримки союзників і щирості союзницьких відносин, а сама війна завжди закінчується миром, раціональні умови якого слід визначати за допомогою аналізу ВПО.

Таким чином, аналіз ВПО є основною часткою науково-прогностичної функції воєнної політики та відіграє роль її аналітичного ядра – воєнно-політичного аналізу.

Саме аналіз ВПО формує міру для оцінювання ефективності та адекватності воєнно-політичних рішень. Забезпечення процесу прийняття воєнно-політичних рішень потрібними вихідними даними щодо оцінок та прогнозів воєнно-політичної обстановки визначає місце аналізу ВПО у формуванні воєнної політики. Роль аналізу ВПО полягає у наданні міри ефективності для вироблення варіантів воєнно-політичних рішень під час вирішення найважливіших завдань воєнної політики з управління воєнно-політичною обстановкою і воєнною могутністю держави.

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Чому воєнна політика є детермінанта аналізу воєнно-політичної обстановки?
2. Що є об'єктом та предметом воєнної політики у контексті забезпечення воєнної безпеки?
3. Що є об'єктом та предметом воєнної політики у контексті забезпечення обороноздатності?
4. Що є об'єктом та предметом воєнної політики у контексті запобігання воєнного конфлікту?
5. Що є об'єктом та предметом воєнно-політичного аналізу?
6. Що є об'єктом та предметом аналізу воєнно-політичної обстановки?
7. Яку роль відіграє аналіз воєнно-політичної обстановки у формуванні воєнної політики держави?

ЛЕКЦІЯ 6. Характеристика типів воєнних конфліктів та передумови адекватності аналізу воєнно- політичної обстановки

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 6.1. Воєнно-політичних відносини як середовище сучасних типів воєнних конфліктів та особливості класичних та проксі-війн
- 6.2. Сутність та особливості гібридних, мережевих та приватизованих війн
- 6.3. Елементи воєнно-політичної обстановки, аналіз яких забезпечує адекватність його результатів
- 6.4. Загальні принципи аналізу воєнно-політичної обстановки

6.1. Воєнно-політичних відносини як середовище сучасних типів воєнних конфліктів та особливості класичних та проксі-війн

Воєнно-політичних відносини як середовище сучасних типів воєнних конфліктів. Результати аналізу ВПО на сучасному етапі розвитку воєнної теорії і практики визначаються переважно особливостями об'єкта воєнної політики – сучасного воєнного конфлікту і воєнно-політичних відносин як середовища його виникнення та розвитку.

Зміни у світовій економіці, фінансах, засобах комунікацій визначально впливають на природу воєнно-політичних відносин та відповідно сучасних воєнних конфліктів.

Останнім часом багато дослідників констатують, що сучасні воєнні конфлікти набули нових властивостей порівняно з минулими, в яких переважало силове домінування. Наголошення на певних характерних рисах конфліктів привело до появи нових термінів: “проксі-війна”, “гібридна війна”, “мережева війна”. Безумовно, досліджувати таке складне явище, як воєнний конфлікт, можна за багатьма аспектами.

Ми зосередимося на дослідженні воєнного конфлікту насамперед з точки зору аналізу ВПО, зокрема воєнно-політичних відносин, у яких головне змістове навантаження мають такі ознаки:

суб'єкт, який формулює політичні цілі;

суб'єкт, який здійснює дії з протидії;

характерні дії з протидії;

інструменти протидії.

За цими ознаками відомі воєнні конфлікти можна поділити на певні типи, які з певною долею умовності відповідають послідовності їх появи.

За усіх часів головною рушійною силою воєнно-політичних відносин були базові довгострокові цілі воєнно-політичних сил переважно в економічній сфері.

У загальному вигляді довгострокові цілі полягають у забезпеченні сприятливих для себе умов у сукупності світових товарно-грошових потоків.

Іншими словами, це контроль над ринками сировини, ринками збуту товарів, комунікаціями і світовою фінансовою системою. Досягнення цих цілей здійснюється через геополітичне домінування, тобто підпорядкування політики слабших держав через певні компроміси або за допомогою воєнної сили.

Особливості класичних війн. До винаходження ядерної зброї воєнні конфлікти відбувалися між державами (коаліціями держав) з рішучими політичними цілями за допомогою великих військових формувань (армій). Політичні цілі війни формулювала держава, а саме правляча еліта, яка уособлювала державу.

У класичній війні держава вчиняла дії в усіх сферах, хоча головним акцентом були військові дії.

У середині ХХ ст. наймогутнішим державам (саме вони є визначальними силами у формуванні ВПО) вдалося створити технології виробництва ядерної зброї. Це зробило занадто небезпечним безпосереднє протидії між ними, втім не змінило їх цілей і не усунуло суперечностей. Було винайдено нову концепцію геополітичного домінування – ведення воєнних конфліктів “чужими руками”.

Їх назва запозичена з комп'ютерної термінології, де “проксі” означає замітник. Згідно з цією концепцією, впливові світові держави (держави-домінанти) протистоять не прямо, а через проектування воєнних конфліктів між сателітами: політично підпорядкованими державами, різномірними внутрішніми збройними формуваннями, тобто силами, які мають політичні цілі і засоби збройного насильства.

У проксі-війні саме сателіти ведуть воєнні дії і застосовують звичайні, неядерні засоби збройного насильства.

Держави-домінанти можуть брати обмежену участь у воєнному конфлікті, забезпечуючи сателітам економічну допомогу, постачання зброї, інформації, навчання військових тощо. Основні дії держав-домінантів переміщуються у невоєнну сферу.

Зазначимо, що такий тип воєнного конфлікту потребує від держави-домінанта значних економічних і фінансових витрат, оскільки сателітами, як правило, є слабкі, нерозвинуті держави, яким важко вести війну за рахунок власних ресурсів.

Переваги проксі-війн для держав-домінантів очевидні: знижений ризик ядерної війни та ударів у відповідь, відсутність безпосередніх втрат серед свого населення, інфраструктури та інші. У разі програшу держава-домінант, безумовно, зазнає збитків, але не критичних для свого існування.

У післявоєнній історії прикладів проксі-війн достатньо. Корейський воєнний конфлікт 1950–1953 років де-факто відбувався між СРСР (за підтримки Китаю) і США. Формально бойові дії вели Корейська Народно-демократична Республіка (Північна Корея) і Республіка Корея (Південна Корея). Радянський Союз підтримував Північну Корею, а США – Південну Корею. Китай і США брали участь військовими контингентами, СРСР – частинами військово-повітряних сил.

У в'єтнамському воєнному конфлікті 1964–1975 років також де-факто воювали СРСР (брав участь через Демократичну Республіку В'єтнам та Армію Визволення Південного В'єтнаму) і США, що спочатку діяли через уряд Південного В'єтнаму, а в 1964 році розпочали безпосередню інтервенцію.

Характерні риси проксі-війни мав також конфлікт в Афганістані 1979–1989 років, коли афганські повстанці мали всебічну підтримку США, європейських країн – членів НАТО і Пакистану, а СРСР брав участь військовим контингентом, введеним на підтримку уряду Демократичної Республіки Афганістан.

Слід зазначити, що у проксі-війнах протиборство між впливовими державами не зникає, вони продовжують формулювати політичні цілі конфлікту. Пріоритетними сферами протиборства держав-домінантів стають економічна, політична, інформаційна та інші невоєнні сфери. З цієї точки зору проксі-війна є повністю гібридною, оскільки поєднує різні за природою та характером цілі і засоби їх досягнення.

6.2. Сутність та особливості гібридних, мережевих та приватизованих війн

Сутність та особливості гібридних війн. На певному етапі розвиток технологій і засобів збройної боротьби сповільнив для провідних держав можливість домінування в озброєннях. Наприклад, паралельно з розвитком літальних апаратів триває розвиток засобів протиповітряної оборони, а крім того, вдосконалюється ядерний потенціал.

З іншого боку, спроможність держави вести війну визначається не лише воєнним потенціалом, а й іншими складовими воєнної могутності.

Поширення глобалізаційних процесів привело до критичної взаємозалежності економік та інформаційних просторів держав. Економічні, фінансові та інформаційні інструменти протиборства набули спроможності завдавати збитків, сумірних зі збитками від застосування воєнної сили. За таких умов воєнні дії відсунулися на другий план, а воєнні конфлікти почали називати гібридними війнами.

У гібридних війнах держави, зокрема їх правлячі еліти, продовжили формулювати цілі воєнних конфліктів, але у воєнних діях почали переважати спеціальні операції, тобто дії з обмеженими локальними цілями. Для “ураження” противника було змінено інструменти.

Зазнали змін і політичні цілі війни. Якщо раніше “класичними” цілями були анексія, захоплення територій або зміна уряду, то нині цілями стали примушення противника до підпорядкування або поставлення під контроль його правлячої еліти.

Термін “гібридна війна” виник у документах з безпеки США і Великої Британії на початку XXI ст.²⁴. Згідно зі щорічним виданням Лондонського міжнародного інституту стратегічних досліджень гібридна війна – це використання воєнних і невоєнних інструментів в інтегрованій кампанії, спрямованій на:

досягнення раптовості, захоплення ініціативи та отримання психологічних переваг для використання в дипломатичних діях;

масштабні і стрімкі інформаційні, електронні і кібернетичні операції; прикриття воєнних і розвідувальних дій у поєднанні з економічним тиском.

Іншими словами, гібридна війна означає підпорядкування певної території (держави) за допомогою інформаційних, електронних, кібернетичних операцій у поєднанні з діями збройних сил, спеціальних служб та економічним тиском.

У терміні “гібридна війна” наголошено на поєднанні різноманітних воєнних та невоєнних інструментів. Зрештою усі воєнні конфлікти є гібридними, оскільки протиборство триває із застосуванням усього спектру наявних інструментів.

Сутність та особливості мережевих війн. Після того, як внаслідок екстенсивного розвитку інформаційні засоби стали доступними в будь-якому куточку світу, почалася епоха “мережених” війн, що було якісним стрибком у використанні інформаційних інструментів для досягнення воєнно-політичних цілей.

Не слід плутати мережеві і мережецентричні війни. Різниця між ними полягає у тому, що термін “мережецентричний” стосується особливого типу бойових дій, а термін “мережений” характеризує особливий тип війни як соціально-політичного явища.

Термін “мережева війна” запропонували корпорації RAND Д. Аркіл і Д. Ронфельд на основі застосування ідей і методів ведення війни в кібернетичному просторі для вирішення завдань, які раніше вирішувались за допомогою воєнної сили. Головним мотивом дослідників RAND було зменшення інтенсивності воєнних дій, потрібної для досягнення політичних цілей.

Застосування інструментарію мережевих війн спрямоване на населення противника, насамперед його дезорієнтування і зміну світорозуміння: населення не змушують до підпорядкування, а воно само підпорядковується. Усі інструменти працюють на цю мету. Перевагу надають інформаційним інструментам, зокрема інформаційно-психологічним.

Винахідники нової війни виокремили два її типи.

Перший тип – ненасильницький – боротьба за права людини з метою переходу від авторитаризму до демократії, відкритого суспільства, середовище якого найбільш придатне для зовнішнього впливу;

Другий тип – насильницький – боротьба кримінальних, терористичних, етнічних, націоналістичних формувань проти контролю з боку держави, тобто підрив державної влади як такої.

У мережевій війні держава-агресор залучає переважно внутрішні суб’єкти (партії, недержавні організації, кримінальні угруповання тощо), але не відкидає і зовнішніх (держав-сателітів, міжнародних терористичних організацій).

Війну назвали мереженою з огляду на те, що мережа є формою організації множини суб’єктів, яка ґрунтується на децентралізованому прихованому проникненні і подальшому впливі на державні та недержавні структури з метою мінімізації суверенітету суб’єкта-жертви.

У мережевій війні ворожа мережа охоплює противника зсередини та з усіх боків.

Виховання споживчих настроїв, піднесення споживання в ранг філософії життя створює сприятливе підґрунтя для підвищення ефективності інформаційно-психологічних впливів. Використовують навіть корупцію, яка розкладає еліту держави, державну владу і суспільство, розбещує молодь тощо. Спектр інструментів, доступних у мережевій війні, розширюється майже необмежено, не відкидаються дії, пов’язані із застосуванням воєнної сили і насильства, зокрема партизанські війни, диверсії, провокації, заколоти тощо.

Різноманіття можливих інструментів призводить до того, що держава-агресор оточує противника великою кількістю нібито не пов’язаних між собою дій: провокацій, дезінформацій, дипломатичних демаршів, дій різноманітних фондів, комітетів, авторитетних лідерів, рухів, телеканалів, Інтернет-сайтів тощо.

Насправді ці дії виявляються добре узгодженими на основі єдиної стратегічної концепції. Це не лише збільшує силу впливу за рахунок координації, а й сприяє забезпеченню їх раптовості і складності організації протидії, оскільки протистояти комплексним системним впливам з усіх боків може лише добре інтелектуально підготовлена державницька еліта.

В умовах мережевих війн такі фундаментальні державні інститути, як збройні сили, за визначенням не спроможні діяти ефективно, оскільки не мають правових основ та інструментів, адекватних особливостям дій противника. На цей час держава взагалі не має єдиного інституту для протиборства у мережевій війні. На практиці лише ради національної безпеки координують дії різноманітних державних органів.

Отже, головна відмінність мережевих війн полягає у подрібненні (розмиванні) суб'єкту впливу на кілька суб'єктів, що можуть бути внутрішніми, не обов'язково володіти засобами збройного насильства і розуміти істинні цілі своїх дій.

Класичним прикладом мережевої війни може бути війна в Лівії 2010 року, коли як суб'єкти впливу на уряд Каддафі були використані неурядові організації, кочівники, впливові клани, загони спеціального призначення, військово-повітряні сили країн – членів НАТО.

Сутність та особливості приватизованих війн. Концепція мережевих війн достатньо повно відображає характер сучасних війн. Втім еволюція способів протиборства триває. Розмивання суб'єкта впливу на противника у мережевій війні все ж не повністю відображає сутність сучасних війн, таких як війна у Сирії, яка почалася у 2011 році. Виникає питання: а що власне змінюється?

У сучасному протиборстві, як і в гібридній війні, застосовується весь спектр інструментів впливів, насамперед невоєнних. Як і у проксі-війні, впливові держави намагаються не вступати у безпосереднє протиборство, а використовувати інші підпорядковані сили (сателіти, замітники або прокладки). Як у мережевій війні, розмивається суб'єкт впливу на противника, використовуються внутрішні суб'єкти. На сьогодні все ж можна виділити кілька нових рис:

через світову фінансово-економічну кризу фінансування підпорядкованих сателітів у значних обсягах стало проблематичним;

поширилася практика застосування тероризму як інструменту досягнення воєнно-політичних цілей (при цьому не відбувається вчинення окремих терористичних актів, а проводяться цілісні терористичні кампанії і створюються терористичні держави як стійкі соціально-політичні утворення з ідеологією держави);

майже повністю заблоковано міжнародні інститути, призначені для стримування агресії і вирішення конфліктів, їх перетворено на один із політико-дипломатичних інструментів;

у провідних державах світу поширилася практика формування політичної еліти через делегування представників великих корпорацій (економічна могутність багатьох з них може перевищувати могутність держави з населенням кілька десятків мільйонів чоловік), що призводить до витіснення національних інтересів транскордонними інтересами великого бізнесу, при цьому бізнес-групи часто залишаються невидимими для покарання;

поширилася практика залучення до участі у воєнних конфліктах суб'єктів, які важко ототожити з державою – приватних військових компаній, незаконних збройних формувань, які керуються приховано і зовсім не переймаються міжнародним гуманітарним правом у власних діях.

Зазначені риси відображають зміни характеру війни, які можна назвати "приватизацією війни".

Якщо в мережевій війні розмито структуру суб'єкта впливу на противника, то у приватизованій, крім того, розмито структуру держави-агресора як суб'єкта війни, тобто справжній агресор приховує власну суб'єктність, підставляючи замість себе державу. Як інститут влади держава поступово втрачає власне виключне право на формування і реалізацію воєнної політики, стаючи сателітом інших воєнно-політичних сил (недержавних бізнес-об'єднань, олігархату тощо).

По-перше, такий прихований суб'єкт воєнно-політичних відносин є менш уразливим для противника, оскільки його важко виявити.

По-друге, такий суб'єкт може формувати впливи поза межами міжнародного права і не турбуватися про їх дотримання, залишаючи це державі.

По-третє, прихований суб'єкт може залучати асиметричні інструменти, застосування яких не потребує великих коштів, крім того, частина фінансування може бути перекладена на державу, а ідеальним варіантом є схема самофінансування, коли підпорядковані суб'єкти власними діями забезпечують фінансування і певну частину прибутку навіть віддають суб'єкту-агресору.

Отже, у приватизованій війні головним інтересом суб'єкта-агресора стає отримання прибутку.

Характерні риси приватизованої війни повною мірою проявилися у війні в Сирії, яка почалася у 2011 році. Зокрема, сирійські території захоплювали міжнародні терористичні угруповання, укомплектовані громадянами держав з усього світу. Ці угруповання організували видобуток нафти і її продаж через Туреччину, кошти від чого йшли на фінансування бойових дій.

Таким чином, можна зробити висновок, що на сьогодні війни здебільшого стають приватизованими, поєднуючи у кожному конкретному випадку елементи інших типів війн. Сучасні війни в комплексі використовують усі інструменти: політичні, економічні, інформаційні, воєнні тощо. При цьому воєнні інструменти відходять на другий план, але не виключаються з протиборства

(гібридні війни). Сучасні війни тривають через підпорядкованих сателітів (проксі-війни) і спрямовані на дезорієнтування населення противника за рахунок різноманітних узгоджених впливів (мережеві війни).

“Приватизація війни” змінила характер суб’єкта-агресора і певним чином зміст воєнно-політичних відносин (дій). Головні зміни стосуються витіснення держави як суб’єкта війни і заміни її інтересів інтересами великого транснаціонального бізнесу. Одним із головних суб’єктів впливу стали внутрішні і міжнародні терористичні формування, у яких рівень організації, сила і стійкість значно підвищилися.

6.3. Елементи воєнно-політичної обстановки, аналіз яких забезпечує адекватність його результатів

Оскільки сучасні воєнні конфлікти набувають нового характеру, аналіз ВПО також має змінювати зміст і методи. Через зміну характерних рис сучасних воєнних конфліктів і воєнно-політичних відносин з’являються нові акценти, на які потрібно звернути увагу під час аналізу ВПО, нові елементи ВПО, які потрібно проаналізувати, щоб забезпечити адекватність результатів аналізу. Йдеться про наступне.

Склад розвідувальних ознак. Особливості сучасних війн кардинально змінюють склад елементів воєнно-політичної обстановки і розвідувальних ознак, які мають бути проаналізовані в рамках аналізу ВПО для оцінювання можливості початку війни. Наприклад, характерними ознаками підготовки війни 2003 року в Іраку були наміри та дії міжнародної коаліції, пов’язані насамперед з формуванням коаліційного угруповання в Перській затоці і забезпеченням сприятливості світової суспільної думки. Свого часу фахівці на основі цих ознак довели, що початок війни можна було прогнозувати за півроку до нього.

На відміну від війни в Іраку для визначення моменту початку війни в Сирії 2011 року необхідно було проаналізувати зовсім інші ознаки: щодо створення мережі неурядових організацій, таборів для підготовки екстремістів у сусідніх державах (Туреччині, Іраку, Сирії), транзиту на Близький Схід мусульман із Європи та інші елементи. При цьому, якщо стосовно Іракської війни 2003 року відкриті джерела повністю задовольняли потреби в інформації, то щодо Сирійської війни 2011 року інформація по розвідувальних ознаках могла бути надана виключно спецслужбами.

Невоєнні інструменти протистояння. Якщо під час існування двополюсного світу аналіз ВПО зосереджували переважно на вивченні військових спроможностей держав, то нині цього недостатньо. Існує потреба аналізу намірів і дій держав в економічній, фінансовій, інформаційній, екологічній та інших сферах. Розвиток відповідних інструментів на цей час досяг такого рівня, який дає змогу досягти рішучих воєнно-політичних цілей без застосування воєнної сили. Це потребує від аналітиків наявності розширених, по суті міждисциплінарних знань, охоплення багатьох джерел інформації, навичок спільного аналізу розрізнених даних, подій, тенденцій.

Непрямі способи збройної боротьби. Ці способи збройної боротьби передбачають використання суб’єктів, які підміняють одну зі сторін воєнного конфлікту. Такими суб’єктами заміниками можуть бути держави, політичні партії, окремі соціальні групи, інші формування. Отже кількість суб’єктів воєнно-політичних відносин, дії яких підлягають аналізу, значно зростає.

Втрати державами воєнно-політичної суб’єктності. Не лише впливові держави можуть обирати і призначати суб’єктів-сателітів для заміни на міжнародній арені. Ті суб’єкти, які мають власні міжнародні інтереси, достатню економічну могутність і можуть дозволити утримувати політичні партії, приватні військові компанії, теж можуть підмінити інтереси держави власними інтересами. Йдеться насамперед про великий транснаціональний бізнес. Останнім часом почалося виокремлення корпорацій з управління активами, вартість яких сягає трильйонів доларів. Поява таких суб’єктів значно ускладнює визначення істинних цілей сторінвоєнно-політичних відносин і потребує від аналітиків навичок роботи з результатами аналізу вторинних ознак.

Змішування зовнішньої і внутрішньої політики. Якщо раніше в ході аналізу ВПО аналізували переважно політику, наміри і дії зовнішніх гравців (держав або воєнно-політичних союзів), то нині потрібно аналізувати дії внутрішніх суб’єктів, а також їх зв’язки із зовнішніми суб’єктами. Лише два десятиліття тому вважалося, що в ході аналізу ВПО не потрібно розглядати внутрішньополітичні відносини. Однак нині виникає потреба додаткового вивчення внутрішньої обстановки: виділення

внутрішніх суб'єктів, які впливають на політику держави, вивчення їх мотиваційних установок, політичних, економічних, фінансових, організаційних спроможностей, розуміння сильних та слабких місць тощо.

Характер вихідної інформації. Однією з найважливіших особливостей сучасного аналізу ВПО є кардинальна зміна властивостей інформації про об'єкт аналізу, з якою сьогодні змушені працювати аналітики. Це, зокрема, значне збільшення кількості відомостей, збільшення їх доступності та значне зменшення достовірності, катастрофічне збільшення інформаційного шуму.

Крім того, на цей час поступово змінюється природа об'єктів аналізу ВПО. Так, набули розвитку технології інформаційно-психологічних операцій і навіть війн, вістря впливів яких на цей час спрямоване на зміну світорозуміння людини.

Держави, які володіють значним міжнародним інформаційним ресурсом, намагаються перенести воєнно-політичну боротьбу в інформаційну сферу, тобто забезпечити досягнення воєнно-політичних цілей інформаційними інструментами.

По-перше, це істотно збільшує кількість інформаційних джерел та обсяги даних, які необхідно опрацювати на етапі збирання первинної інформації.

По-друге, це значно підвищує невизначеність даних і потребує від аналітиків спеціальних знань щодо вирішення задач аналізу ВПО в умовах невизначеності.

Асиметричні дії. Останнім часом значного розвитку набули асиметричні дії сторін під час воєнно-політичного протиборства. Такі дії характеризуються спрямованістю на уразливі місця, які противник не розуміє або щодо яких не має можливості оперативно і адекватно протидіяти.

Асиметричні дії передбачають застосування нетрадиційних, принципово нових концепцій із використанням несумірності між цілями противників або між витраченими ресурсами й отриманим ефектом. Можливість асиметричних дій змушує дослідників детально вивчати не лише противника, а й власні слабкі сторони, знати і застосовувати спеціальні методи аналізу ВПО, особливо під час прогнозування.

6.4. Загальні принципи аналізу воєнно-політичної обстановки

Не зважаючи на появу сучасних особливостей об'єкта аналізу ВПО, його загальні методологічні принципи залишаються незмінними:

об'єктивність, всебічність і конкретно-історичний підхід (передбачає глибокий і всебічний аналіз реальної обстановки з виокремленням усіх важливих для розгляду факторів та урахуванням закономірностей розвитку держави і суспільства, а також історії розвитку воєнно-політичних процесів, суперечностей, тенденцій);

конкретність та інформативність (передбачає надання даних, не зловживаючи обсягом, але з раціональним ступенем деталізації і всебічним обґрунтуванням);

повнота, комплексність і системність (передбачає збалансованість опрацювання та урахування всіх значущих елементів обстановки, суміщений і всебічний аналіз різнорідних і, на першій погляд, непоєднаних даних з метою пошуку головної події або взаємозв'язку);

прогностичність (передбачає підготовку даних, які забезпечать адекватність та ефективність воєнно-політичних рішень на довгострокову перспективу);

оперативність і безперервність (передбачає постійний аналіз обстановки, пошук її нових елементів, з'ясування причин змін, щоб своєчасно надати вихідні дані для корегування (перегляду) воєннополітичних рішень);

пріоритетність політичного й економічного чинників (передбачає розуміння пріоритету політико-економічних цілей і розгляд воєнної сили як одного з інструментів їх досягнення);

соціально-політичного аналіз (передбачає аналіз внутрішніх соціально-політичних процесів і вивчення на базі цього інтересів і цілей внутрішніх сил, які формують і реалізують воєнну політику держав);

верифікації (передбачає зіставлення результатів аналізу ВПО (оцінок, прогнозів, сценаріїв тощо) та результатів її справжнього розвитку).

Таким чином, сучасний аналіз ВПО відображає особливості сучасних воєнних конфліктів і воєнно-політичних відносин як середовища їх виникнення. Проведення аналізу ВПО постійно ускладнюється і потребує від аналітиків володіння системними знаннями у багатьох суміжних сферах: економіці, фінансах, інформації, екології, внутрішніх відносин тощо. Крім зростання вимог до рівня підготовленості аналітиків, сьогодні потребує розроблення нових спеціальних методів аналізу ВПО, які б враховували особливості об'єктів аналізу і давали можливість коректного оброблення великих масивів даних в умовах значної невизначеності.

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Дайте характеристику воєнно-політичних відносин як середовищу сучасних типів воєнних конфліктів
2. Які особливості класичних та проксі-війн?
3. Які особливості гібридних війн?
4. Які особливості мережевих війн?
5. Які особливості приватизованих війн?
6. Аналіз яких елементів воєнно-політичної обстановки забезпечує адекватність його результатів?
7. Розкрийте зміст загальних принципів аналізу воєнно-політичної обстановки

ЛЕКЦІЯ 7. Основні напрямки воєнної політики України та військового будівництва

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 7.1. Воєнна безпека як об'єкт державної політики
- 7.2. Сутність, функції та мета воєнної політики держави
- 7.3. Основні напрями воєнної політики України
- 7.4. Принципи, основні завдання воєнного будівництва та Державні програми реформування та розвитку ЗС України
- 7.5. Перспективна модель Збройних Сил України та інших складових сил оборони
- 7.6. Принципи організації системи військового управління та керівництва Збройними Силами України

7.1. Воєнна безпека як об'єкт державної політики

Під воєнною безпекою, як правило розуміють захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від подій, явищ, процесів та інших чинників, які породжують небезпеки воєнного характеру для реалізації вказаних інтересів й за якої імовірність війни зводиться до мінімуму. Воєнна безпека є складовою національної безпеки, а її прийнятний рівень може бути гарантованим за умов, коли відсутні спонукальні мотиви до застосування військової сили або коли нема необхідності у відновленні балансу сил.

Важливим чинником забезпечення воєнної безпеки є також своєчасне здійснення комплексу заходів (дипломатичного, воєнного, економічного та інформаційного характеру), спрямованих на виявлення, прогнозування, запобігання та нейтралізацію воєнних небезпек. Вона має зовнішній і внутрішній виміри.

Зовнішній характеризує здатність системи забезпечення національної безпеки (передусім її складової - збройних сил) стримувати військову силу ззовні (агресію) чи протидіяти їй. Вказана здатність може бути значно підсилена за умови участі у міжнародних системах колективної безпеки та у військово-політичних союзах. Тому сьогодні найбільш ефективним шляхом забезпечення воєнної безпеки вважається формування загальної колективної системи забезпечення міжнародної безпеки на принципах суверенної рівності, взаємовигідного співробітництва та взаємоповаги до

життєво важливих інтересів суб'єктів міжнародних відносин.

Внутрішній вимір воєнної безпеки характеризує практичну діяльність системи забезпечення національної безпеки щодо планування та здійснення комплексу заходів, спрямованих на підтримку готовності громадян країни, суспільства і держави до попередження та відбиття можливої агресії, передусім суб'єктів державного управління національною безпекою, складових сектору безпеки та здійснення мобілізаційної підготовки економіки і населення країни.

Воєнна безпека є змінною величиною, бо за своєю суттю це інтегральна оцінка наявного, бажаного чи прогнозованого рівня (ступеню) захищеності життєво важливих національних інтересів та умов їх реалізації від загроз воєнного характеру, зокрема, стану економічної системи, політичних інститутів в країні, спроможності сил і засобів сектору безпеки протистояти загрозам вказаними інтересам тощо.

Конкретне значення воєнної безпеки завжди знаходиться на інтервалі від абсолютної безпеки (ідеальний стан), коли події, явища, процеси, які породжують воєнні небезпеки реалізації національних інтересів повністю відсутні, до абсолютної небезпеки, коли сукупний вплив вказаних небезпек вносить до порядку денного питання про можливість існування суверенної держави, як суб'єкта міжнародних відносин. Тому воєнну безпеку не можна розглядати як стан, коли немає воєнної небезпеки, а її бажаний рівень (гарантований, критично допустимий, недопустимий тощо) необхідно розглядати як мету державної політики та визначальну умову успішного розвитку суспільства та держави.

Конкретний рівень воєнної безпеки формується в руслі об'єктивних і суб'єктивних процесів, під прямим та опосередкованим впливом багатьох факторів. Ці фактори можуть мати економічне, політичне, воєнне, природне, техногенне чи інше походження. Діалектична єдність всіх складових воєнної безпеки обумовлена нерозривністю процесу функціонування та розвитку системи міжнародних відносин та суспільства і держави.

Воєнна безпека України забезпечується шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих (затверджених) в установленому порядку загальнодержавних та галузевих концепцій, доктрин, стратегій та програм у воєнно-політичній сфері, а вибір конкретних засобів і шляхів її забезпечення обумовлюється необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз національним інтересам. Правову основу забезпечення воєнної безпеки становлять Конституція, закони України, Стратегія національної безпеки, Стратегія воєнної безпеки, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання законів інші нормативно-правові акти.

В цілому воєнна безпека – це тенденції розвитку й умови життєдіяльності соціуму, його структур, інститутів, які визначаються відповідними настановами (політичними, правовими та іншими), за яких забезпечується збереження їх якісної визначеності та вільне, яке відповідає їх природі, функціонування. З іншого боку – це певна захищеність вказаного функціонування від загроз воєнного характеру, яка є наслідком реалізації воєнної політики держави.

Стратегія воєнної безпеки України визначає воєнну безпеку України однією із засадничих умов реалізації права українського народу на самовизначення, збереження держави Україна та забезпечення її сталого розвитку на основі найвищих цінностей демократії, верховенства права, свободи, гідності, безпеки і процвітання громадян усіх національностей.

7.2. Сутність, функції та мета воєнної політики держави

Воєнна політика виступає частиною загальної політики держав та наддержавних об'єднань (блоків, коаліцій), які здійснюють підготовку та використання засобів збройного насильства задля ведення війни чи протидії її розв'язанню, досягнення інших соціально значущих цілей. Її альтернативне бачення демонструють політичні партії та рухи, що намагаються впливати на воєнну сферу держави з метою коригування її якісних характеристик, а також антидержавні сили, які орієнтуються на силове втручання у політичний процес з метою захоплення влади та примусової зміни цілей суспільного розвитку та механізмів їх досягнення.

Воєнна політика у більшості держав світу набула чіткого правового, інституційного та функціонального оформлення наприкінці XVIII – поч. XIX ст., відбиваючи й одночасно стимулюючи появу мільйонних масових регулярних армій, милітаризацію продуктивних сил і виробничих відносин, створення основ державного мобілізаційного розгортання, прийняття принципів політичних рішень стосовно використання військової сили на загальнодержавному рівні тощо. У XX ст. фактично всі заходи у сфері політики й економіки почали розглядатися з позицій «військових оцінок». Переконливими свідченнями цього стали обидві світові та численні регіональні війни, Холодна війна між Сходом і Заходом, розпад СРСР, виснаженого непомірними військовими витратами, посилення військово-політичних можливостей західних держав на чолі із США, а також військових амбіцій інших держав тощо.

У будь-якій державі воєнна політика являє собою складну комбінацію внутрішніх та зовнішніх заходів, які визначають сутність військово-політичних приготувань та практичних військово-силових акцій. Її суб'єктами виступають, насамперед вищі органи державної влади (законодавчі та виконавчі), органи управління сектором безпеки і оборони, а також політичні партії, рухи, інші осередки політичної активності населення, програмні положення яких поширюються на військову сферу держави.

Об'єктами воєнної політики є політична система, військово-економічні структури (ВПК), сектор безпеки і оборони (збройні сили та інші військові формування), військово-політичні блоки (коаліції), суспільна свідомість, відносини між різними соціальними силами з приводу використання військової сили тощо.

В умовах мирного часу воєнна політика дещо втрачає статус домінуючого напрямку державотворення, проте, враховуючи необхідність силового забезпечення національних інтересів, ніколи не виключається з переліку першочергових державних завдань. Період накопичення військових загроз, а тим більше прямі військові дії, у які залучається держава, блискавично перетворюють воєнну політику у чинник державного виживання, необхідну передумову відстоювання національних інтересів і цінностей.

До функцій воєнної політики відносяться наступні:

світоглядна (формування у широких верств населення адекватного розуміння необхідності та виправданості силового забезпечення суспільного розвитку, запобігання викликам і загрозам національній безпеці за допомогою збройних засобів);

методологічна (обґрунтування спектру оборонних завдань держави та їх доведення до військовослужбовців, представників державних управлінських структур, приписного і мобілізаційного складу);

координаційна (забезпечення узгодженої діяльності всіх гілок політичної влади, елементів сектору безпеки і оборони у мирний і особливо у воєнний час з метою досягнення соціально значущих цілей);

організаційно-мобілізаційна (створення умов ефективного управління обороноздатністю держави, насамперед – збройними силами у випадку практичного виконання планів їх бойового застосування та мобілізаційного розгортання);

виховна (формування у свідомості військовослужбовців особливих духовних утворень, що визначають їх індивідуальну та групову відданість загальносуспільним цінностям й інтересам, високу активність в ході виконання функціональних обов'язків, необхідні морально-бойові якості);

прогностична (передбачення перспектив розвитку військово-політичних процесів у їх конструктивних і деструктивних аспектах, прогнозування розвитку військової науки і військової практики, шляхів оптимального втілення їх напрацювань у реалії військового будівництва).

Метою воєнної політики, безвідносно до людських, часових, просторових, організаційних та інших характеристик соціуму є вирішення двох взаємозалежних завдань.

У внутрішньополітичному просторі: для держави – збереження політичної та економічної систем, створення умов для поступального розвитку, забезпечення цілісності, стабільності, збереження соціально-класової структури, станових та інших привілеїв; для протиставленого державі соціально-політичного утворення – боротьба за політичну владу, знищення наявної політичної і економічної систем, ініціювання оновленої системи суспільних відносин на засадах власного домінування.

На міжнародній арені: реалізація охоронно-оборонного аспекту державного розвитку, забезпечення військової безпеки, захист від зовнішніх небезпек і загроз, збереження державної

незалежності, суверенітету, територіальної цілісності, відсіч агресії; створення суверенними державами та використання ними можливостей наддержавних військово-політичних структур (альянсів, блоків, коаліцій); звільнення колоніальних або поневолених держав від іноземного панування; розширення зон геополітичного впливу, захоплення територій, населення, матеріальних цінностей, утиснення суверенітету інших держав або їх пряме підкорення шляхом ліквідації інститутів державно-політичної самодостатності.

Чинниками, що прямо або опосередковано впливають на воєнну політику держави є:

політичні та економічні інтереси держав та наддержавних об'єднань;
державні та суспільні ресурси (економічні, демографічні, духовні, науково-технологічні, сировинні, власне військові та ін.);

зовнішні умови (глобальні та регіональні процеси, стан геополітичного оточення, зміни воєнно-політичної обстановки, актуалізація викликів і загроз, ступінь військової небезпеки тощо).

Їхня динаміка здатна кардинально зміщувати акценти у меті і засобах забезпечення воєнної політики.

Зміст воєнної політики зазвичай становлять:

основоположні ідеї та принципи розвитку військової сфери, розраховані на перспективу та викладені у нормативно-правових актах (воєнній доктрині держави);

поточні плани та рішення органів військово-політичного управління; практична діяльність владних структур та військовослужбовців щодо втілення в життя прийнятих воєнно-політичних рішень.

7.3. Основні напрями воєнної політики України

Цілі, пріоритети та завдання реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва визначені Стратегією воєнної безпеки України, затвердженою Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021, а основні напрями воєнної політики досить повно відображені у Стратегічному оборонному бюлетені України, який було затверджено Указом Президента України від 17 вересня 2021 року №473/2021.

Правовою основою Стратегічного оборонного бюлетеня України є Конституція України, закони України, Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392, Стратегія воєнної безпеки України, звіт щодо результатів проведення оборонного огляду Міністерством оборони України, затверджений рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 24 березня 2020 року, уведеним у дію Указом Президента України від 24 березня 2020 року № 106.

Стратегічний оборонний бюлетень України визначає:

основні напрями реалізації воєнної політики України в контексті всеохоплюючої оборони України;

перспективну модель Збройних Сил України та інших складових сил оборони і вимоги до її побудови, місію та візію сил оборони зразка 2030 року;

основні спроможності сил оборони, яких необхідно досягти;

стратегічні цілі розвитку сил оборони на період до 2025 року, основні завдання та очікувані результати їх досягнення.

На основі Стратегічного оборонного бюлетеня України розробляються та реалізуються:

державні цільові програми, спрямовані на розвиток складових сил оборони та розв'язання проблем забезпечення оборони держави, зокрема їх оснащення сучасним озброєнням і військовою (спеціальною) технікою, створення необхідних запасів матеріально-технічних засобів, здійснення інших заходів з посилення обороноздатності держави;

інші програмні, планувальні документи та проекти з питань розвитку спроможностей сил оборони.

Основні напрями реалізації воєнної політики України, окреслені у Стратегічному оборонному бюлетені України.

1. Воєнна політика України як ключова складова державної політики у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної безпеки України.

2. Всеохоплююча оборона України є основою Стратегії воєнної безпеки України та передбачає використання всього потенціалу держави та суспільства, здійснення превентивних дій, стійкого опору та застосування всіх форм і способів збройної боротьби у багатовимірному просторі з дотриманням норм і принципів міжнародного права.

3. Відповідно до змісту та засад всеохоплюючої оборони України, а також цілей, пріоритетів і завдань державної політики у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва реалізація воєнної політики України здійснюється за такими основними напрямками:

забезпечення відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації проти України, відновлення суверенітету і територіальної цілісності України в межах державного кордону, запобігання воєнним конфліктам з будь-якими іноземними державами;

планування всеохоплюючої оборони України з розробленням плану оборони України, Стратегічного плану застосування Збройних Сил України, інших складових сил оборони, оперативних планів і планів застосування сил та засобів оборони тощо;

набуття центральними органами виконавчої влади, іншими державними органами необхідних інституційних спроможностей щодо своєчасного та організованого проведення мобілізації, задоволення потреб оборони держави і захисту її території від можливої агресії та ефективного управління оборонними ресурсами;

розвиток спроможностей сил оборони в контексті підготовки до ведення всеохоплюючої оборони України, їх всебічне забезпечення;

упровадження в силах оборони передового досвіду, принципів і стандартів держав – членів НАТО, участь у спільних операціях та навчаннях для досягнення критеріїв членства в НАТО з подальшою інтеграцією в євроатлантичні безпекові структури.

4. Реалізація воєнної політики України здійснюється шляхом виконання комплексу завдань та заходів із планування та організації оборони держави, досягнення стратегічних цілей розвитку сил оборони.

5. За результатами реалізації воєнної політики України сили оборони відповідатимуть вимогам ведення всеохоплюючої оборони України та будуть:

побудовані на національних і євроатлантичних цінностях;

взаємосумісні з відповідними структурами держав – членів НАТО;

спроможні забезпечити оборону території України в межах державного кордону, ведення протиборства в інформаційному просторі, кіберпросторі як складовій інформаційного простору з використанням всього потенціалу держави та суспільства, застосуванням для відсічі збройної агресії всіх можливих форм і способів ведення збройної боротьби з дотриманням принципів і норм міжнародного права.

7.4. Принципи, основні завдання воєнного будівництва та Державні програми реформування та розвитку ЗС України

Принципи та основні завдання воєнного будівництва. Військове будівництво, спрямоване на вдосконалення та розвиток сектору безпеки і оборони, є складовою частиною військової політики України і тісно пов'язане з процесом реформування держави, усіх сфер життєдіяльності суспільства. Його ідеологія, як правило, відображається в затверджених Президентом України Державних програмах розвитку Збройних Сил України, відповідних законах України, інших нормативно-правових актах і реалізується через комплекс військово-політичних, військово-економічних, військово-технічних та інших заходів. За своїм змістом це стратегія воєнної реформи України.

Головною метою військового будівництва в Україні має бути прискорення реформування Збройних Сил та інших військових формувань, які б відповідали сучасним і прогнозованим геостратегічним, соціально-політичним, економічним і військово-технічним умовам і забезпечували максимальну ефективність і здатність давати адекватну відповідь реальним і потенційним загрозам Україні.

Сьогодні військове будівництво в Україні та реорганізація її військової системи здійснюються без опори на серйозні наукові дослідження. Ще донедавна робилася ставка на обвальне скорочення

чисельності військ та озброєнь, мале місце надання відстрочок від військової служби багатьом категоріям призовників. По суті, було відсутнє системне й чітке уявлення про використання і скоординованих діях численних збройних формувань.

Реорганізація різних елементів військової системи й досі відбувається незалежно один від одного, що завдає шкоди військової безпеці країни і призводить до розпорошення і без того незначних бюджетних асигнувань на оборону. Першим й пріоритетним завданням має бути розробка загальної концепції та програми військового будівництва, які б враховували завдання забезпечення національної безпеки і базувалися на загальній теорії військового будівництва та теорії військового мистецтва.

При цьому необхідно враховувати загальні принципи військового будівництва, які полягають у наступному:

- забезпечення відповідності військового будівництва та елементів військової інфраструктури наявній військово-політичній обстановці і економічним можливостям держави;

- будівництво та розвиток збройних сил держави має здійснюватися відповідно до цілей та завдань оборони;

- єдність державного оборонного замовлення, програм озброєння та військової техніки, їх виробництва та ремонту;

- забезпечення екологічної безпеки при використанні елементів військової інфраструктури.

Основними завданнями військового будівництва мають бути:

- формування нової державної військової політики і військової ідеології України;

- вдосконалення організаційної структури ЗСУ, складу і співвідношення видів, родів військ (сил), спеціальних військ, і служб Збройних Сил;

- якісні перетворення ЗСУ та інших військових формувань;

- створення нової єдиної системи управління сектором безпеки і оборони, цілісного механізму прийняття рішень у сфері військової безпеки;

- відтворення ефективної системи економічного забезпечення потреб військових формувань, інших елементів оборонного комплексу країни в мирний і воєнний час;

- адаптація мобілізаційної підготовки країни до умов нового економічного устрою;

- здійснення підготовки території країни (оперативного обладнання) і розвиток військової інфраструктури в нових геополітичних умовах;

- створення єдиної системи військово-наукових організацій та установ оборонного призначення;

- подальше удосконалення системи підготовки кадрів для ЗСУ та інших військових формувань держави;

- активізація діяльності держави щодо підвищення престижу військової служби, авторитету ЗСУ та інших військових структур;

- підготовка резервів і мобілізаційних запасів;

- створення надійної системи соціального захисту військовослужбовців, членів їх сімей, працівників оборонної сфери держави тощо.

Розвиток та розвиток системи управління повинно здійснюватися за дотримання таких принципів:

- інтеграції системи управління військовими формуваннями в загальнодержавну систему управління країною при збереженні і максимальному використанні існуючої їх структури;

- збалансованого розвитку основних компонентів системи управління вищої ланки, військових формувань при пріоритеті високотехнологічних АСУ військами і зброєю, засобів зв'язку, розвідки, навігації, радіоелектронної боротьби, систем наведення високоточних засобів ураження та підготовки даних для їх бойового застосування;

- визначення місця і ролі всіх органів законодавчої та виконавчої гілок влади у вирішенні завдань оборони та воєнної безпеки держави;

- скорочення термінів розробки і виробництва, а також зменшення витрат на створення сучасних систем і засобів управління за рахунок підвищення ступеня їх уніфікації та стандартизації.

Системи управління повинні розвиватися по одному задумом в рамках комплексної програми. При цьому основні зусилля і ресурси необхідно зосередити на таких напрямках:

удосконаленні органів управління військами (силами), приведення їх структури, складу та чисельності у відповідність з новими завданнями, беручи до уваги угруповання військ (сил), створювані для застосування у воєнний час;

забезпеченні стійкості функціонування системи пунктів управління (ПУ) військовими формуваннями, підвищенні життєздатності стаціонарних пунктів управління стратегічними силами і створенні уніфікованих рухливих ПУ, які б забезпечували керівництво військами (силами) в умовах ведення сучасної війни;

модернізації та нарощуванні можливостей АСУ військами і зброєю з урахуванням забезпечення їх сумісності і можливості наступної інтеграції в рамках об'єднаної системи державного та військового управління.

Однією з головних проблем будівництва ЗСУ є наукове обґрунтування їх оптимального складу і організаційної структури. Під оптимальним складом слід розуміти таке співвідношення між видами, родами ЗСУ, об'єднаннями, з'єднаннями, військовими частинами, військовими навчальними закладами, установами та організаціями, оснащенням військ і сил зброєю і технічними засобами, яке забезпечує максимальну боєздатність в межах визначених державою ресурсів на їх утримання.

Державні програми реформування та розвитку ЗС України. Державні програми розвитку Збройних Сил України та інших військових формувань це програми, що розробляються ЦОВВ, які здійснюють керівництво військовими формуваннями, з метою визначення перспективних цілей, завдань та практичних заходів організаційно-технічного і соціально-економічного характеру щодо розвитку відповідних військових формувань, з урахуванням визначених строків планування та основних орієнтовних показників забезпечення ресурсами у сфері оборони. Державні програми можуть включати декілька цільових програм.

Перший етап військового будівництва в Україні датується 1991-1996 рр., коли формувалися основи Збройних Сил України. Другий – (1997-2000 рр.), під час якого виконувалася Державна програма будівництва та розвитку Збройних Сил України, спочатку була розрахована на більш тривалий термін 1997 – 2005 рр

Проте, враховуючи зміни, що відбулися в Україні і світі наприкінці ХХ ст., у зазначену програму були внесені корективи і в липні 2000 р. була прийнята друга Державна програма реформування та розвитку ЗС України на період до 2005 р. Її виконання стало третім етапом військового будівництва.

Четвертий етап розпочався із затвердженням Державної програми розвитку ЗС України на 2006 – 2011 рр.

Перша Програма розроблялася протягом 1996 р. і була представлена на розгляд РНБО України 28 грудня, яка схвалила представлений документ. Указом Президента України від 20.01.1997 р. Державна програма будівництва та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року була затверджена. 15 листопада 2000 р. Президент України підписав Указ № 1237/2000 "Про хід виконання у 1997 – 2000 роках Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року" (із змінами, внесеними згідно з Указом Президента № 234/2001 (234 / 2001) від 05.04.2001)

Програма реформування ЗС України була скоригована в липні 2000 р. і отримала остаточну назву "Державна програма реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року". Зміни назви і власне самої програми проводилися згідно з Указом Президента України від 28 липня 2000 № 927/2000 із змінами № 607/2001 від 07.08.2001 р.

Державна програма розвитку ЗС України на 2006 – 2011 рр. була розроблена на основі програми Президента України В.Ющенка "Десять кроків назустріч людям", програми діяльності Кабінету Міністрів України "Назустріч людям", а також Стратегічного оборонного бюлетеня України на період до 2015 р., в яких визначені головні орієнтири соціально-економічного розвитку та наступного етапу військової реформи в Україні. У 2012 р. до Стратегічного оборонного бюлетеня було внесено зміни.

На підставі Державної програми на 2006 – 2011 рр. було розроблені головні та цільові програми розвитку Збройних Сил, які деталізували її основні положення. Вперше за новітню історію Збройних Сил України Міністерство оборони визначило органам військового управління вихідні дані для середньострокового планування: пріоритети розвитку Збройних Сил, уточнені завдання, кількісні показники основних зразків озброєнь і військової техніки, зазначена орієнтовна чисельність особового складу, принципи побудови системи матеріально-технічного забезпечення, призов на військову службу, освіти, науки тощо, а головне – рівень ресурсного забезпечення.

У 2012 р. була прийнята Державна комплексна програма реформування та розвитку ЗС України на період до 2017 р. Вона передбачала два етапи. На першому (2013 – 2014 рр.) планувалося здійснити основні заходи з реформування Збройних Сил, зокрема оптимізацію їх складу та чисельності, завершити формування перспективного складу Збройних Сил, звільнити Збройні Сили від виконання невластивих функцій та вивільнити надлишкове військове майно, укомплектувати військові частини, підвищити рівень державних соціальних гарантій військовослужбовців та забезпечити соціального захисту осіб, які звільняються з військової служби у зв'язку з реформуванням.

На другому етапі (2015 – 2016 рр.) передбачалося забезпечити здатність військ (сил) до своєчасного реагування на загрозу прикордонного збройного конфлікту, нарощування оперативних можливостей в особливий період для відсічі збройної агресії, перехід до комплектування Збройних Сил виключно військовослужбовцями за контрактом, приведення показників підготовки, технічного оснащення, всебічного забезпечення і рівня грошового забезпечення військовослужбовців Збройних Сил до показників збройних сил провідних європейських держав. Проте ці завдання виконані не були.

В цілому ж численні програми реформування та розвитку ЗС Сил України протягом десятиліть практично не виконувалися. Відтак сьогодні країна стоїть перед необхідністю радикальної реформи воєнної сфери і в цілому сектору безпеки і оборони.

7.5. Перспективна модель Збройних Сил України та інших складових сил оборони

Перспективна модель Збройних Сил України та інших складових сил оборони, вимоги до перспективної структури, складу, основних спроможностей та інших ключових кількісних та якісних показників сил оборони базуються на місії і візії сил оборони зразка 2030 року та визначені з урахуванням результатів оборонного огляду.

Місією сил оборони є збройний захист національних інтересів, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України, відсічі і стримування збройної агресії проти України, сприяння створенню належних безпекових умов для сталого розвитку держави, життєдіяльності і добробуту її громадян, участь у підтриманні миру і безпеки в рамках зусиль міжнародних організацій.

Місія сил оборони ґрунтується на трьох основних засадах всеохоплюючої оборони України: стримуванні, стійкості та взаємодії.

Візія сил оборони зразка 2030 року – сили оборони, які об'єднані єдиним керівництвом та складаються з професійно підготовленого та мотивованого особового складу, оснащені сучасним озброєнням і військовою (спеціальною) технікою, здатні забезпечити захист суверенітету та територіальної цілісності України, готові до ведення операцій у повітрі, на суші, на морі, ведення протиборства в інформаційному просторі та кіберпросторі, спроможні діяти асиметрично, нестандартно, є проактивними та інтегрованими до євроатлантичної безпекової архітектури.

Досягнення перспективної моделі Збройних Сил України та інших складових сил оборони здійснюватиметься шляхом розвитку існуючих та формування перспективних спроможностей (оперативних, бойових, спеціальних) сил оборони відповідно до визначених стратегічних цілей розвитку сил оборони з урахуванням вимог, що ґрунтуються на принципах і стандартах, прийнятих у збройних силах держав – членів НАТО, а саме щодо:

застосування (реалізації) об'єднаної оперативної концепції сил оборони, орієнтованої на протидію агресивним діям Російської Федерації з урахуванням розвитку форм і способів ведення збройної боротьби, яка буде сумісною з принципами і стандартами держав – членів НАТО;

здійснення ефективного об'єднаного керівництва силами оборони та військового управління у Збройних Силах України;

постійної ситуаційної обізнаності та досягнення єдиного розуміння всіма складовими сил оборони існуючих та прогнозованих загроз у воєнній сфері на стратегічному, оперативному і тактичному рівнях з метою проведення проактивних дій та адекватного реагування з протидії агресії Російської Федерації та її союзників;

адаптивної та стійкої архітектури системи управління діями об'єднаних угруповань військ (сил), яка передбачає надання командирам повноваження приймати самостійні рішення в рамках замислу вищого командування, ведення автономних та асиметричних дій із застосуванням автоматизованих систем управління військами (силами), силами і засобами розвідки, озброєнням (вогневим ураженням), ресурсами, логістикою, медичним та іншими видами забезпечення;

модульної організаційної структури сил, що забезпечить швидку зміну оперативної побудови угруповань (штаби оперативного і тактичного рівнів будуть здатні діяти самостійно з різним комплектом підпорядкованих військових частин і підрозділів);

стратегічної (оперативної) мобільності військ (сил), здатних швидко висуватися на загрозливій напрямки, зосереджувати зусилля в необхідному місці у визначений час та розосереджуватися для уникнення ураження засобами противника;

автономності дій бойових підрозділів (бойових тактичних груп) під час ведення маневреної оборони, тривалих мережецентричних бойових дій та рейдових дій у тилу противника;

непередбачуваності та асиметричності дій сил оборони, що нівелюватиме військову перевагу противника;

синергії оборонних спроможностей держави в політико-дипломатичній, інформаційній, економічній та воєнній сферах;

інноваційності за рахунок готовності діяти нестандартно в умовах швидкоплинних змін обстановки і появи нових нетрадиційних загроз та спроможності досягати стратегічних ефектів тактичними діями;

динамічності організаційних змін у силах оборони, їх стійкості та здатності до узгоджених дій разом із силами безпеки та державними органами, які не належать до сил оборони та сил безпеки;

ведення силами оборони узгоджених воєнних (бойових) дій у повітрі, на суші, на морі, в інформаційному просторі, кіберпросторі як складовій інформаційного простору та з використанням результатів космічної діяльності в інтересах оборони держави.

Побудова системи об'єднаного керівництва силами оборони та військового управління у Збройних Силах України здійснюється відповідно до принципів і стандартів, що застосовуються в державах – членах НАТО, і передбачає:

відокремлення функцій з формування державної політики у сфері оборони від її реалізації, чітке розмежування повноважень, відповідальності та підзвітності між керівництвом Міністерства оборони України та Збройних Сил України, уточнення функцій та завдань для Міністерства оборони України та Збройних Сил України;

розмежування відповідальності та підзвітності між органами військового управління Збройних Сил України стратегічного та оперативного рівнів, органів управління інших складових сил оборони;

запровадження чіткої ієрархії військового управління із забезпеченням принципу відокремлення функцій генерування військ (сил) від їх застосування та з урахуванням національних особливостей щодо захисту суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності України.

Трансформація системи об'єднаного керівництва силами оборони та військового управління у Збройних Силах України передбачає надання Командувачу об'єднаних сил Збройних Сил України повноважень у частині, що стосується посилення його ролі у визначенні напрямів розвитку військ (сил) з урахуванням досвіду управління їх застосуванням.

Збройні Сили України та інші складові сил оборони матимуть інтегровану систему об'єднаного керівництва та військового управління на стратегічному, оперативному та тактичному рівнях на основі єдиного захищеного інформаційного середовища сил оборони, здатну забезпечувати приховане управління військами (силами) в автоматизованому режимі.

Структура сил оборони буде оптимальною для забезпечення достатнього показника ймовірності успішного виконання завдань з оборони держави за можливими сценаріями виникнення та розвитку ситуацій воєнного характеру.

Широкий спектр завдань, які будуть виконувати сили оборони з реагування на численні та одночасні загрози, вимагатиме ефективного та швидкого формування (переформування) сил, визначення пріоритетів, розподілу ресурсів та встановлення повноважень.

Перспективний склад Збройних Сил України та інших складових сил оборони буде базуватися на оптимальному комплекті носіїв спроможностей, який забезпечить:

швидке розгортання системи територіальної оборони України для своєчасного реагування на загрози воєнній безпеці;

застосування в першій хвилі відсічі і стримування збройної агресії проти України сил оборони з проведенням спеціальних операцій, зокрема на території противника, для недопущення його просування вглиб території України та подальшої ескалації воєнного конфлікту;

використання у другій хвилі відсічі і стримування збройної агресії військового резерву для посилення сил оборони та забезпечення проведення мобілізації в державі, розгортання руху опору в разі тимчасової окупації території України чи захоплення агресором (противником) частини території України;

застосування у третій хвилі відсічі і стримування збройної агресії додаткових військових частин, сформованих за рахунок мобілізаційних ресурсів та резервів.

До реалізації завдань за ймовірними сценаріями виникнення та розвитку ситуацій воєнного характеру відповідно до визначених варіантів застосування та розподілу відповідальності залучаються Збройні Сили України, Головне управління розвідки Міністерства оборони України, Державна спеціальна служба транспорту, сили і засоби Служби зовнішньої розвідки України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та Управління державної охорони України. Їх структура визначається законодавством з урахуванням функцій та завдань із забезпечення оборони держави і спроможностей, необхідних для їх виконання.

Для використання результатів космічної діяльності в інтересах оборони держави залучаються можливості Національного центру управління та випробування космічних засобів Державного космічного агентства України.

Реалізація завдань та заходів цивільного захисту під час ведення оборони за ймовірними сценаріями виникнення та розвитку ситуацій воєнного характеру відповідно до визначених варіантів застосування та розподілу відповідальності покладається на єдину державну систему цивільного захисту, її функціональні та територіальні підсистеми та Державну службу України з надзвичайних ситуацій.

Чисельність складових сил оборони визначатиметься законодавством України з урахуванням змін стану безпекового середовища, потреб оборони України та фінансово-економічних можливостей держави.

Оновлена військова кадрова політика в силах оборони буде орієнтованою на людину, ґрунтуватиметься на принципах і стандартах держав – членів НАТО та вітчизняному досвіді, отриманому насамперед у бойових діях, а також повинна забезпечити гарантоване комплектування сил оборони професійним особовим складом відповідно до поточних та прогнозних потреб.

Досягнення успіху та визначених цілей потребує наявності:

професійно підготовлених і мотивованих військовослужбовців Збройних Сил України та інших складових сил оборони, які довіряють один одному та поділяють спільні цінності, що ґрунтуються на відданості, гідності, мужності, професіоналізмі і доброчесності;

компетентних та досвідчених лідерів із числа осіб офіцерського, сержантського і старшинського складу, які мають високий моральний і професійний авторитет, здатні до самовдосконалення та забезпечення готовності підпорядкованого особового складу до виконання завдань за призначенням.

Трансформація системи військового кадрового менеджменту, включаючи рекрутинг, відбір, утримання та управління кар'єрою військовослужбовців Збройних Сил України та інших складових сил оборони, підтримуватиметься шляхом:

упровадження принципів прозорості, неупередженості та меритократичного підходу, який передбачає застосування чітко визначених критеріїв просування по службі, що ґрунтуються на знаннях, уміннях, цінностях, досвіді і доброчесності;

удосконалення системи військової освіти і підготовки військових фахівців;

поширення національно-патріотичних ідейних переконань та цінностей, зокрема здійснення заходів військово-патріотичного виховання молоді та її підготовки до військової служби;

формування в особового складу бойових традицій, стійкої мотивації та готовності до збройного захисту державного суверенітету, територіальної цілісності України;

забезпечення принципу гендерної рівності, який комплексно інтегровано в нормативно-правові акти, охоплює всі рівні системи управління кар'єрою та відображає гендерні політики, прийняті у державах – членах НАТО;

створення дієвої системи мотиваційних чинників щодо проходження військової служби та служби у військовому резерві;

всебічної реалізації соціальних прав і гарантій осіб, на яких поширюється дія Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей".

Накопичення військовонавченого резерву людських ресурсів забезпечить доукомплектування Збройних Сил України та інших складових сил оборони під час особливого періоду. При цьому забезпечуватиметься раціональне використання всіх наявних ресурсів, збереження принципів соціальної справедливості з питань виконання громадянами військового обов'язку та належна якість їх підготовки.

Бойові військові частини і підрозділи зі складу сил оборони будуть боєздатними, мобільними та здатними швидко висуватися на загрозові напрямки, зосереджувати зусилля в необхідному місці у визначений час, діяти непередбачувано та інноваційно, враховуючи загальну військову перевагу противника. Запровадження мережецентричного підходу, який на основі єдиного захищеного інформаційного середовища поєднає одночасне і синхронізоване застосування сучасних систем управління, обміну інформацією (розвідки), засобів ураження та нелетального впливу (радіоелектронного, інформаційного впливу, дій у кіберпросторі тощо), підвищить спроможності об'єднаних сил під час їх застосування.

Створення потенціалу стримування базуватиметься, зокрема, на спроможностях оперативно-тактичних ракетних комплексів, багатофункціональних всепогодних пілотованих та безпілотних авіаційних комплексів, зенітних ракетних комплексів середньої дальності, сил і засобів активного впливу в кіберпросторі та через кіберпростір.

На найбільш імовірних напрямках дій противника створюватимуться (розгортатимуться) розвідувально-ударні та розвідувально-вогневі комплекси зі спільним застосуванням військових частин (підрозділів) розвідки Збройних Сил України, багатофункціональних всепогодних пілотованих та безпілотних авіаційних комплексів, ракетних військ і артилерії.

Підлягають розвитку форми і способи застосування сил і засобів розвідки. Спроможності розвідки поєднуються в єдиному розвідувально-інформаційному середовищі, а процеси добування (збору), обробки, аналізу (відображення) та доведення розвідувальної інформації здійснюються з необхідним рівнем автоматизації.

Формується система дій сил і засобів з організації та підтримки руху опору.

Система територіальної оборони забезпечить формування вмотивованого та підготовленого територіального резерву, організацію і підтримку постійної взаємодії військових частин (підрозділів) територіальної оборони Збройних Сил України з органами (підрозділами) інших складових сектору безпеки і оборони та нарощення їх спроможностей щодо виконання завдань територіальної оборони в мирний час та в особливий період.

Територіальна оборона та рух опору, які є складовими національного спротиву, сприятимуть підвищенню обороноздатності держави та наданню обороні України всеохоплюючого характеру.

Створення системи кібероборони буде орієнтовано на набуття необхідних спроможностей суб'єктами підготовки та здійснення заходів кібероборони, створення і розвиток сил, засобів та інструментів протиборства в кіберпросторі та через кіберпростір, які забезпечать створення необхідного потенціалу сил оборони для відбиття воєнної агресії в кіберпросторі.

Для протидії силам і засобам противника поєднуються зусилля радіоелектронної боротьби та протиборства в кіберпросторі.

Дистанційний безконтактний вплив на противника стане основним способом досягнення цілей бою та операції.

Застосування високоточної зброї набуває прерогативного характеру, активно впроваджуватимуться роботизовані системи.

Збройні Сили України та інші складові сил оборони поступово оснащуватимуться високотехнологічними зразками озброєння і військової (спеціальної) техніки, які забезпечать у всьому спектрі реалізацію потенціалу стримування, захист військ (сил), об'єктів, захист інформації та кіберзахист інформаційної інфраструктури.

Оснащення високотехнологічними та модернізованими зразками озброєння і військової (спеціальної) техніки буде реалізовано шляхом виконання реалістичних та адаптивних довгострокових оборонних програм і проектів, основою яких буде весь життєвий цикл спроможностей.

До 2025 року оновлення основних зразків озброєння і військової (спеціальної) техніки буде спрямоване на забезпечення розвитку спроможностей на основі систем озброєння, які дадуть змогу завдавати противнику максимальних втрат із прийнятними та збалансованими ресурсними витратами на їх розробку, закупівлю та модернізацію. Пріоритетом є оснащення сил оборони високоточною зброєю, технічними засобами розвідки, протитанковими комплексами та артилерійськими системами, багатофункціональними безпілотними авіаційними комплексами, засобами радіоелектронної боротьби. Оснащення високотехнологічними сучасними системами озброєнь, зокрема комплексами протиповітряної оборони, бойовими літаками і кораблями, буде здійснено з урахуванням реалізації інвестиційних проектів під державні гарантії та з використанням сучасних процедур державно-приватного партнерства на договірній основі, а також у рамках міжнародної безпекової допомоги.

До 2030 року пріоритетом є переозброєння Збройних Сил України озброєнням вітчизняного, іноземного та спільного з іноземними партнерами виробництва, а саме комплексами протиповітряної оборони, багатоцільовими бойовими літаками, вертольотами, катерами та кораблями з ракетним озброєнням і протикорабельними ракетними комплексами.

Об'єднана логістика в силах оборони буде побудована на єдиних підходах та спільних вимогах, удосконалених процесах та процедурах з використанням досвіду збройних сил держав – членів НАТО, що забезпечить об'єднаним силам доступ до необхідних ресурсів та ефективне управління ними.

Наявність непорушних запасів у необхідних обсягах, своєчасне їх оновлення, відновлення та вдосконалення порядку їх створення, утримання і використання дадуть змогу виконати визначені завдання та сплановані заходи зі стратегічного розгортання та відсічі збройної агресії.

Розосередження центрів, арсеналів, баз, складів, їх живучість, захист та пожежна безпека, а також удосконалення і розвиток інфраструктури та системи управління нею забезпечать збереження зброї, боєприпасів та інших матеріально-технічних засобів. Обсяги та географія місць зберігання запасів повинні забезпечувати ведення бойових дій та водночас своєчасне їх оновлення та поповнення.

Охорона центрів, арсеналів, баз і складів забезпечить ефективну протидію диверсійно-розвідувальним групам противника, а технічне обладнання технічних територій важливих військових об'єктів – їх надійну охорону та оборону, зокрема проти безпілотних літальних апаратів.

Медичне забезпечення буде спрямовано на збереження життя і зміцнення здоров'я особового складу, запобігання виникненню і розповсюдженню хвороб, надання медичної допомоги військовослужбовцям, лікування і відновлення їх працездатності та боєздатності після поранень, захворювань і травм.

Інтегрована в єдиний медичний простір система медичного забезпечення Збройних Сил України у взаємодії з медичними службами інших складових сил оборони буде здатною забезпечити виконання широкого спектра завдань сил оборони з поетапною адаптацією до системи медичного забезпечення збройних сил держав – членів НАТО.

Система підтримки (оперативного забезпечення) сил оборони буде орієнтована на створення сприятливих умов для забезпечення підготовки і застосування сил оборони шляхом підвищення рівня мобільності та захисту визначених угруповань, ефективності застосування засобів ураження, ускладнення дій противника та завдання йому втрат силами і засобами військових частин і підрозділів підтримки військ (сил).

Система підготовки в силах оборони буде об'єднаною та забезпечить підготовку військ (сил) для виконання завдань за призначенням за уніфікованими (єдиними стандартизованими) вимогами та відповідно до кращих практик держав – членів НАТО. Система оцінки (сертифікації) готовності органів військового управління, військових частин (підрозділів) до виконання завдань за призначенням базуватиметься на стандартах НАТО.

Для гарантованого виконання поставлених завдань із всеохоплюючої оборони України розвиток основних спроможностей сил оборони спрямовуватиметься на інституційні спроможності

центральної виконавчої влади та інших державних органів, які здійснюють керівництво, спрямовують та координують діяльність військових формувань та правоохоронних органів, що входять або виділяють відповідні сили і засоби до складу сил оборони, та оперативні, бойові і спеціальні спроможності сил оборони.

Розвиток інституційних спроможностей спрямовуватиметься на вдосконалення здатностей центральної виконавчої влади та інших державних органів, які здійснюють керівництво, спрямовують та координують діяльність військових формувань та правоохоронних органів, що входять або виділяють відповідні сили і засоби до складу сил оборони, із забезпечення формування та реалізації державної політики з питань національної безпеки у сфері оборони, виконання функцій планування, організації, керівництва, моніторингу і контролю за всіма напрямками їх діяльності з визначення та задоволення потреб оборони.

Розвиток оперативних, бойових і спеціальних спроможностей сил оборони буде спрямовано на досягнення Збройними Силами України, силами і засобами інших складових сил оборони здатності виконувати завдання за призначенням, що забезпечить стримування, стійкість і відсіч збройної агресії проти України, протидію гібридним загрозам, і зосереджено на:

- розвідувальних, аналітичних та ударних спроможностях;
- бойових спроможностях стримування;
- мобільності та автономності;
- інформаційних технологіях, у тому числі електронних комунікаціях;
- спроможностях для дій у ближній морській зоні;
- охороні повітряного простору та протиповітряного прикриття важливих державних і військових об'єктів;
- спроможностях радіоелектронної боротьби;
- безпеці операцій;
- оперативному обладнанні території;
- територіальній обороні;
- русі опору;
- асиметричних та непрямих діях;
- спроможностях із ведення протиборства в інформаційному просторі та кіберпросторі як складовій інформаційного простору;
- медичному забезпеченні.

7.6. Принципи організації системи військового управління та керівництва Збройними Силами України

Забезпечення демократичного цивільного контролю. Міністр (керівник центрального органу виконавчої влади, іншого державного органу), який здійснює керівництво або спрямовує і координує діяльність військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, які входять або виділяють сили і засоби до складу сил оборони, забезпечує в межах своїх повноважень цивільний контроль за їх діяльністю та організовує управлінські процеси і роботу очолюваного ним міністерства (центрального органу виконавчої влади, іншого державного органу).

Організацію в силах оборони заходів оборонного планування, визначення засад воєнної, військової кадрової та військово-технічної політики у сфері оборони, здійснення в установленому порядку координації діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування щодо підготовки держави до оборони здійснює Міністерство оборони України.

Керівник (командувач) військового формування підзвітний (підпорядкований) міністру (керівнику центрального органу виконавчої влади, іншого державного органу), який здійснює керівництво або спрямовує та координує діяльність цього військового формування.

Відокремлення функції з формування державної політики у сфері оборони від функції її реалізації. Міністр оборони України відповідає за формування державної політики у сфері оборони. Головнокомандувач Збройних Сил України бере участь у реалізації державної політики у сфері оборони та відповідає за готовність Збройних Сил України до виконання покладених на них завдань,

здійснює безпосереднє військове керівництво і управління застосуванням Збройних Сил України, а також переданих у його підпорядкування сил і засобів інших складових сил оборони.

Відокремлення функції генерування військ (сил) від функції їх застосування. Генерування військ (сил) є основним змістом діяльності командувачів видів, окремих родів військ (сил) Збройних Сил України, керівників (командувачів) військових формувань інших складових сил оборони, які відповідають за укомплектування підпорядкованих їм сил і засобів особовим складом, їх оснащення та забезпечення, підготовку та готовність до виконання покладених завдань.

Застосування Збройних Сил України та інших складових сил оборони покладено на Командування об'єднаних сил Збройних Сил України.

Об'єднаний характер операцій та командні (управлінські) повноваження. Усі операції в будь-якому оперативному просторі (на морі, на суші, у повітрі та в кіберпросторі як складової інформаційного простору) є об'єднаними (міжвидовими, міжвідомчими) за своєю сутністю. Вони проводяться силами і засобами об'єднаних (міжвидових, міжвідомчих) угруповань із залученням видів і родів військ (сил) Збройних Сил України та інших складових сил оборони.

Командні (управлінські) повноваження полягають у тому, що командувач (командир) ухвалює рішення, особисто здійснює управління підпорядкованими силами і засобами та несе персональну відповідальність за виконання поставлених завдань. Штаб надає підтримку командувачу (командиру) в управлінні підпорядкованими силами і засобами, здійснює планування всебічного забезпечення та контроль виконання поставлених завдань.

Зазначений принцип є багаторівневим та охоплює всі рівні військового управління, зокрема воєнно-політичний.

Єдиноначальність, безперервність та чітка вертикаль управління. Управління визначеними силами і засобами здійснюється єдиним командувачем (командиром), який має відповідні повноваження та відповідальність. Безперервність управління означає, що органи військового управління мають бути здатні реагувати на зміни обстановки і постійно впливати на підпорядковані сили і засоби для успішного виконання поставлених завдань у визначені строки.

Зазначене досягається шляхом підтримання взаємодії між органами (структурами) управління, забезпечення безперервного зв'язку та постійного володіння командувачем (командиром) обстановкою (ситуацією).

Для забезпечення чіткості у вертикалі управління (забезпечення належного керівництва та управління силами і засобами, що залучаються до проведення об'єднаних операцій), застосовується типова функціональна структура органів військового управління (J-структура). При цьому забезпечуються сумісність органів військового управління, раціональний розподіл завдань, функцій та відповідальності, визначення підпорядкованості та підзвітності, а також встановлюється порядок внутрішньої і зовнішньої взаємодії.

Децентралізація повноважень для виконання завдання та комплексний підхід до організації управління. З метою виконання поставленого завдання в найбільш раціональний спосіб командувачі (командири) надають підпорядкованим командирам можливість виявляти розумну ініціативу та самостійно ухвалювати рішення в рамках замислу вищого командування.

Зазначений принцип охоплює всі рівні військового управління, зокрема воєнно-політичний.

Комплексний підхід до організації управління означає що ефективне керівництво та управління всіма складовими сил оборони з метою досягнення визначених цілей та виконання функцій з оборони держави потребують встановлення системної міжвідомчої взаємодії органів управління складових сил оборони та посилення координації їх діяльності на всіх рівнях для розвитку об'єднаних спроможностей.

Прозорість процесу прийняття рішень. Для виконання завдань та спільних функцій щодо реалізації державної політики у воєнній сфері, сферах оборони та військового будівництва, забезпечення прозорості процесу ухвалення управлінських рішень утворюються відповідні інструменти взаємодії (комітети, комісії та робочі групи).

Досягається чітке розуміння підпорядкованими органами військового управління намірів та завдань, визначених військовим і політичним керівництвом, а також шляхів їх досягнення.

З використанням інструментів демократичного цивільного контролю підтримується необхідна обізнаність суспільства щодо оборонних завдань та шляхів використання оборонних ресурсів.

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Розкрийте сутність воєнної безпеки як об'єкту державної політики
2. Які основні напрями воєнної політики України?
3. Розкрийте зміст принципів воєнного будівництва
4. Які основні завдання воєнного будівництва?
5. Яка мета Державних програм реформування та розвитку ЗС України?
6. Дайте загальну характеристику перспективної моделі Збройних Сил України та інших складових сил оборони
7. Розкрийте зміст основних принципів організації системи військового управління та керівництва Збройними Силами

ЛЕКЦІЯ 8. Основи забезпечення оборонної достатності та мобілізаційної підготовки економіки

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 8.1. Поняття обороноздатності держави та її елементи
- 8.2. Оцінювання та критерії оборонної достатності держави
- 8.3. Пріоритетні напрями підготовки держави та її території до оборони
- 8.4. Мобілізаційна підготовка національної економіки та створення державних запасів і резервів
- 8.5. Створення стратегічних резервів особового складу, озброєнь та військової техніки

8.1. Поняття обороноздатності держави та її елементи

Закон України «Про оборону України» був прийнятий одним із перших за часів незалежної України – 6 грудня 1991 р. В нього вносилось багато змін, зокрема, тільки у 2014 р. – тричі, проте впродовж всього цього часу базові терміни зберігалися у такому значенні:

оборона України – система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту;

обороноздатність держави – здатність держави до захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Вона складається з матеріальних і духовних елементів та є сукупністю воєнного, економічного, соціального та морально-політичного потенціалу у сфері оборони та належних умов для його реалізації.

Відтак, певною мірою, зміст вищезазначених понять несе інерцію радянських підходів і майже ідентичне до даного ще 1978 р. у Радянській військовій енциклопедії – найбільш повному й авторитетному в СРСР енциклопедичному виданні з воєнної проблематики. Це тлумачення за змістом було споріднене з визначенням військової могутності в класичній моделі її структуризації, що призвело до синонімічності у науковому і повсякденному вжитку.

Військова могутність розглядається як один з ключових елементів обороноздатності держави, але не єдиний. Здатність країни до оборони визначається низкою додаткових складових: якістю зовнішньої політики, наявністю ворогів і союзників, співвідношенням сил військово-політичних угруповань, що протистоять одне одному тощо.

Крім цього слід зазначити, що рівень обороноздатності держави у конкретний період визначається співвідношенням величини її потенціалів (оборонного, зовнішньополітичного та ін.) до відповідних потенціалів, які може актуалізувати конкретний суб'єкт воєнної небезпеки (збройне угруповання іншої держави, держава або група держав) для здійснення агресії.

Для розрахунків необхідного рівня обороноздатності держави слід визначити допустимі рівні збитків і втрат для держави, а також проводити ефективний моніторинг характеру, спрямованості та масштабів зовнішньої воєнної небезпеки та зовнішньої воєнної загрози.

Реальні та потенційні загрози для України, які за певних умов та обставин можуть призвести до воєнного конфлікту і до реагування на які має бути готова наша держава, були визначені в Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р., проте, як свідчить анексія Криму Російською Федерацією та сепаратистських рух на Донбасі за підтримки Кремля, можливість агресії з боку північного сусіда була явно недооцінена.

Не повною мірою була урахована і специфічність форм зазіхання на суверенітет та територіальну цілісність України. Зокрема, як зазначено у Постанові Верховної Ради від 12 серпня 2014 р. "Обороздатність України у XXI столітті: виклики, загрози та шляхи їх подолання", основною формою реалізації воєнно-політичних інтересів Російської Федерації стосовно України, як показали останні місяці, є "гібридна" війна, яка поєднує в собі елементи інформаційної, торговельної, газової війн, воєнної агресії, окупації, тероризму, активізації криміналітету, партизанської, диверсійної та громадянської війн.

Ці дії призвели до серйозних геополітичних втрат України, дестабілізації суспільно-політичної обстановки у східних та південних областях України і загрожують гуманітарною катастрофою та економічним колапсом найбільшого експортно орієнтованого регіону України, дезінтеграцією держави, аж до її розпаду. Ще більш радикально висловився В. Горбулін: «Хоча кожен конкретний елемент цієї "гібридної війни" не новий по суті і використовувався майже в усіх війнах минулого, однак унікальними є узгодженість і взаємозв'язок цих елементів, динамічність та гнучкість їх застосування, а також зростання ваги інформаційного чинника. Причому інформаційний чинник в окремих випадках стає самостійним складником і виявляється не менш важливим, ніж військовий.

Хоча багато науковців і дослідників вказують на "гібридний" характер цієї війни, концептуалізація в даному сенсі неоднозначна й неповна.

Так, у західній науковій думці орієнтовно вже з середини 2000-х років з'являється поняття "гібридна війна", однак у багатьох випадках вона трактувалася в інших термінах та поняттях, ніж це спостерігається тепер. Для характеристики сучасного протистояння України і Росії можуть бути застосовані такі поняття, як "неконвенційна війна", "нерегулярна війна" чи "змішана війна", або ж спонсоровані державою "гібридні війни". В усіх них вказується на "розмивання" обрисів військового конфлікту та залучення до нього невійськових засобів, які у звичному стані не мають прямого стосунку до класичного військового протистояння».

З традиційної точки зору на обороноздатність держави впливає характер її військової політики, рівень розвитку й підготовки збройних сил, стан інфраструктури території держави (ймовірні театри воєнних дій), сил і засобів цивільної оборони, ефективність заходів щодо забезпечення живучості економіки.

Велике значення мають також мобілізаційні можливості, склад і бойові можливості військових формувань, кількість і якість озброєнь, морально-духовний стан громадян.

У XXI ст. рівень обороноздатності держави взаємопов'язується зі здатністю воєнно-політичного керівництва держави запобігти збройному нападу за рахунок використання усіх чинників, включаючи загрозу відплати, а у випадку розв'язання війни – у здатності відбити агресію, захистити населення, територію, економіку й відстояти суверенітет держави.

До основних заходів щодо забезпечення обороноздатності держави відносяться:

- прогнозування воєнно-політичної ситуації й оцінка воєнних загроз;
- розробка воєнної політики, концепції воєнного (оборонного) будівництва й розвитку збройних сил, воєнної доктрини;
- раціональне будівництво й розвиток збройних сил, організація їхньої всебічної підготовки й підтримки у стані необхідній готовності;
- завчасне планування застосування збройних сил, з урахуванням різних варіантів (сценаріїв) початку й ведення війни;
- розвиток військової науки й прискорене впровадження її досягнень; управління розвитком матеріального оснащення збройних сил, насамперед, зброєю й військовою технікою, створення для цього необхідної науково-технічної й технологічної бази.

8.2. Оцінювання та критерії оборонної достатності держави

Оцінювання оборонної достатності держави є складовою процесу розробки оборонної політики держави. Крім того, оцінка оборонної достатності держави є важливою для системи забезпечення національної безпеки у контексті визначення спроможності вказаної системи адекватно реагувати на загрози національній безпеці воєнного характеру.

Процес оцінювання оборонної достатності держави передбачає пошук оптимального балансу між рівнем гарантованого забезпечення воєнної безпеки держави та її економічними можливостями. Як правило, вказана оцінка здійснюється з використанням низки показників, зокрема:

розумної достатності оборони;

оптимальної чисельності збройних сил;

допустимого ступеня воєнно-економічного напруження держави.

Як свідчить досвід демократичних країн, політика військового будівництва, як правило, зазнає значного впливу цивільних фахівців. Їх погляди інколи суттєво відрізняються від поглядів військових щодо питань вибору та шляхів реалізації принципів оборонної достатності. Зокрема, це спостерігається при розробці та виконанні Воєнного (оборонного) бюджету. Головною причиною розбіжностей є складність та умови вирішення завдань пошуку необхідного (в контексті – раціонального) співвідношення інтересів національної безпеки зі структурою та можливостями збройних сил, Воєнною доктриною, станом та перспективами розвитку економіки, а також узгодження основних параметрів воєнного (оборонного) та державного бюджетів. Тому у цьому разі ключовим є належний рівень цивільно-військових відносин та зміст, який вкладається в поняття “оборонна достатність”.

Сукупність тих чи інших принципів оборонної достатності покладена в основу концепції оборонної достатності країни, спрямованої на забезпечення стратегічної стабільності у воєнно-політичній сфері. При цьому, як правило, більшість військових та цивільних (політиків) переконана, що успішне вирішення завдань підтримки відповідного кількісно-якісного паритету в озброєннях та бойовій техніці з імовірним супротивником є *необхідною і достатньою* умовою забезпечення стратегічної стабільності. Указана умова традиційно розглядається як одна із складових забезпечення паритету у воєнно-політичній сфері між суміжними країнами, а отже, і миру, оскільки це такий стан системи міждержавних відносин, який характеризується передусім стійким балансом співвідношення сил сторін.

Але необхідно зазначити, що на якомусь історичному етапі кількісно-якісний паритет в озброєннях та бойовій техніці може порушуватися, а стратегічна стабільність – не обов'язково. Це означає, що вказаний паритет і стратегічну стабільність не слід ототожнювати.

По-перше, при скороченні озброєнь та бойової техніки, як правило, одночасно підвищуються вимоги до бойових можливостей засобів, які залишаються, їх стійкості, змінюються погляди на стратегічну оборону, питому вагу нерівнозначних за ефективністю компонентів військової могутності. Тому кількісний паритет знову може бути порушеним. Але це порушення не обов'язково автоматично призводить до зниження стабільності і тим більше до розв'язування війни, поразки або до перемоги в ній.

По-друге, досить важливим є характер політичних відносин держав, міра (ступінь) збігу (чи незбігу) стратегічних інтересів у сфері національної безпеки як в історичному контексті, так і з позицій сьогодення. Крім того важливими є національні особливості державних механізмів розробки та прийняття управлінських рішень з питань використання військової сили та інші чинники (передусім у суміжних країнах).

По-третьє, як вищезгаданий паритет, так і стратегічна стабільність, можуть характеризуватися різними показниками. Багато що залежить від того, як підходити до оцінки співвідношення сил. Так, принципово важливим є те, що обрані критерії мають відображати не стільки кількісний, так би мовити, зовнішній бік балансу воєнних потенціалів, скільки його суть, а саме: можливі кінцеві результати збройного зіткнення з точки зору втрат держави в цілому, а не тільки для її збройних сил. Ця обставина зумовлена тим, що чим вищий рівень розвитку економіки, тим більшого значення для держави набувають кооперативні виробничі зв'язки, тим більше вона уразлива з економічного погляду.

Зокрема, варто погодитися з фахівцями, що знищення порівняно незначної кількості людського потенціалу і виробничих потужностей ключових секторів економіки може призвести до руйнації усїєї структури народногосподарського комплексу. За такої ситуації суміжні галузі промисловості, підприємства-постачальники, підприємства-споживачі продукції знищених об'єктів також вийдуть із ладу. Тому для будь-якої технологічної держави у разі виникнення збройного конфлікту існує реальна небезпека атомним електростанціям, дамбам, потужним підприємствам нафтопереробної, хімічної промисловості тощо.

Наприклад, в Україні є десятки об'єктів, технологічні аварії на яких як побічний наслідок збройного конфлікту завдадуть непоправної шкоди народному господарству, а в зони зараження можуть потрапити сотні тисяч осіб. Саме тому під час військової операції країн-членів НАТО проти колишньої Югославії реальна загроза повного знищення економічної інфраструктури була однією із причин, яка спонукала югославське керівництво призупинити збройний опір та задовольнити усі вимоги США.

По-четверте, розрахунок кількісних показників (наприклад допустимих втрат) досить складна проблема. Для різних держав ці показники різні. Скажімо, якийсь відсоток втрати населення країни для одних буде відповідати рівню допустимих втрат, а для інших – не відповідатиме цьому рівню, оскільки різні країни будуть орієнтуватися на різні чинники для вирішення цього питання. Але за будь-яких умов, багато залежить від рівня урбанізації, загальної чисельності населення, а отже і від мобілізаційних можливостей країн.

По-п'яте, все очевиднішим є зростання ролі в процесі порушення стратегічної стабільності радикально налаштованих політичних організацій, які для досягнення своїх цілей використовують терористичні методи і за певних умов можуть підтримувати ту чи іншу сторону в разі конфронтації між державами.

Таким чином, навряд чи доцільно вступати в непримириму суперечку на переговорах з обмеження озброєнь та бойової техніки. Слід обов'язково брати до уваги множини гіпотетичних сценаріїв збройних конфліктів, кількість їх учасників, можливих союзників, умови реалізації потенційних можливостей наявних систем озброєнь та бойової техніки, можливості своєї економіки та економіки ймовірного противника тощо. Необхідно також враховувати й те, що переорієнтація на якісні показники військового будівництва при збереженні традиційних завдань збройних сил, видів та родів військ (сил), їх структури може стати ще більш обтяжливою для економіки. Останню обставину часто враховують не повною мірою.

Критерії оборонної достатності. Критеріями оборонної достатності, які зарекомендували себе в процесі їх практичного застосування, є наступні.

Раціональний рівень збройних сил, який визначається шляхом порівняння зі збройними силами суміжних країн. Наприклад, порівняння кількості та якості озброєння, рівня бойового вишколу особового складу, тенденцій розвитку озброєнь і бойової техніки, воєнно-економічних потенціалів, мобілізаційних можливостей тощо.

Потенційні можливості збройних сил щодо виконання завдань, які на них в цілому покладаються, зокрема, це може бути оцінка виконання завдань щодо недопущення можливої агресії, забезпечення повсякденної діяльності і нагромадження оперативних та військових резервів і запасів, ведення бойових дій на тих чи інших оперативних напрямках, в акваторіях морів тощо. Детальний аналіз виконання цих завдань дає змогу визначити необхідну кількість та якість озброєнь і бойової техніки, чисельність збройних сил та інших військових формувань, які залучаються до оборони держави.

Існує ще один підхід до визначення рівня оборонної достатності, так званий **нормативний**. В його основу покладено визначення фінансових та матеріальних ресурсів, які може виділити держава на створення і підтримання на належному рівні бойової та мобілізаційної готовності своїх збройних сил, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи у воєнній сфері, закупівлю озброєнь та бойової техніки тощо, а також на визначення показника **допустимого ступеня воєнно-економічного напруження держави**.

Цей показник характеризує частку витрат на оборону від ВВП. За будь-яких умов для мирного часу він не повинен перевищувати 6%. Щодо ступеня мобілізаційного напруження держави, який характеризує частку населення країни, призваної до збройних сил, то за умов мирного часу він не повинен перевищувати 1 %, а за воєнного - 10-12 %. У розвинених країнах також розраховані

середньостатистичні кількісні показники озброєнь та бойової техніки на 1000 чол. особового складу.

Проте, незважаючи на зовнішню відносну простоту та привабливість, вказані підходи до визначення оборонної достатності, які передбачають *такий* стан і *такі* можливості збройних сил, що забезпечують захист від потенційної агресії, але не спрямовуються на масштабні наступальні дії, мають суттєвий недолік. Він полягає у заміні складної системи воєнно-політичних міждержавних відносин простим співвідношенням збройних сил держави.

Сьогодні більш надійним вихідним пунктом для розгляду питань, пов'язаних з оборонною достатністю, вважається підхід, який передбачає визначення та забезпечення достатнього рівня воєнної могутності, тобто такого кількісно-якісного рівня військового потенціалу держави, за якого забезпечується її оборона і не створюється реальної військової загрози іншим країнам, а також відповідні зусилля держави у невоєнних сферах.

Отже, оборона держави забезпечується не тільки військовою могутністю, а усіма силами і засобами держави за кількома напрямками, серед яких:

локалізація, нейтралізація загрозам і запобігання їм політичними, економічними, інформаційними та іншими невоєнними засобами (звичайно, можливі певні компроміси, але за умови, що й інші країни зроблять відповідні кроки назустріч);

створення системи міжнародного аудиту за дотриманням прийнятих угод в галузі озброєнь, яка має передбачати засоби та форми контролю, що виключають виникнення підозрілих дій з боку будь-якої держави-учасниці угоди;

створення сприятливих зовнішньополітичних умов для формування економічної та воєннотехнічної бази, достатньої для виконання в разі необхідності збройними силами покладених на них завдань, у тому числі й за рахунок належним чином організованого військово-технічного співробітництва;

стратегічне керівництво застосуванням збройних сил, їх моральна підтримка з боку суспільства та всебічне забезпечення (тут головною проблемою є передбачення того, до якої війни потрібно готуватися, тобто яка інтенсивність можливого збройного конфлікту є найбільш імовірною: низька, середня чи висока);

недопущення критичного дефіциту потенціалу СЗНБ, наявність якого, зокрема, може визначатися згідно з підходом, описаним у попередньому підрозділі;

формування духовного фактора, вимоги до якого постійно зростають з огляду на характер війн майбутнього.

Стосовно останнього напрямку забезпечення оборони держави варто зауважити, що війни найближчого майбутнього, зокрема:

за масштабом, змістом, насиченістю перевершать усі війни, які були в недалекому минулому, оскільки зросте навантаження передусім на інтелект, психіку, мораль і фізичне здоров'я людини (вважається, що у війнах шостого покоління, воно досягає межі, яку здатна витримати людина);

набувають синтетичного характеру, за якого традиційні способи та форми співіснують з новими, які їх витісняють і одночасно радикально змінюється психологія збройної боротьби сприйняття її населенням, що вимагає суттєвого коригування системи підготовки громадян до війни та відповідної морально-психологічної підготовки особового складу збройних сил;

зумовлюють появу принципово нових явищ, до яких інтелект, психіка і мораль мають бути належно підготовлені, зокрема, йдеться про спеціальні інформаційно-психологічні операції, які проводять учасники конфлікту.

Тому духовний фактор – додаткове джерело оборонної достатності. Тільки люди із всебічно розвинутою свідомістю, сильні духом, здатні миттєво адаптуватися до нових умов, динамічної зміни ситуації, можуть вистояти та перемогти в сучасній війні.

8.3. Пріоритетні напрями підготовки держави та її території до оборони

Пріоритетні напрями підготовки держави до оборони. Оборона України базується на готовності та здатності органів державної влади, усіх ланок сектору безпеки і оборони України, органів місцевого самоврядування, єдиної системи цивільного захисту та національної економіки

до переведення, при необхідності, з мирного на воєнний стан та відсічі збройної агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до оборони.

Розвиток озброєння та військової техніки, зміни в стратегії і тактиці збройної боротьби призводять і до змін в підготовці держав до оборони. Якщо раніше основна увага була переважно зосереджена на підготовці до ведення бойових дій в прикордонних районах, то нині під можливим ударом знаходиться вся територія держави і більшість об'єктів національної економіки. В Україні немає територій, недосяжних для вогневого ураження зброєю ймовірного противника, а сучасні тенденції ведення бойових дій не виключають того, що пріоритетами вогневого ураження можуть бути об'єкти національної економіки та об'єкти систем життєзабезпечення населення.

Відповідно до Закону України «Про оборону України» підготовка держави до оборони в мирний час включає:

- прогнозування та оцінку воєнної небезпеки і воєнної загрози;
- проведення розвідувальної та інформаційно-аналітичної діяльності в інтересах підготовки держави до оборони;
- здійснення заходів у зовнішньополітичній сфері, спрямованих на запобігання збройному конфлікту та відсіч збройній агресії;
- формування та реалізацію воєнної, воєнно-економічної, військово-технічної та військово-промислової політики держави;
- удосконалення структури, уточнення завдань і функцій ЗС України та інших військових формувань, забезпечення необхідної чисельності їх особового складу, а також їх розвиток, підготовку і підтримання на належному рівні боєздатності, бойової та мобілізаційної готовності до оборони держави, планування їх застосування;
- розвиток оборонно-промислового комплексу, створення сприятливих умов для мобілізаційного розгортання галузей національної економіки з метою виробництва озброєння, військової техніки і майна в необхідних обсягах;
- забезпечення ЗС України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів підготовленими кадрами, озброєнням, військовою та іншою технікою, продовольством, речовим майном, іншими матеріальними та фінансовими ресурсами;
- розвиток військово-технічного співробітництва з іншими державами з метою забезпечення ЗС України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів озброєнням, військовою технікою і майном, які не виробляються в Україні;
- підготовку національної економіки, території, органів державної влади, органів військового управління, органів місцевого самоврядування, а також населення до дій в особливий період;
- створення державного матеріального резерву та резервних фондів грошових коштів;
- забезпечення охорони державного кордону України;
- військово-патріотичне виховання громадян України, підготовку молоді до служби в ЗС України, забезпечення престижу військової служби;
- забезпечення розвитку воєнної науки, формування науково-технічного і технологічного набутку для створення високоефективних засобів збройної боротьби;
- захист інформаційного простору України та її входження у світовий інформаційний простір, створення розвинутої інфраструктури в інформаційній сфері;
- забезпечення відкритого та демократичного цивільного контролю у сфері оборони в порядку, визначеному законодавством, та дотримання вимог щодо збереження державної таємниці;
- інші заходи, що впливають на стан обороноздатності держави.

Підготовка території держави до оборони. Підготовка території держави до оборони – це комплекс організаційних, технічних, інженерних та інших заходів, що здійснюються державою і ЗС України з метою підготовки місцевості та об'єктів інфраструктури, які забезпечують сприятливі умови для стратегічного розгортання ЗС України та інших складових сил оборони з метою відбиття агресії. Завчасно, ще у мирний час, повинні бути визначені, сплановані і проводитися конкретні заходи щодо підготовки території держави до оборони як у загальнодержавному масштабі так і суто силами ЗС України.

Слід зазначити, що перед Першою світовою війною підготовка території держави до бойових дій велася в основному в прикордонних районах і була спрямована, головним чином, на будівництво укріплень для військ прикриття й на розвиток залізничної мережі. Перед Другою світовою війною

до цього додалося ще будівництво аеродромів. У сучасних умовах вся територія держави буде піддаватися ударам противника. Тому виникає необхідність у відповідній підготовці всієї території держави.

Загальнодержавні заходи по підготовці території держави до оборони плануються і проводяться з урахуванням підготовки економіки і стану ЗС України. Їхній обсяг і характер узгоджуються з Генеральним штабом ЗС України і враховується в планах розвитку відповідних галузей економіки, які розробляються міністерствами, відомствами, підприємствами різних форм власності.

Вони включають розбудову й розвиток: системи транспортних комунікацій; інформаційної інфраструктури; системи енергопостачання; мережі державних баз і складів матеріальних засобів, лікувальних установ, ремонтних підприємств; системи метеорологічного і навігаційного забезпечення; системи топогеодезичної підготовки території та інших систем та об'єктів оборонного призначення.

Одночасно ЗС України відповідають за комплекс заходів, спрямованих на підготовку місцевості, системи транспортних комунікацій та об'єктів інфраструктури у межах операційних зон (районів), визначених державними (цільовими) програмами, стратегічними (оперативними) планами, який виконують з метою створення сприятливих умов військам (силам) для своєчасного та прихованого відмобілізування, приведення їх у бойову готовність, висування, розгортання, проведення маневру, виконання завдань в операціях (бойових діях), підвищення захисту (живучості) військ (сил), озброєння і техніки, об'єктів інфраструктури, захисту населення та особового складу від ураження противником і для ускладнення дій противника. Цей комплекс заходів, що здійснюють в інтересах конкретної операції, бойових дій сил оборони, визначається як "оперативне обладнання території".

Підготовка території держави до оборони повинна плануватися і здійснюватися завчасно і постійно, як до початку особливого періоду, так і в ході ведення воєнних дій, на загальнодержавному рівні всіма доступними силами та засобами. Зважаючи на те, що характер сучасних воєнних конфліктів висуває нові вимоги до цього процесу. Основними з них є такі:

- пріоритет завчасної підготовки території держави до оборони над безпосередньою, розосередження аеродромів, баз, складів;

- урахування можливості широкомасштабного застосування противником сучасних високоточних засобів вогневого ураження;

- створення органу управління, що координує проведення заходів підготовки території держави до оборони в мирний та воєнний час;

- коректний і точний розподіл завдань, повноважень і відповідальності суб'єктів підготовки території держави до оборони;

- формування узгоджених та скоординованих програм дій між усіма суб'єктами підготовки території держави до оборони;

- будівництво та реконструкція стаціонарних об'єктів інфраструктури з урахуванням потреб оборони;

- розміщення об'єктів інфраструктури поблизу районів можливого бойового застосування військових частин та підрозділів;

- відповідність рівня захищеності стаціонарних міських та позаміських пунктів управління органів державної влади, Збройних Сил, Національної гвардії, інших військових формувань та правоохоронних органів зростаючим можливостям сучасного озброєння щодо їх зруйнування (виведення з ладу);

- наявність в органах державного та військового управління рухомих пунктів управління, що спроможні забезпечити швидке розгортання та згортання, а також стійкість в управлінні під час переміщення та на місцевості;

- забезпечення необхідною кількістю завчасно підготовлених каналів зв'язку з необхідним рівнем завадостійкості та захищеності, захищених локальних обчислювальних мереж у можливих районах ведення бойових дій;

- завчасна підготовка транспортної мережі для забезпечення розгортання військ, бойових дій, забезпечення військ матеріально технічними засобами та проведення евакуаційних заходів із районів ведення бойових дій;

- набуття спроможностей щодо прикриття об'єктів національної транспортної системи України;

- високий рівень підготовленості керівництва держави та сектора безпеки і оборони України з питань підготовки території України до оборони.

На жаль стан підготовки території держави до оборони не відповідає зазначеним вимогам та характеру можливих воєнних конфліктів за багатьма показниками. Відсутній орган державного управління та координації заходів щодо підготовки території держави до оборони. Чинні нормативно-правові акти лише частково визначають завдання, повноваження і відповідальність міністерств, інших центральних органів виконавчої влади за підготовку території держави до оборони та є суто відомчими, без необхідної конкретизації завдань. Відсутні узгоджені та скоординовані програми дій між усіма зацікавленими міністерствами і відомствами щодо підготовки території держави до оборони. Кошти на проведення відповідних заходів не виділялися, а рішення, щодо будівництва об'єктів національної економіки, приймалися без врахування вимоги забезпечення обороноздатності країни.

Це можна продемонструвати на прикладі телекомунікаційної мережі України та системи управління ЗС України, в розрізі засобів управління. У країні створена сучасна цифрова мережа міжнародного та міжміського зв'язку, побудовано сучасні волоконно-оптичні мережі (близько 40 тис. км.) як для власних потреб, так і з метою забезпечення транзитів через її територію. Щорічно, за даними Державної служби статистики України, приймається в експлуатацію, від 200 до 350 км. волоконно-оптичних ліній зв'язку.

В той же час стан об'єктів, що забезпечують функціонування ЗС України та інших складових сектору безпеки і оборони в особливий період, за останні роки значно погіршився. Позаміські захищені пункти управління органів державної влади, захищені пункти управління ЗС України, інших складових сектору безпеки і оборони України, побудовані ще за часів СРСР. Вони морально і фізично застаріли, в них відсутні захищені локальні обчислювальні мережі для обміну та оброблення інформації з обмеженим доступом. Засоби зв'язку та автоматизації ЗС України залишаються в своїй основі аналоговими, несумісними з телекомунікаційною мережею держави. Наявна система зв'язку ЗС України має недостатню кількість каналів зв'язку та не відповідає вимогам щодо завадостійкості та захищеності.

За часів Радянського Союзу, існувала практика планувати будівництво об'єктів національної економіки так, щоб їх можна було використати в інтересах оборони. Найбільш яскравий приклад – будівництво окремих ділянок доріг міжміського сполучення з характеристиками, що дозволяють посадку та зліт військових літаків. На сьогодні в Україні з того часу залишилося лише три такі ділянки на трасі Одеса – Київ.

Рішення, що передбачали будівництво, реконструкцію, розвиток та удосконалення об'єктів військової інфраструктури, не були підкріплені фінансами. З метою скорочення витрат на утримання ЗС відбувався процес укрупнення складів, баз, арсеналів та скорочення аеродромної мережі Повітряних Сил (ПС) ЗС України.

Для використання авіації завчасно готується мережа аеродромів. З огляду на те, що аеродроми є об'єктами для першого удару, їх кількість має значно перевищувати потреби ПС. Однак аеродромну мережу ПС ЗС України було скорочено у 6 разів, зі 119 до 20 аеродромів, що значно зменшило спроможності авіації щодо розосередження та маневру. Більш того, на багатьох аеродромах, що не використовуються, проведено демонтаж злітно-посадкових смуг з розпродажем аеродромних плит. З точки зору підготовки території держави до оборони оптимальним було б рішення щодо передачі надлишкових аеродромів авіаклубам, комерційним фірмам, що пов'язані з авіацією, за умови що вони відповідатимуть за збереження злітно-посадкових смуг та надане їм обладнання.

Ситуація щодо арсеналів, центрів, баз, складів. Складський фонд суттєво застарів, його обладнання не повною мірою забезпечує вимоги щодо безпечного утримання запасів ОВТ та матеріальних засобів. Багато об'єктів розташовано у прикордонній зоні, поблизу великих міст та прилеглих до них районів. Укрупнення арсеналів, баз і складів (особливо це стосується озброєння, ракет і боєприпасів ЗС України) негативно впливає на їх живучість.

Будівництво та розвиток системи арсеналів, центрів, баз та складів необхідно здійснювати, в першу чергу, в районах оперативного розгортання військ (сил), поблизу аеродромів, залізничних вузлів. Вкрай важливо приділити увагу їх обладнанню, поліпшенню умов щодо обслуговування (ремонт) ОВТ та матеріально-технічних засобів, механізації робіт, розвитку транспортних комунікацій. В цілому ж актуальним постає завдання створення єдиної системи технічного і тилового забезпечення сил безпеки і оборони.

Підготовка транспортної мережі для забезпечення розгортання військ, бойових дій, забезпечення військ матеріально технічними засобами тощо. В цілому залізничний та автомобільний транспорт здатен забезпечити перевезенні військ та вантажів сил безпеки і оборони. З цією метою можуть використовуватися морські та річкові порти з урахуванням вимог щодо розосередженого базування ВМС України, забезпечення в них стоянки, заправки кораблів, подовження причальних ліній, удосконалення захисту гаваней.

Підготовка залізничного транспорту повинна бути спрямована на створення необхідних технічних потужностей та забезпечення живучості залізничної мережі, для повного задоволення військових та господарських перевезень у загрозований період та вході відбиття збройної агресії. З метою забезпечення живучості залізничної мережі потрібно завчасно будувати та вдосконалювати обходи великих та важливих у оборонному значенні залізничних вузлів, підходи до місць наведення наплавних та тимчасових мостів, готувати тимчасові перевантажувальні райони на бар'єрних рубежах, мати резерви конструкцій та матеріалів для проведення відновлювальних залізничних робіт. Необхідно продовжувати роботи щодо створення резерву пропускної здатності залізничних шляхів за рахунок модернізації колій, технічних споруд, збільшення та вдосконалення парку рухомого складу, підвищення швидкості руху потягів, їх ваги, можливостей завантаження (розвантаження), електрифікації шляхів.

Автошляхова мережа повинна розвиватися у напрямку вдосконалення шляхів, підвищення їх пропускної спроможності за рахунок поліпшення дорожнього покриття, розширення проїзної частини, обладнання об'їздів великих міст. На дорогах необхідно розширювати мережу заправних станцій, пунктів ремонту та технічної допомоги, пунктів ДАІ, які обладнуються сучасними засобами зв'язку і автоматизації.

Вузьким місцем сухопутних комунікацій є відсутність обходів (кільцевих шляхів) навколо багатьох великих промислових і адміністративних центрів, наявність значно кількості перетинань залізничних та автомобільних шляхів. Частина мостів на автошляхах має недостатню вантажопідйомність, що ускладнює пересування важкої техніки сил оборони.

Актуальне значення для застосування сил безпеки і оборони в особливий період, використання сухопутних комунікацій має підготовка (загроза) скидання води з водосховищ на річках, де є гідротехнічні споруди.

Потребує вирішення проблема протиповітряної оборони та прикриття від сучасних високоточних засобів вогневого ураження об'єктів критичної інфраструктури в особливий період.

Необхідною є робота по підготовці до розгортання на воєнний час системи лікувальних закладів. В цьому питанні робота повинна проводитися в напрямку насичення лікувальних закладів сучасним медичним обладнанням, створення резервів (запасів) крові та кров'яних замінювачів, ліків, засобів евакуації з поля бою та оперативного транспортування до лікувальних закладів.

Таким чином, до загальнодержавних заходів по підготовці території держави до оборони відноситься комплекс складних, трудомістких заходів, що вимагають істотних грошових і матеріальних витрат і які мають проводитися на основі єдиного загальнодержавного планування і фінансування.

8.4. Мобілізаційна підготовка національної економіки та створення державних запасів і резервів

Сутність та завдання мобілізаційної підготовки національної економіки. Підготовка національної економіки являє собою комплекс заходів щодо розвитку і підготовки галузей економіки в інтересах забезпечення обороноздатності держави і досягнення на цій основі необхідних можливостей щодо створення матеріальної бази ведення можливої війни (озброєння, матеріально-технічних засобів (МТЗ), об'єктів інфраструктури та ін.), а також її підготовку до функціонування за умов особливого періоду.

В ході їхньої реалізації держава має виходити з розуміння, що хід і результат воєнного конфлікту визначається насамперед її економічними і фінансовими можливостями. Тобто існує необхідність створення воєнно-економічного потенціалу для задоволення потреб держави у продукції і послугах військового (подвійного) призначення за такими напрямками: розвиток воєнно-економічного

потенціалу; забезпечення готовності до мобілізації і функціонування за умов особливого періоду; забезпечення живучості і здатності до функціонування за умов дестабілізуючих факторів війни (збройного конфлікту); розвиток воєнно-економічних зв'язків з іншими державами.

Мобілізаційна підготовка це комплекс організаційних, політичних, економічних, фінансових, соціальних, правових та інших заходів, які здійснюються в мирний час з метою підготовки національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, ЗС України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та Державної спеціальної служби транспорту, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій до своєчасного й організованого проведення мобілізації та задоволення потреб оборони держави і захисту її території від можливої агресії, забезпечення життєдіяльності населення в особливий період.

Метою мобілізаційної підготовки держави є забезпечення планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а ЗС України та інших військових формувань – на організацію і штати воєнного часу з доукомплектуванням особовим складом, озброєнням, військовою технікою, іншими матеріально-технічними засобами для забезпечення оборони держави.

Аналіз підготовки національної економіки та її галузей до переведення і функціонування в умовах особливого періоду показує, що практичних заходів у цій сфері за роки незалежності України не проводилося і практично неможливо визначити її готовність до даних дій. Мобілізаційні потужності, що мають підприємства своєчасно не оновлюються та практично втрачені. Існуючі мобілізаційні плани підприємств застарілі та не відповідають дійсності.

В умовах фінансових обмежень військово-економічні мобілізаційні навчання і тренування на підприємствах, установах носили формальний характер (оповіщення та прибуття персоналу по тривозі). Перевірка та оцінка стану мобілізаційної готовності національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, а також адміністративно-територіальних одиниць України в переважній більшості не проводилася. Як свідчать події в Криму та на сході України, цей стан дуже низький.

Фінансова система держави виявилася не готовою до функціонування в умовах особливого періоду. Не визначені: засади функціонування фінансової системи держави; граничні обсяги державного бюджету; порядок підготовки проекту основних показників державного бюджету. Не врегульоване питання щодо фінансового забезпечення заходів, пов'язаних з виконанням завдань оборони в умовах особливого періоду.

Плануючи функціонування національної економіки в умовах особливого періоду необхідно враховувати наступні труднощі: збільшення виробничого циклу сучасного озброєння та військової техніки; знаходження підприємств в зоні ураження зброєю імовірного противника. Зокрема, майже рік триває налагодження виробництва не надто складного виробу – бронетранспортера «Дозор-Б». Постачання цих машин до ЗС України планувалося розпочати у березні 2015 року. І це при тому, що перші зразки зазначеної техніки були презентовані декілька років тому.

На сьогодні немає єдиного розуміння питань організації мобілізаційного забезпечення національної економіки. Частина промисловців та економістів вважають, що збереження, а тим більше, підвищення мобілізаційних потужностей неприпустимо. По-перше, при цьому у виробництві не використовується частина технологій і потужностей. По-друге значна кількість технологій на підприємствах є застарілими й не дають змоги використовувати їх під час виробництва перспективних зразків ОВТ. Тому утримувати мобілізаційну складову для таких підприємств з економічного погляду – просто катастрофа.

Протягом 2003 – 2013 рр. оборонно-промисловий комплекс (ОПК) України був завантажений військовими замовленнями лише на три – чотири відсотка від його можливостей, що призвело до деградації мобілізаційних потужностей.

Слід зважати й на те, що виробництво озброєнь за замкнутим циклом на підприємствах України можливо тільки в обсягах 8 - 12% від необхідної номенклатури. Це продукція танкобудування, виробництво військово-транспортних літаків, радіолокаційної техніки та техніки радіоелектронної

боротьби, протитанкових ракет, ракет малої та середньої дальності класу “повітря-повітря”, авіаційних двигунів та морських газотурбінних двигунів.

Отже, мобілізаційна підготовка національної економіки України й досі не враховує як особливості ведення сучасних війн, так і реальні терміни виробництва основних систем озброєння. Задля збереження вітчизняного ОПК необхідно щоб державне оборонне замовлення та закордонні контракти забезпечували обсяг випуску продукції в кількості, що дозволяє підтримувати виробничі потужності, розвиватися та отримувати прибуток задіяним підприємствам. Виробництво техніки малими серіями просто не вигідно економічно та абсолютно безглуздо у військовому відношенні. Адже чим більша партія продукції, тим дешевше кожна одиниця. Якщо техніки мало, кожен зразок стає на вагу золота у економічному, і військовому сенсі.

Створення державних запасів і резервів. Історія Державного агентства резерву України (Держрезерву) розпочалася 1 листопада 1991 р. з прийняттям постанови Кабінету Міністрів України № 299-04 «Про створення Державного Комітету України з державного матеріального резерву», який був утворений на базі Українського територіального управління Комітету з державних матеріальних резервів при Раді Міністрів СРСР. У 1992 р. КМУ було затверджено Положення про державний матеріальний резерв та Положення про Державний комітет України з матеріального резерву. Номенклатура та рівень накопичення матеріальних цінностей матеріального резерву були затверджені в 1993 р., а у 1994 р. – додатково затверджено Положення про Держкомрезерв.

Одним із його найважливіших завдань є накопичення запасів стратегічно важливих ресурсів, які б гарантували економічну та продовольчу безпеку держави, задовольняли її першочергові потреби. Втім після розпаду СРСР проблема щодо створення і підтримання на належному рівні державних резервів і запасів матеріальних засобів набула особливої гостроти. Роздержавлення об'єктів промисловості, їх акціонування і приватизація призвели до того, що на цих підприємствах фактично не залишилось ніяких запасів, у тому числі і мобілізаційних резервів.

Мобілізаційний резерв – запаси матеріально-технічних та сировинних ресурсів, призначених для забезпечення розгортання виробництва військової та іншої промислової продукції, ремонту військової техніки та майна в особливий період, розгортання у воєнний час робіт по відновленню залізничних та автомобільних шляхів, морських та річкових портів, аеродромів, ліній і споруд зв'язку, газо-, нафтопродуктопроводів, систем енерго- і водопостачання для організації безперебійної роботи промисловості, транспорту і зв'язку, подання медичної допомоги. Крім мобілізаційного резерву до складу державного резерву входять запаси сировинних, матеріально-технічних і продовольчих ресурсів для забезпечення стратегічних потреб держави та запаси матеріально-технічних ресурсів для виконання першочергових робіт під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та для виконання інших заходів, передбачених законодавством.

За роки незалежності Україна в основному номенклатуру державних резервів і запасів матеріальних засобів не поновлювала. Окрім того наявні запаси та ресурси витрачалися не за призначенням. Це продовжувалось до 1997 р. поки не був прийнятий Закон Україна “Про державний матеріальний резерв”. Але цей закон остаточно не вирішив усі питання, зокрема, питання фінансування утримання державних резервів і запасів матеріальних засобів на підприємствах різної форми власності.

Так у квітні-травні 2003 р. в Україні почалось різке зростання цін на борошно і хлібобулочні вироби. Для недопущення зростання ажіотажного попиту держава була змушена додатково закупляти борошно на не вигідних умовах. Аналогічна ситуація склалася з гречкою у 2010 – 2011 рр.

8.5. Створення стратегічних резервів особового складу, озброєнь та військової техніки

Скорочення чисельності ЗС України та перехід від загального військового обов'язку до контрактного способу комплектування значно зменшили підготовлений мобілізаційний ресурс ЗС та інших складових сектору безпеки та оборони.

Загалом досвід використання ЗС в конфлікті на Сході України показав помилковість окремих положень Державної комплексної програми реформування і розвитку ЗС України на період до 2017

р., які базувалась на висновках щодо малої ймовірності у середньостроковій перспективі збройної агресії, яка може призвести до виникнення локальної або регіональної війни.

Тому передбачалось суттєве зменшення загальної кількості військових частин і підрозділів, вертольотів армійської авіації, літаків та інших зразків озброєння, скорочення чисельності ЗС. В бойовій підготовці пріоритет надавався діям підрозділів при виконанні завдань в миротворчих операціях. Система дислокації бойових військових частин, принципи їх комплектування не відповідали реальним загрозам.

Така проблема прогнозувалася. Ще у 2006 р. було прийнято постанову Кабінету Міністрів України "Про структуру військового резерву людських ресурсів". В ній було визначено, що військовий резерв людських ресурсів складається з військовозобов'язаних, і поділяється за призначенням на активний та допоміжний. Активний – включає резервістів, громадян, відібраних кандидатами для зарахування на службу у військовому резерві, та військовозобов'язаних, які призначені згідно з мобілізаційним планом для комплектування ЗС. Допоміжний складається з військовозобов'язаних, які не ввійшли до активного резерву, але можуть бути залучені для забезпечення проведення мобілізації, комплектування ЗС у воєнний час.

Планувалося, що будуть створені такі умови підготовки військових частин, за яких рівень підготовки резервістів за спеціальністю максимально буде наближений до рівня підготовки військовослужбовців. Військові частини, за рахунок доукомплектування резервістами, будуть готові в стислі терміни до виконання завдань за призначенням без додаткового проведення бойового злагодження.

У 2007 р. було проведено експеримент з підготовки резервістів. В цілому досвід підготовки резервістів було визнано успішним. Втім на заплановані показники укомплектованості резервістами вийти не вдалося.

Незадовільне фінансування не дозволило виконати плани, як щодо підготовки резервістів так і щодо укомплектованості ЗС України військовослужбовцями контрактної служби.

Для виправлення ситуації у грудні 2011 р. Міністром оборони України було затверджено Концепцію служби у військовому резерві Збройних Сил України, а у серпні 2012 р. – Програму реалізації Концепції служби у військовому резерві Збройних Сил України, в якій було заплановано: виділення коштів на організацію підготовки резервістів в необхідних обсягах; визначення соціальних гарантій для працівників підприємств, установ та організацій різних форм власності, які проходять службу у військовому резерві, уточнення обов'язків роботодавців; нормативно-правове врегулювання порядку взаємодії роботодавців з резервістами та командирами військових частин; розгортання ефективної національної кампанії стосовно впровадження служби у військовому резерві в єдиному комплексі з пропагуванням військової служби за контрактом; встановлення нового порядку фінансового забезпечення резервістів.

Пріоритетами для доукомплектування ЗС в особливий період резервістами було визначено: військові частини Сил негайного реагування та Сил постійної готовності. Зазначена категорія резервістів у посиленому режимі (до 30 діб) протягом року мали проходити підготовку на навчальних зборах.

Для приведення структури військового резерву людських ресурсів у відповідність до вимог сьогодення КМУ затверджено його нову структуру, яка складатиметься з *оперативного резерву*, приписаного до військових частин та *резерву посилення*, призначеного для поповнення втрат. При цьому, оперативний резерв за ступенем готовності поділяється на резерв першої черги – резервістів, які уклали контракти та прибувають до військових частин на протязі доби та резерв другої черги – військовозобов'язаних, які прибувають по мобілізації.

З урахуванням кращого світового досвіду, додатково до військового резерву створюється *громадський резерв*, який на добровільних засадах об'єднує та скоординує діяльність керівників патріотичних, громадських, волонтерських організацій, підприємств, діячів культури, спортсменів та усіх небайдужих до захисту держави громадян.

Питання створення потужного контингенту резервістів для ЗС України та інших військових формувань доволі складне. Воно потребує постійної уваги всього суспільства. Навряд чи можна досягти поставлених цілей лише за рахунок матеріальної мотивації, хоча це теж важливий чинник. Необхідна наполеглива та виважена реклама служби у військовому резерві, підвищення

соціального статусу військовослужбовця та резервіста в суспільстві, підняття престижу військової служби.

Стратегічні резерви озброєнь та військової техніки створюються для задоволення зростаючих потреб ЗС України та інших складових сил оборони в озброєнні та військовій техніці на початку особливого періоду, коли національна економіка знаходиться в процесі переходу з мирного на воєнний стан.

Після розпаду СРСР Україна успадкувала одне з найбільш потужних угруповань військ у Європі. На її території дислокувалися: ракетна армія, три загальновійськові та дві танкові армії, один армійський корпус, чотири повітряні армії, окрема армія Протиповітряної оборони, Чорноморський флот. Вони нараховували понад 750 тисяч чоловік особового складу, 6,5 тисячі танків, близько 7 тисяч бойових броньованих машин та 7200 артилерійських систем різного калібру до 1,5 тисячі бойових літаків.

Бази та арсенали після скорочення чисельності ЗС України були заповнені озброєнням та військовою технікою. В той же час кошти для технічного обслуговування техніки, що знаходиться на базах зберігання, не виділяються, регламенті роботи не проводяться. Переважна більшість техніки перед направленням у війська потребує капітального ремонту, не говорячи про необхідну модернізацію.

Розвиток озброєння та військової техніки, зміни в стратегії і тактиці збройної боротьби, на жаль, не повною мірою враховуються у національній практиці підготовки резервів озброєнь та військової техніки в умовах особливого періоду. Усталені погляди на цей процес передбачають, що національна економіка з початком особливого періоду починає перебудову на функціонування в умовах особливого періоду і через певний проміжок часу значно нарощує випуск озброєння в особливий період.

В сучасних воєнних конфліктах основною причиною поразки у збройному конфлікті буде розрив між воєнно-економічними потребами і можливостями їх задоволення. Необхідно також враховувати готовність населення та сил оборони до збройного опору через деструктивний інформаційно-психологічний вплив противника.

Таким чином, знищення об'єктів національної економіки руйнує не тільки економічний, а й військовий потенціал, впливає на соціальний та морально-політичний, які в своїй сукупності складають основу обороноздатності країни.

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Розкрийте зміст елементів обороноздатності держави
2. Для чого здійснюється оцінювання оборонної достатності держави?
3. Які пріоритетні напрями підготовки держави до оборони?
4. Для чого здійснюється підготовка території держави до оборони?
5. Для чого здійснюється мобілізаційна підготовка національної економіки?
6. З якою метою створюють державні запаси і резерви?
7. З якою метою створюють стратегічні резерви особового складу, озброєнь та військової техніки?

ЛЕКЦІЯ 9. Методологічні основи розробки та основні положення Стратегії воєнної безпеки України

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 9.1. Методологічні основи розробки воєнних доктрин та складові всеохоплюючої оборони України, що визначені Стратегією воєнної безпеки України
- 9.2. Безпекове середовище у контексті воєнної безпеки України
- 9.3. Цілі державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва, пріоритети та послідовність виконання завдань щодо їх досягнення

9.4. Умови реалізації та шляхи досягнення цілей державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва

9.5. Ресурсне задоволення потреб оборони України та перспективна модель організації оборони України, Збройних Сил України та інших складових сил оборони

9.6. Стратегія та критерії досягнення оборонних спроможностей, ймовірні сценарії застосування сил безпеки і оборони та сутність управління ризиками у сфері воєнної безпеки

9.1. Методологічні основи розробки воєнних доктрин та складові всеохоплюючої оборони України, що визначені Стратегією воєнної безпеки України

Методологічні основи розробки воєнних доктрин. Воєнна доктрина це як правило, система керівних поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їм, підготовку держави до можливого воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів.

Проблема розробки та затвердження військової доктрини, яка б збігалася з метою і можливостями геополітики, геоекономіки і геостратегії держави, стоїть перед військово-політичним керівництвом економічно розвинених країнах більше ста років. При цьому в різні історичні періоди, у різних країн військові доктрини мали свої відмінності. Наприклад, Воєнна доктрина Японії (1914, 1939 р.) мала наступальний, агресивний характер, Франції (1939 р.) – пасивний характер. Воєнна доктрина України (1993 р.) була оборонна. Воєнна доктрина Росії (1993 р.) мала ядерну спрямованість, а відповідний документ США (1995 р.) мав глобальний характер.

Вперше у світі наукові погляди щодо воєнної доктрини, зокрема її роль і місце в системі стратегічного планування, були сформовані в Росії після її поразки в російсько-японській війні 1904-1905 рр. Але парадокс полягає в тому, що в колишньому СРСР військова доктрина ніколи не розроблялася як самостійний нормативний документ. Внаслідок цього вимоги до військової доктрини, розроблені ще М. Фрунзе, не отримали подальшого розвитку і залишалися практично незмінними до 1985 р.

Воєнна доктрина, містить у найбільш концентрованому вигляді, насамперед, цілі і завдання для вищої стратегії і військової стратегії, форми і способи вирішення цих завдань, обов'язково повинна трансформуватися і в суто військові документи по всьому ланцюжку (стратегія - оперативне мистецтво - тактика), в настанови щодо стратегічних дій, щодо підготовки і проведення операцій, в бойові статuti. Наявність глибоко проробленої воєнної доктрини дозволяє мати базу для прийняття рішень вищим військово-політичним керівництвом держави. Відрив доктринальних положень від оперативного і тактичного рівнів може мати найсерйозніші негативні наслідки.

Структура воєнної доктрини визначається її формою. На сьогодні існує принаймні п'ять можливих форм їх розробки в різних державах.

Перша форма містить, в основному, військово-політичні аспекти. Відповідно їй в 1987 р. була розроблена коаліційна військова доктрина держав-учасниць Варшавського Договору. За своїм змістом зазначені доктрини претендують на доктрину зовнішньої політики більше, ніж на воєнну доктрину в її класичному розумінні.

Друга форма військової доктрини передбачає охоплення тільки військово-технічних аспектів, тобто основних напрямів забезпечення військової безпеки, визначення завдань збройних сил та принципи їх будівництва, питання підготовки збройних сил і т.п. Тому таку військову доктрину часто називають "стратегією" або "концепцією". Наприклад, по такій формі, після оголошення Президентом США свого бачення стратегії національної безпеки, розробляється Національна військова стратегія США.

Якщо воєнна доктрина включає два аспекти (військово-політичний і військово-технічний), то це третя можлива форма її побудови. Воєнна доктрина може бути і сукупністю доктринальних установок у вигляді військової декларації (четверта форма).

Найбільш поширеною (п'ятою формою) фахівцями вважається воєнна доктрина, яка складається з розділів: військово-політичного, військово-технічного і військово-економічного або: військово-політичного, військово-стратегічного, військово-технічного і військово-економічного.

У цілому воєнна доктрина може включати наступні найбільш загальні доктринальні установки: ставлення держави до війни; причини можливої війни; джерела військової небезпеки; шляхи забезпечення військової безпеки на місцевому, національному, двосторонньому, регіональному і глобальному рівнях; завдання держави в мирний і воєнний час; завдання збройних сил; принципи будівництва сектору безпеки і оборони; спрямованість будівництва сектору безпеки і оборони; ставлення держави до ЗМУ; цілі і завдання військово-економічної та військово-технічної політики; порядок формування військового бюджету; фінансування програм матеріального та соціального забезпечення військовослужбовців; шляхи реалізації воєнної доктрини.

Сутність та складові всеохоплюючої оборони України, що визначені Стратегією воєнної безпеки України. Згідно Стратегії воєнної безпеки України захист суверенітету і територіальної цілісності України — найважливіша функція держави, справа всього українського народу. Реалізація цієї норми Конституції України в умовах екзистенційної воєнної загрози національній безпеці, зростання дефіциту фінансових ресурсів та дисбалансу воєнних потенціалів України та Російської Федерації обумовлює необхідність розроблення стратегії воєнної безпеки, яка базується на всеохоплюючій обороні України.

Під всеохоплюючою обороною України розуміється комплекс заходів, основний зміст яких полягає у:

превентивних діях та стійкому опорі агресору на суші, на морі та в повітряному просторі України, протидії в кіберпросторі та нав'язуванні своєї волі в інформаційному просторі;

використанні для відсічі агресії всього потенціалу держави та суспільства (воєнного, політичного, економічного, міжнародно-правового (дипломатичного), духовного, культурного тощо);

застосуванні всіх форм і способів збройної боротьби з агресором, зокрема асиметричних та інших дій для оборони України, з дотриманням принципів і норм міжнародного права.

З огляду на це головною метою Стратегії воєнної безпеки України є завчасно підготовлена та всебічно забезпечена всеохоплююча оборона України на засадах стримування, стійкості та взаємодії, що забезпечує воєнну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність держави відповідно до Конституції України та в межах державного кордону України, сприяє інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір та набуттю членства в НАТО, передбачає активну участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки.

Стимування в контексті всеохоплюючої оборони України передбачає:

готовність сил оборони України, національної економіки, населення та всієї держави до надання відсічі збройній агресії проти України;

нарощування спроможностей системи протиповітряної оборони;

створення цілісної системи територіальної оборони;

вжиття превентивних заходів щодо протидії воєнним загрозам;

досягнення та підтримання спроможностей завдати противнику неприйнятних політичних, економічних, воєнних та інших втрат, з огляду на які він буде змушений відмовитися від ескалації або припинити збройну агресію проти України.

Стійкість у ході всеохоплюючої оборони України досягається здатністю:

системи управління державою, сил оборони, національної економіки, інфраструктури та суспільства швидко відновлюватися та адаптуватися до змін у безпековому середовищі й до тривалого протистояння в наданні відсічі і стримування збройної агресії проти України;

підтримання спроможностей до здійснення стратегічного розгортання, територіальної оборони України, руху опору, ведення операцій (бойових, спеціальних, стабілізаційних дій);

налагодженням надійних каналів комунікації з населенням та підтриманням його життєдіяльності.

Взаємодія в процесі всеохоплюючої оборони України вимагає координації заходів, що здійснюються в державі під час:

підготовки до збройного захисту та захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту проти України;

під час відбудовного періоду після закінчення воєнних дій, із заходами, що вживаються для підтримки України інституціями Європейського Союзу, Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та їх державами-членами, іншими державами та міжнародними організаціями.

Правовою основою всеохоплюючої оборони України є Конституція України та інші акти законодавства України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Всеохоплююча оборона України також відповідає закріпленому Статутом ООН суверенному невід'ємному праву кожної держави на самооборону від агресії.

Всеохоплююча оборона України не має на меті досягнення воєнного паритету з Російською Федерацією, що призвело б до надмірної мілітаризації держави та відповідно виснаження національної економіки, а передбачає підтримання певного балансу та синергії воєнних і невоєнних засобів для забезпечення воєнної безпеки України, зокрема:

координацію спроможностей Збройних Сил України, інших складових сил оборони з можливостями інших складових сектору безпеки і оборони України, узгодження їх розвитку з розвитком оборонної промисловості та політико-дипломатичними заходами;

гармонійний розвиток всіх складових військового резерву людських ресурсів з поєднанням можливостей оперативного і мобілізаційного резерву, до яких зараховано резервістів і військовозобов'язаних, та громадян, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки і оборони та входять до громадського резерву;

розвиток спроможностей сил територіальної оборони Збройних Сил України та руху опору за підтримки громадянського суспільства;

використання новітніх високотехнологічних і високоефективних засобів ведення збройної боротьби.

9.2. Безпекове середовище у контексті воєнної безпеки України

У Стратегії воєнної безпеки України акцентується увага на тому, що на *глобальному* рівні основними аспектами воєнної безпеки є руйнування створеної після Другої світової війни системи міжнародної безпеки, підвищення рівня невизначеності і непередбачуваності безпекового середовища, яке характеризується:

посиленням боротьби за ресурси та міждержавної конкуренції із застосуванням політико-дипломатичних, економічних, інформаційних, воєнних і гібридних інструментів, зокрема економічних важелів впливу, приватних військових компаній, регулярних військ без знаків розрізнення;

загостренням конфліктів, спричинених етнічними, релігійними, міграційними, економічними та іншими чинниками;

конкуренцією держав у сфері космічних, квантових, інформаційних, кібернетичних, гіперзвукових, біологічних, нано- та інших технологій, розробленням на їх основі систем озброєнь з використанням нових фізичних принципів, робототехніки та новітніх матеріалів, мілітаризацією навколоземного космічного простору;

загрозами виникнення надзвичайних ситуацій, зокрема спричинених епідеміями;

поширенням міжнародного тероризму та злочинності;

загрозою розповсюдження зброї масового ураження.

Ці та інші чинники змінюють сутність і характер воєнних конфліктів та можуть призвести до втягнення України у війну між державами, зокрема тими, які володіють ядерною зброєю.

На регіональному рівні найбільш загрозливим аспектом є ймовірність дестабілізації ситуації на Балканах, у Балтійському та Чорноморському регіонах, на Кавказі та у Східній Європі внаслідок:

тимчасової окупації Російською Федерацією частини території Грузії і України;

мілітаризації Російською Федерацією тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь;

перешкоджання Російською Федерацією вільному судноплавству в Чорному і Азовському морях;

намагання Російської Федерації зберегти у сфері свого політичного впливу Республіку Білорусь, використання у власних інтересах конфлікту в Придністров'ї та інших «заморожених» конфліктів на пострадянському просторі;

нарощування Російською Федерацією наступальних угруповань військ, розгортання нової ракетної зброї та проведення масштабних військових навчань на своїх західних кордонах і на тимчасово окупованих територіях України.

Така агресивна зовнішня і воєнна політика Російської Федерації загрожує національній безпеці України та інших держав Балтійського і Чорноморського регіонів, може спровокувати міжнародний збройний конфлікт у Європі.

На *національному* рівні Російська Федерація залишається воєнним противником України, який здійснює збройну агресію проти України, системно застосовує воєнні, політичні, економічні, інформаційно-психологічні, космічні, кібер- та інші засоби, що загрожують незалежності, державному суверенітету і територіальній цілісності України.

Головним безпековим аспектом у воєнній сфері на національному рівні залишається розв'язана Російською Федерацією гібридна війна проти України, яка ведеться у формі комбінації різноманітних дій щодо застосування регулярних військ (сил), незаконних збройних формувань і терористичних організацій, використання пропаганди, саботажу, терору, вчинення диверсій, навмисного завдання шкоди громадянам, юридичним особам та об'єктам державної власності в Україні.

Метою цих дій є посягання на територіальну цілісність, дестабілізація соціально-політичної ситуації, гальмування соціально-економічного розвитку, європейської та євроатлантичної інтеграції, відновлення свого впливу в Україні, зміна її територіального устрою, зокрема шляхом повномасштабного застосування воєнної сили проти України.

9.3. Цілі державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва, пріоритети та послідовність виконання завдань щодо їх досягнення

Цілі державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва. З урахуванням аналізу безпекового середовища в контексті воєнної безпеки держави Стратегія воєнної безпеки України передбачає досягнення таких цілей державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва:

достатні оборонні спроможності держави, які в поєднанні з консолідованим міжнародним тиском на Російську Федерацію можуть забезпечити стримування подальшої ескалації збройної агресії проти України та відновлення її територіальної цілісності в межах державного кордону України;

потужна територіальна оборона, яка у взаємодії з рухом опору сприятиме підвищенню рівня обороноздатності держави, згуртуванню суспільства, патріотичному вихованню громадян, наданню обороні України всенародного характеру та готовності населення до оборони держави;

ефективний менеджмент у сфері оборони, заснований на засадах демократичного цивільного контролю, інших євроатлантичних принципах і стандартах, інноваційних рішеннях та сучасних бізнес-практиках, програмно-проектному управлінні оборонними ресурсами, удосконалених процесах визначення та задоволення потреб оборони України;

професійний особовий склад Збройних Сил України та інших складових сил оборони, який перебуває в центрі уваги держави, підтримується вдосконаленими системами кадрового менеджменту, підготовки до військової служби та військово-патріотичного виховання молоді, може бути в короткі строки посилений підготовленим і вмотивованим військовим резервом;

сучасне високотехнологічне озброєння, військова та спеціальна техніка Збройних Сил України, інших складових сил оборони, яка забезпечує виконання ними покладених завдань, зокрема в операціях НАТО;

розвинута військова інфраструктура, об'єднана логістика та достатні запаси матеріальних засобів, дієва система медичного забезпечення, що відповідають потребам сил оборони;

побудовані на національних і євроатлантичних цінностях сили оборони, які відповідають критеріям набуття повноправного членства України в НАТО, взаємосумісні з відповідними компетентними органами держав — членів НАТО та спроможні робити гідний внесок у проведення операції НАТО.

Пріоритети щодо досягнення цілей державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва. Пріоритетами щодо досягнення цілей державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва згідно Стратегії воєнної безпеки України є:

запровадження об'єднаного керівництва з підготовки та ведення всеохоплюючої оборони України;

розвиток інституційних спроможностей Міністерства оборони України та інших органів управління складових сил оборони;

нарощування спроможностей Збройних Сил України, сил територіальної оборони у їх складі, інших складових сил оборони до виконання покладених завдань.

Послідовність виконання завдання з реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва. З урахуванням пріоритетності та ресурсних можливостей держави завдання з реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва виконуватимуться в такій послідовності:

у короткостроковій перспективі:

удосконалення та законодавче унормування з урахуванням сучасних підходів та національного досвіду мобілізаційної підготовки та мобілізації, територіальної оборони України, організації руху опору, підготовки території і населення до оборони держави;

розвиток інституційних спроможностей Міністерства оборони України щодо формування та реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва на засадах демократичного цивільного контролю за участю інших органів управління складових сил оборони;

використання можливостей державно-приватного партнерства та військово-технічного співробітництва для вітчизняного і спільного з партнерами розроблення, виробництва й оснащення сил оборони сучасним озброєнням, військовою та спеціальною технікою, забезпечення засобами ураження, у тому числі безпілотними і роботизованими, вкладення довгострокових інвестицій у розвиток військової інфраструктури;

удосконалення форм і способів застосування та реформування сил оборони, їх реорганізація на основі принципів і стандартів НАТО з урахуванням підготовки до ведення мережецентричних бойових дій, що передбачають поєднання в єдиній інформаційній мережі джерел інформації (розвідки), органів управління та засобів ураження географічно розосереджених військових частин і підрозділів;

прискорена професіоналізація Збройних Сил України та інших складових сил оборони, розвиток військової освіти і науки, розв'язання проблем військової служби, забезпечення належних правових, матеріальних та соціальних умов для військовослужбовців, членів їх сімей та осіб, звільнених з військової служби;

підвищення якості та інтенсивності спільної підготовки органів військового управління, військових частин і підрозділів Збройних Сил України та органів управління і підрозділів інших складових сил оборони;

створення мотиваційних чинників для проходження військової служби у військовому резерві, участі в територіальній обороні, підвищення ефективності підготовки резервістів і військовозобов'язаних, формування потужного військового резерву;

розвиток військово-морських спроможностей держави, зокрема системи висвітлення надводної та підводної обстановки, розширення доступу сил оборони до інформації, що надходить від космічних систем подвійного призначення;

у середньостроковій перспективі:

розвиток та інтеграція оборонних спроможностей держави, зокрема шляхом раціонального планування та ефективного використання наявних оборонних ресурсів і міжнародної допомоги;

підвищення рівня бойової готовності та спроможностей Збройних Сил України, інших складових сил оборони виконувати завдання за призначенням, у тому числі за рахунок завершення переведення їх на професійну основу та оснащення новітніми системами озброєнь;

розвиток територіальної оборони як цілісної системи, удосконалення її системи управління та всебічного забезпечення;

розгортання захищеної мережі обміну інформацією між органами управління сил оборони, яка відповідає вимогам до захисту інформації;

впровадження автоматизованих систем управління військами і зброєю, сучасних технологій зв'язку, телекомунікацій, захисту інформації, розвідки та логістики, цифрова трансформація діяльності у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва;

постачання у війська (сили) сучасної ракетної зброї, здатної вражати важливі воєнні, інфраструктурні та інші об'єкти противника на великій відстані;

розвиток ракетного озброєння визначених класів і типів як одного з основних засобів стримування противника;

забезпечення поступового переозброєння Збройних Сил України, інших складових сил оборони сучасними комплексами протиповітряної оборони;

у довгостроковій перспективі:

посилення потенціалу стримування шляхом нарощування боєздатності Збройних Сил України та інтеграції спроможностей всіх складових сил оборони;

забезпечення здатності держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища, ефективно протистояти воєнним загрозам, безперебійно функціонувати до і під час воєнного конфлікту, а також у короткі строки відновлюватися після його завершення;

створення запасів матеріальних засобів, необхідних для проведення стратегічного розгортання, організації руху опору, ведення територіальної оборони України та операцій сил оборони;

модернізація та усунення диспропорцій розвитку військової інфраструктури, розв'язання житлової проблеми в силах оборони;

завершення впровадження в силах оборони військових (адміністративних, оперативних і технічних) стандартів, прийнятих у збройних силах держав — членів НАТО;

трансформація професійної культури на основі принципів і стандартів НАТО в системах керівництва силами оборони, управління військами (силами), їх підготовки, військової освіти і науки;

оснащення сил оборони високотехнологічним озброєнням, забезпечення сучасною військовою та спеціальною технікою, зокрема з використанням космічних технологій, переозброєння Збройних Сил України багатоцільовими бойовими літаками та бойовими вертольотами.

9.4.Умови реалізації та шляхи досягнення цілей державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва

Умови реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва. Підготовка та ведення всеохоплюючої оборони України здійснюватимуться в умовах: достатньо високого рівня правової та політичної культури українського суспільства, доброчесності, нетерпимості до корупції та патріотизму громадян України, якісної освіти та громадянської відповідальності, що сприяє професіоналізації Збройних Сил України та інших складових сил оборони;

набутого Збройними Силами України та іншими складовими сил оборони досвіду ведення бойових дій, цивільно-військового співробітництва та взаємодії з волонтерським рухом;

системного розвитку сил оборони, створення системи об'єднаного керівництва підготовкою та веденням всеохоплюючої оборони України на засадах євроатлантичних принципів і стандартів;

удосконалення планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечення практичної спрямованості оборонного планування та його узгодження з бюджетним плануванням в Україні й процесом оборонного планування в НАТО;

розвитку спроможностей сил оборони, насамперед шляхом укомплектування їх професійним особовим складом, розвитку служби в резерві, забезпечення сучасним озброєнням, військовою та спеціальною технікою, необхідною військовою інфраструктурою та достатніми запасами матеріальних засобів;

оновлення та розвитку виробничих потужностей підприємств оборонної промисловості, залучення інвестицій і використання значного науково-технічного потенціалу для власного та спільного з іноземними партнерами розроблення і виробництва сучасних озброєнь для оснащення сил оборони;

прискорення оборонної реформи на основі євроатлантичних принципів і стандартів, що разом із збільшенням підтримки суспільством євроатлантичних прагнень держави забезпечить у перспективі набуття членства в Європейському Союзі та НАТО, а також забезпечення належного рівня воєнної безпеки України.

Під час формування та реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва враховуються такі обмеження:

дотримання принципу оборонної достатності, що передбачає фінансування та підтримання оборонного потенціалу держави на рівні, достатньому для надання відсічі і стримування збройної агресії проти України, з урахуванням поточного стану і перспектив розвитку безпекового середовища у світі та регіоні довкола України;

зобов'язання України щодо дотримання без'ядерного статусу та відмова самостійно або в кооперації з іншими державами розробляти ядерну зброю, а також зберігати її на власній території;

обмежені можливості національної економіки та дефіцит фінансових ресурсів, що ускладнюють переозброєння сил оборони із заміною озброєння, військової та спеціальної техніки радянського виробництва, які в найближчій перспективі вичерпають свій ресурс;

концентрація населення в містах, велика кількість потенційно небезпечних промислових об'єктів та значні площі забруднених вибухонебезпечними предметами територій у районах здійснення заходів із забезпечення заходів національної безпеки і оборони, надання відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації проти України у Донецькій та Луганській областях, що може призвести до значних людських втрат і надзвичайних ситуацій у разі повномасштабної війни;

протиправні дії Російської Федерації в акваторіях Азовського і Чорного морів, що перешкоджають судноплавству та вимагають застосування Україною комплексу непрямих дій, перегляду двосторонніх угод та наявних форматів співпраці, які використовуються Російською Федерацією з метою завдання шкоди національним інтересам України;

наявність неконтрольованих ділянок державного кордону України з Російською Федерацією, які використовуються останньою для постачання на тимчасово окуповані території Донецької та Луганської областей озброєння, військової та спеціальної техніки, наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів приховано або під виглядом надання гуманітарної допомоги.

Збройна агресія Російської Федерації, тимчасова окупація територій Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, що відволюють ресурси, необхідні для прискорення соціально-економічного розвитку України, обмежують спроможності її сил безпеки і оборони та ускладнюють набуття Україною членства в НАТО.

Шляхи досягнення цілей державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва. Державна політика у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва спрямована на створення сучасних, мобільних і боєздатних сил оборони, які стануть невід'ємною складовою вільної, заможної, демократичної і правової України, користуватимуться повагою в суспільстві та в іноземних партнерів і міжнародних організацій, спільно з іншими складовими сектору безпеки і оборони, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями та суспільством забезпечать всеохоплюючу оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторкваності.

Досягнення цілей державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва з урахуванням умов та обмежень здійснюватиметься шляхом формування та реалізації:

ефективної воєнної політики, стратегічного, зокрема оборонного, планування та планування оборони України, що ґрунтуються на євроатлантичних принципах, засадах демократичного цивільного контролю над силами оборони, стратегічних комунікаціях та інформаційній політиці у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва, європейській та євроатлантичній інтеграції України;

оновленої військової кадрової політики, спрямованої на укомплектування Збройних Сил України, інших складових сил оборони вмотивованим, професійним, всебічно забезпеченим і підготовленим особовим складом, підготовки військово-навченого резерву людських ресурсів із максимально

можливим залученням громадян України до всеохоплюючої оборони України, зменшення ризиків корупції в силах оборони;

дієвої військово-технічної політики, яка забезпечить оснащення Збройних Сил України, інших складових сил оборони сучасним, побудованим за новітніми технологіями (зокрема вітчизняного виробництва) озброєнням, військовою та спеціальною технікою, космічною технікою військового (подвійного) призначення, необхідними ракетами і боеприпасами, сприятиме розвитку національного оборонно-промислового комплексу;

прозорих і ефективних оборонних закупівель, що забезпечать підтримання існуючих та довгострокових інвестицій у розвиток майбутньої військової інфраструктури, повне задоволення потреб у поточному забезпеченні Збройних Сил України, інших складових сил оборони та створення необхідних для виконання покладених завдань запасів матеріальних засобів;

спільної підготовки Збройних Сил України та інших складових сил оборони, забезпечення їх постійної готовності та застосування відповідно до об'єднаної оперативної концепції з урахуванням підготовки до ведення всеохоплюючої оборони України, оновлених систем мобілізаційної підготовки та мобілізації, територіальної оборони України, оперативного обладнання території держави, організації руху опору, співробітництва зі збройними силами держав — членів НАТО.

9.5. Ресурсне задоволення потреб оборони України та перспективна модель організації оборони України, Збройних Сил України та інших складових сил оборони

Ресурсне задоволення потреб оборони України. Задоволення потреб всеохоплюючої оборони України передбачає адаптивне до змін безпекового середовища та збалансоване з можливостями держави використання людського капіталу, інформаційних, матеріальних, фінансових ресурсів України, їх підсилення ресурсами держав-партнерів.

Громадяни України на військовій службі та службі у військовому резерві становлять найбільш цінний оборонний капітал держави.

Комплектування професійними та вмотивованими військовослужбовцями здійснюватиметься в єдиній системі, що охоплюватиме військову підготовку в закладах загальної середньої освіти, навчання в системі військової освіти та управління кар'єрою військовослужбовця, турботу про збереження життя і здоров'я особового складу, належне соціальне забезпечення військовослужбовців, членів їх сімей та осіб, звільнених з військової служби в запас і відставку, підготовку військово-навченого резерву.

Упровадження в силах оборони нової моделі управління інформаційними ресурсами ґрунтується на міжвідомчій взаємодії, об'єднаній системі керівництва силами оборони та їх взаємосумісності, поєднанні виконання функціональних завдань з постійним навчанням і розвитком, зокрема вивчення та використання євроатлантичних принципів, заохочення інноваційного мислення та дій.

Оснащення Збройних Сил України та інших складових сил оборони новітнім озброєнням, військовою і спеціальною технікою та забезпечення ракетами і боеприпасами здійснюватиметься з урахуванням нарощування можливостей національної оборонної промисловості, поступового збільшення обсягів фінансування потреб оборони України, нарощування можливостей закупівлі за імпортом та залучення інвестицій. Передбачається закупівля окремих високотехнологічних систем озброєння, військової та спеціальної техніки за кордоном за умови додаткового фінансування.

Фінансовий ресурс на потреби Збройних Сил України та інших складових сил оборони визначатиметься з використанням сучасних методів оборонного планування та управління оборонними ресурсами і з урахуванням можливостей державного бюджету для забезпечення належного утримання існуючих та реалізації пріоритетних проектів розвитку перспективних оборонних спроможностей.

Вивільнення додаткових оборонних ресурсів для розвитку спроможностей сил оборони здійснюватиметься шляхом позбавлення від надлишкових і застарілих спроможностей, впровадження енергоощадних технологій, удосконалення структури та раціонального управління особовим складом, ефективного та прозорого використання матеріальних і енергетичних ресурсів із мінімізацією корупційних ризиків.

Важливим ресурсом для Збройних Сил України та інших складових сил оборони й надалі залишатиметься міжнародна технічна допомога та підтримка держав-партнерів у питаннях військової освіти та підготовки військ (сил), удосконалення систем управління, автоматизації, логістичного, медичного та іншого забезпечення, розвитку військово-технічного співробітництва.

Перспективна модель організації оборони України, Збройних Сил України та інших складових сил оборони. Підготовка та ведення всеохоплюючої оборони України потребують нової моделі організації оборони України, Збройних Сил України та інших складових сил оборони, яка повинна забезпечити:

завчасне планування та підготовку до виконання завдань оборони України органів державної влади, усіх складових сил оборони, органів управління національної економіки та органів місцевого самоврядування, підтримання готовності населення та території держави до всеохоплюючої оборони України, проведення превентивних заходів щодо недопущення ескалації воєнного конфлікту;

швидке розгортання сил і засобів територіальної оборони для своєчасного реагування на загрози воєнній безпеці, вжиття заходів щодо нейтралізації загроз територіальній цілісності України та залучення населення до всеохоплюючої оборони держави;

застосування в першій хвилі відсічі і стримування збройної агресії проти України сил оборони з проведенням усіх видів спеціальних операцій, зокрема на території противника, для недопущення його просування вглиб території України та стримування подальшої ескалації воєнного конфлікту;

використання у другій хвилі відсічі і стримування збройної агресії проти України військового резерву для посилення сил оборони та забезпечення проведення мобілізації в державі, розгортання руху опору в разі тимчасової окупації окремих територій держави;

застосування у третій хвилі відсічі і стримування збройної агресії проти України додаткових військових частин, сформованих за рахунок мобілізаційних ресурсів та мобілізаційних резервів, припинення за сприяння міжнародної спільноти збройної агресії на вигідних для України умовах;

постконфліктне врегулювання, проведення демобілізації, відновлення контролю за дотриманням режиму державного кордону України та реінтеграцію тимчасово окупованих територій у відбудовний період після закінчення воєнних дій.

9.6. Стратегія та критерії досягнення оборонних спроможностей, ймовірні сценарії застосування сил безпеки і оборони та сутність управління ризиками у сфері воєнної безпеки

Стратегія та критерії досягнення оборонних спроможностей та ймовірні сценарії застосування сил безпеки і оборони. Стратегія досягнення спільних оборонних спроможностей базується на прискоренні реформи Збройних Сил України та інших складових сил оборони шляхом упровадження принципів і стандартів НАТО та передбачає набуття таких основних критеріїв:

зміцнення здатності держави до відсічі і стримування збройної агресії проти України, ведення всеохоплюючої оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності в разі, коли потенціалу стримування не буде достатньо;

досягнення та підтримання спроможностей Збройних Сил України та інших складових сил оборони щодо стратегічної мобільності, ведення асиметричних, мережецентричних, багатосферних і непрямих дій, які нівелюватимуть чисельну та технологічну перевагу противника на суші, в повітрі, на морі, в інформаційному просторі та кіберпросторі;

забезпечення стійкого функціонування сил оборони та оборонної промисловості, підтримання правопорядку та життєдіяльності населення під час воєнного конфлікту;

посилення ролі дипломатичної служби в питаннях відновлення територіальної цілісності України політико-дипломатичним шляхом.

При цьому ймовірними сценаріями, які потребуватимуть застосування сил безпеки і оборони України для виконання завдань з оборони України, є:

ескалація Російською Федерацією збройної агресії проти України, збройна агресія з боку інших держав або коаліцій держав — повномасштабне застосування воєнної сили проти України шляхом проведення військових операцій з рішучими діями, що може супроводжуватись інформаційними

кампаніями, інформаційно-психологічними операціями, кіберопераціями та спеціальними операціями проти України, а також блокадою її портів, узбережжя, повітряного простору;

спровокований та підтриманий ззовні збройний конфлікт у межах території України, що може супроводжуватися масованим застосуванням засобів збройного насильства, незаконних збройних формувань (приватних військових кампаній), міжнаціональною, міжконфесійною або соціально-політичною нестабільністю;

втягнення України в міжнародний збройний конфлікт, зокрема між державами, які володіють ядерною зброєю, застосування засобів збройного насильства на території України внаслідок воєнного конфлікту між третіми державами;

збройний конфлікт на державному кордоні України.

Розподіл відповідальності складових сектору безпеки і оборони за організацію оборони України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності за ймовірними сценаріями застосування сил безпеки і сил оборони для виконання завдань з оборони України визначається за результатами їх розгляду на засіданнях Ради національної безпеки і оборони України з урахуванням вимог законодавства України.

Сутність управління ризиками у сфері воєнної безпеки згідно Стратегії воєнної безпеки України. Управління ризиками у сфері воєнної безпеки передбачає прийняття відповідних рішень та здійснення заходів, спрямованих на їх зменшення.

Основними ризиками у сфері воєнної безпеки можуть бути:

ухвалення стратегічно помилкових рішень у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва на підставі неякісного аналізу реальних і потенційних воєнних загроз національній безпеці;

недостатні інвестиції в розвиток сил оборони, неефективний розподіл видатків на оборону України та витрачання державних ресурсів на утримання безперспективного озброєння, військової та спеціальної техніки;

неспроможність забезпечити відсіч і стримування збройної агресії проти України з боку Російської Федерації традиційними формами і способами збройної боротьби, зважаючи на незрівнянну різницю у воєнних потенціалах;

недостатній рівень взаємодії та узгодженість заходів, що здійснюються силами оборони, іншими складовими сектору безпеки і оборони України, відсутність належної координації їх дій з іноземними партнерами та міжнародними організаціями в ході підготовки до збройного захисту України у разі збройної агресії або збройного конфлікту, а також відбудовного періоду після закінчення воєнних дій;

недостатні спроможності Збройних Сил України та інших складових сил оборони щодо охорони повітряного простору та протиповітряного прикриття важливих державних і військових об'єктів, недостатні військово-морські спроможності, у тому числі щодо охорони підводного простору в межах територіального моря України, берегової оборони, а також захисту національних інтересів України в Азовському і Чорному морях;

нездатність провести весь комплекс заходів стратегічного розгортання у короткі строки в разі ескалації воєнного конфлікту або здійснення повномасштабної збройної агресії Російською Федерацією чи іншою державою (групою держав) проти України.

Успіх реалізації стратегії залежить від:

узгодженості заходів щодо підготовки до всеохоплюючої оборони України, виконання превентивних і адекватних воєнним загрозам дій;

єдності, патріотизму та готовності держави і суспільства до захисту, зокрема збройного, демократичного ладу, незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України;

рівня довіри українського суспільства до органів законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні, дієвої протидії корупції, політичної та правової культури в суспільстві, розвитку добросовісного та недискримінаційного суспільства, об'єданого як повагою до сил оборони, так і повагою до закону;

достатності економічного розвитку держави для нарощування можливостей оборонної промисловості щодо розроблення, виробництва і постачання силам оборони новітнього озброєння, військової та спеціальної техніки;

рівня боєздатності Збройних Сил України, опанування силами оборони нових форм і способів ведення бойових дій з урахуванням досвіду протидії гібридній війні проти України, ведення бойових дій на Близькому Сході та інших воєнних конфліктів;

політичної, економічної та воєнної підтримки України світовою спільнотою в геополітичному протистоянні Російській Федерації.

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Розкрийте зміст методологічних основ розробки воєнних доктрин та стратегій
2. Які складові всеохоплюючої оборони України, що визначені Стратегією воєнної безпеки України?
3. Дайте загальну характеристику безпекового середовища у контексті воєнної безпеки України
4. Які цілі державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва та пріоритети їх досягнення?
5. Яка послідовність виконання завдання з реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва?
6. Які умови реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва?
7. Які шляхи досягнення цілей державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва?
8. Яку чином планується здійснювати ресурсне задоволення потреб оборони України?
9. Дайте загальну характеристику перспективної моделі організації оборони України, Збройних Сил України та інших складових сил оборони
10. Опишіть критерії досягнення оборонних спроможностей
11. Ймовірні сценарії застосування сил безпеки і оборони
12. Розкрийте сутність управління ризиками у сфері воєнної безпеки згідно Стратегії воєнної безпеки

ЛЕКЦІЯ 10. Досвід держав – членів НАТО та ЄС в організації стратегічного керівництва обороною держави

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 10.1. Особливості організації стратегічного керівництва обороною держави в провідних державах – членах НАТО
- 10.2. Трансформації в управлінні силовими інститутами США і Канади та європейський досвід керівництва сектором безпеки і оборони
- 10.3. Стратегічна концепція, принципи та стандарти НАТО, як основа керівництва та організації ефективної оборони його членів
- 10.4. Суб'єкти управління в НАТО та їх функції

10.1. Особливості організації стратегічного керівництва обороною держави в провідних державах – членах НАТО

Аналіз досвіду провідних держав – членів НАТО дає змогу відокремити такі базові сфери діяльності в секторі безпеки і оборони, як військова, правоохоронна і спеціальна. Ці сфери перетинаються між собою, утворюючи шість основних функцій:

- оборона держави (виключно військова сфера);
- військова контррозвідка (перетинання військової та правоохоронної сфер);
- забезпечення правопорядку (виключно правоохоронна сфера);

цивільна контррозвідка (перетинання правоохоронної та спеціальної сфер);
цивільна розвідка (виключно спеціальна сфера);
військова розвідка (перетинання спеціальної та військової сфер).

Принцип розподілу повноважень органів державного управління в загальному розумінні полягає у тому, що різні функції мають виконувати різні інститути (відомства). Однак, якщо розглянути схему розподілу повноважень інститутів цього сектору провідних демократій, то можна побачити певні спільні риси, які істотно відрізняються від тих, що характерні для сучасної України.

По-перше, західні демократії не мають так званої “воєнної організації”. Функція оборони держави у них покладена на міністерства оборони. В Україні закони про оборону та військову службу регулюють діяльність цілої низки окремих міністерств та відомств, до того ж деякі з них мають правоохоронні та спеціальні функції;

По-друге, основні спецслужби західних країн є цивільними, які зазвичай позбавлені правоохоронних повноважень. Найбільш відомі західні спецслужби – ЦРУ, британська Служба безпеки (MI5) та Служба таємної розвідки (MI6), Моссад – є цивільними організаціями без права на правоохоронну діяльність. Федеральне бюро розслідувань (ФБР) цивільна правоохоронна організація з функціями контррозвідки. Діяльність цих організацій регулюється цивільним законодавством і за функціями не перетинається з військовими відомствами.

На відміну від них, спецслужби України, як і за часів СРСР, досі комплектуються в основному військовослужбовцями (незважаючи на офіційний цивільний статус). Окрім того вони мають широкі правоохоронні повноваження.

Провідні західні держави мають дві базові моделі розподілу повноважень основних інститутів оборони, які умовно можна назвати американською та європейською. Тут фактично можна говорити про “президентську” та “парламентську” моделі. Проте в обох із них усі військові функції, зокрема військова розвідка та військова контррозвідка, покладені на міністерство оборони. При цьому таке поєднання повноважень супроводжується розвинутою системою цивільного контролю над органами військового управління. Водночас відмінності американської та європейської моделей розподілу повноважень основних інститутів оборони, торкаються розподілу повноважень і підпорядкування правоохоронних органів та спецслужб. Їх основою є різні підходи до вирішення питання щодо запобігання появі в демократичному суспільстві таємної поліції. Це спецслужба з правоохоронними повноваженнями, діяльність якої має політичну спрямованість.

У США проблема відсутності таємної поліції вирішується через заборону ФБР займатись політичним розшуком.

В Європі застосовується принцип організаційного розмежування. У Великій Британії та Німеччині цивільна контррозвідка здійснюється через організаційну взаємодію винятково спеціальних і правоохоронних структур, тобто спеціальні й правоохоронні функції взагалі не перетинаються в одній силовій структурі.

В американській системі цивільна розвідка (ЦРУ) бачиться як спеціальний орган Ради національної безпеки. А роль цивільної контррозвідки й одночасно правоохоронної організації виконує ФБР, яке є спеціалізованою агенцією, підпорядкованою генеральному прокурору.

В європейській системі цивільна розвідка належить до компетенції виконавчої влади.

Наприклад, у Великій Британії – це спеціалізована агенція міністерства закордонних справ. Цивільна контррозвідка належить до міністерства внутрішніх справ, але позбавлена правоохоронних функцій, тобто не має права затримувати, вести досудове слідство, проводити дізнання. У свою чергу, правоохоронні органи Великої Британії (*Скотленд Ярд*) обмежені у спеціальних повноваженнях, таких як приховане збирання інформації й агентурна робота.

У Канаді, яку вважають еталоном відкритого демократичного суспільства, цивільна розвідка і контррозвідка поєднані в єдиній структурі, але позбавлені правоохоронних повноважень. Це свідчить про те, що розділення розвідки та контррозвідки, яке свого часу відбулося в Україні, не є сутнісною ознакою наближення їх до західних моделей.

Варто зазначити, що у Північній Америці після відомих подій 11 вересня 2001 р. відбулися оригінальні зміни в системі інститутів національної безпеки. У США та Канаді утворили нові відомства, які мають опікуватись внутрішньою безпекою. У США – це Міністерство внутрішньої безпеки (*Department of Homeland Security*), а у Канаді – Міністерство державної (публічної) безпеки та готовності до надзвичайних ситуацій (*Department of Public Safety and Emergency Preparedness*).

До вказаних відомств увійшли деякі спецслужби: у США – Секретна служба, що відповідає за безпеку вищого керівництва, основних державних будівель та національної валюти, а в Канаді – Канадська секретна служба розвідки, що є основною спецслужбою країни. Однак наявність у них спеціальних елементів не надає їм правоохоронних функцій. В їх основі лежить дуже специфічне і навряд чи доречне, крім Північної Америки, поєднання структур, які відповідають за захист від надзвичайних ситуацій та діяльність міграційних служб.

10.2. Трансформації в управлінні силовими інститутами США і Канади та європейський досвід керівництва сектором безпеки і оборони

Трансформації в управлінні силовими інститутами США та Канаді. Протягом останніх років у США та Канаді, більшою мірою, а в європейських країнах – меншою відбуваються істотні трансформації в системі управління силовими інститутами, спричинені кардинальною зміною структури сучасних загроз.

У нових доктринальних документах з національної безпеки, прийнятих у багатьох країнах після терористичних нападів на США, Іспанію та Велику Британію, визначено, що терористи, особливо оснащені зброєю масового ураження, є основним джерелом загроз.

Особливістю нових доктринальних документів країн НАТО є визнання їх фундаментальної невизначеності щодо місця, часу та форми прояву загроз. Необхідність точної та своєчасної ідентифікації

сучасних загроз є основною вимогою нового етапу реформ у секторі оборони провідних країн. В англосаксонських країнах (США, Канаді, Великій Британії та Австралії), які приділяють особливу увагу розвитку силових інститутів, із різними назвами були створені спеціальні центри оцінювання загроз, уповноважені інтегрувати інформацію з усіх джерел і доводити її до необхідних адресатів, починаючи з найвищого керівництва, а також оголошувати загальний рівень готовності до нападу, відповідно до якого повинні діяти всі державні інститути.

Іншою важливою особливістю зарубіжних країн є зміцнення координуючих структур та інтеграція силових інститутів. Іноді ліберально налаштованими аналітиками ці процеси сприймають як спроби створення універсальних “міністерств безпеки”, характерних для тоталітарних країн. Однак склад та функції нових інститутів докорінно відрізняються від репресивних органів колишніх країн соцтабору.

Міністерство внутрішньої безпеки США та аналогічна структура в Канаді засновані для уникнення, а в разі неможливості – вчасного й ефективного реагування на надзвичайні ситуації, спричинені передусім терористичними угрупованнями. Цим визначається і склад цих структур.

В Україні основу таких структур становлять аналогічні міністерства та відомства з надзвичайних ситуацій, Державна прикордонна служба і структури інших органів влади, що відповідають за захист життєво важливої інфраструктури. Завдання цих утворень у західних державах такі:

недопущення проникнення у країну терористичних груп;

захист інфраструктури;

швидка ліквідація наслідків терористичних нападів, якщо їх не вдасться відвернути, а також техногенних та екологічних катастроф, не пов'язаних з чийось злим наміром.

До нових інтегральних структур внутрішньої безпеки долучені деякі спецслужби (без правоохоронних повноважень щодо цивільного населення), завданням яких є насамперед інформаційне забезпечення. Це принципово відрізняє завдання як Міністерства внутрішньої безпеки США, так і аналогічної структури в Канаді, від тієї ролі, яку виконували органи КДБ СРСР у разі виникнення надзвичайних ситуацій або введення воєнного стану чи обласні управління КДБ разом з регіональними військовими командуваннями за тодішнім законодавством щодо таких ситуацій, яке діяло й в Україні аж до 2000-х років. Фактично СБУ та Міноборони перебирали на себе функції державного управління.

Спрямованість реформ у секторах безпеки і оборони США та Канади протилежна і полягає у забезпеченні збереження дієвості демократичних інститутів в умовах надзвичайних ситуацій. Більше того, у США і Канаді демократія вважається основним рецептом захисту від внутрішнього екстремізму, а отже запобіжником широкому спектру внутрішніх загроз.

Важливим напрямом підвищення ефективності прийняття та реалізації рішень у секторі безпеки і оборони є інтеграція структур управління і забезпечення їх зв'язку з політичним керівництвом. Ідея інтеграції полягає в тому, що найвищий неполітичний державний посадовець у відповідній силовій структурі є радником демократично обраного або призначеного на посаду політика, уповноваженого командувати й управляти. Наприклад, у США та західноєвропейських країнах начальник генерального штабу (найвищий військовий посадовець) не входить до складу командування та управління, а є радником цивільного міністра оборони.

У США керівник апарату Ради національної безпеки є одночасно помічником Президента з питань національної безпеки. Ця посада надзвичайно дієва у США завдяки саме такому поєднанню, на неї, як правило, призначають людину з відповідними фаховими здібностями. Важливо і те, що у США Рада національної безпеки складається лише з кількох осіб, основними з яких є Президент, міністр оборони та держсекретар, які працюють і в інших форматах. Основні функції цей орган здійснює на рівні свого апарату. Рада національної безпеки може не збиратися протягом тривалого часу. Наприклад, під час першого терміну президенства Б. Клінтона це відбулося тільки один раз, а апарат весь час діяв. Однак посада його керівника є ключовою у системі інститутів національної безпеки і оборони США.

Подвійні посади, такі як “керівник координуючого органу – помічник або радник політичної особи”, відповідальної за національну безпеку, зараз створюють у багатьох країнах НАТО. Це дає змогу значно збільшити керованість та координованість сектору безпеки і оборони, підвищити ефективність прийняття і реалізації безпекових та оборонних рішень.

В Україні посада радника Президента з питань національної безпеки і оборони ніколи не була важливою, якщо тільки не поєднувалася з іншими “апаратними” посадами. Проте в історії України траплялись випадки суперництва між апаратом адміністрації Президента, яка забезпечує його діяльність, та секретаріатом РНБО України. Ця проблема може бути усунута, на наш погляд, шляхом об'єднання посади секретаря або його заступника з посадою радника Президента з питань національної безпеки і оборони.

Однотипною проблемою багатьох країн світу, у тому числі України, є слабка “інституційна пам'ять” вищого координаційного органу у сфері національної безпеки, яким зазвичай є Рада національної безпеки і оборони. Штат цієї структури зазвичай оновлюється з кожною зміною вищого керівництва держави. Постійне оновлення кадрів дає певний імпульс для реалізації нових ініціатив, однак не забезпечує наступності під час виконання стратегічних завдань, розрахованих на довгострокову перспективу. Ефективним варіантом у цьому разі може стати законодавче закріплення “кар'єрних” посад в апараті РНБО України, які, на відміну від посад політичних, не мають оновлюватися після кожних виборів керівників цих органів.

Європейський досвід керівництва сектором безпеки і оборони. У європейських країнах система керівництва сектором оборони пов'язана насамперед із питаннями створення централізованого стратегічного керівництва ним, що дає змогу підвищити якість прийняття рішень.

Важливою формою інтеграції є створення центрів оцінювання загроз. Їх основною функцією є моніторинг ситуації на основі інформації з усіх джерел, наявних у державі, оцінювання на її основі рівня загроз, відповідно до якого мають діяти органи державної управління сектором безпеки і оборони, встановлення ступеня готовності відповідних складових до реагування на кризові ситуації.

Спільною рисою європейських країн у питаннях вдосконалення стратегічного керівництва сектором безпеки і оборони є наділення глави держави функціями *верховного головнокомандувача*, крім Нідерландів, Німеччини і Швеції, де за конституцією такі повноваження закріплені за урядом.

У Румунії, наприклад, при президентові створена Верховна оборонна рада країни (*Countru's Supreme Defense Council, CSAT*), яка забезпечує реалізацію оборонних планів у кризових ситуаціях.

У Франції при президентові діє *Вища рада оборони* як координаційно-консультативний орган державного управління силами оборони, що розробляє і надає президентові обґрунтовані рекомендації з питань реалізації воєнної політики і військового будівництва з урахуванням сучасних концептуальних підходів до вирішення певних питань.

Найвагоміші реформи у цій сфері в різних країнах відбувалися в поствоєнний, постконфліктний або постреволюційний період. Іноді реформування збігалося з появою нових концепцій та доктрин національної безпеки і оборони. Цікавим може бути приклад створення у 1947 р. у США Ради

національної безпеки, Міністерства оборони та Центрального розвідувального управління. Так, “Закон про національну безпеку” США встановлював повноваження та процедури взаємодії цих інститутів, що мали функціонувати в єдиній системі, однак не визначав національних інтересів, цілей, загроз тощо. Швидше йшлося про ефективність державного управління ними.

Іншим прикладом можуть слугувати докорінні реформи секторів безпеки і оборони у країнах Центральної та Східної Європи після “оксамитових революцій” 1989–1990 р. Їх метою було позбавлення підґрунтя старого політичного режиму та недопущення успадкування колишнього репресивного апарату в нових силових інститутах держави. Прим цьому міркування щодо стратегії чи тактики забезпечення національної безпеки були другорядними. Прийняття нових доктринальних документів у сфері національної безпеки відбулося пізніше, коли в цих країнах була усвідомлена мета вступу до НАТО та ЄС.

Згідно з сучасними уявленнями без реформи сектору безпеки і оборони та його стратегічного керівництва і військового управління силами оборони ефективно протидіяти російській агресії неможливо.

10.3. Стратегічна концепція, принципи та стандарти НАТО, як основа керівництва та організації ефективної оборони його членів

Стратегічна концепція та принципи НАТО, як основа керівництва обороною його членів. Наближення Збройних Сил України та інших складових сил оборони, а отже і сектору безпеки і оборони України в цілому до стандартів НАТО для України є дуже актуальним, а в умовах гібридної війни – особливим. Тому сьогодні систему керівництва сектором безпеки і оборони України та військового управління силами оборони розбудовують відповідно до керівних документів на засадах нового розподілу завдань, функцій, повноважень, відповідальності та підзвітності, що відповідатиме принципам і стандартам, прийнятим у державах – членах НАТО.

З військової точки зору на цей час НАТО – це передові військові економіки світу, новітнє озброєння, впровадження інноваційних технологій в оборону, розвинутий сектор ОПК, високий рівень бойової готовності збройних сил, всебічне соціальне забезпечення військовослужбовців, постійна адаптація до мінливої військовополітичної обстановки тощо.

Головним стратегічним документом НАТО, що визначає основні принципи та розвиток Альянсу в конкретних історичних умовах, є “*Стратегічна концепція*” – офіційний документ, у якому визначені довгострокові цілі, характер та основоположні принципи і завдання НАТО у галузі безпеки і оборони. У ньому охарактеризовано нові умови безпеки, уточнено основні підходи Альянсу до безпеки і оборони, визначено напрямки реформування збройних сил держав – членів НАТО тощо.

Стратегічну концепцію схвалює Північноатлантична рада (ПАР). Перш ніж надійти на розгляд ПАР, цей документ проходить багато етапів обговорення, переговорів та узгоджень, оскільки остаточне рішення, у тому числі затвердження документів НАТО, відбувається на основі консенсусу.

Усі наступні стратегічні документи обов’язково враховують вимоги, викладені у Стратегічній концепції. Якщо відбуваються докорінні зміни в навколишньому середовищі, Альянс може розробляти “проміжні” стратегічні документи, наприклад “Комплексні політичні настанови”.

Стратегічна концепція – один з основних політичних документів, у якому сформульовано принципи та першочергові завдання з усіх питань силам і засобам Альянсу, напрями планування та розвідки на наступні 10 – 15 років. В ньому проаналізовано можливе майбутнє середовище безпеки і визначено ймовірність непередбачуваних подій. На основі цього аналізу уточнюються операції, які має бути спроможним виконувати Альянс, та сили і засоби, що йому знадобляться.

Після затвердження Стратегічної концепції розробляють і затверджують директиву військового комітету НАТО, якою затверджуються стратегічні вказівки щодо використання збройних сил Альянсу в майбутньому.

Процес оборонного планування відбувається на основі базових принципів НАТО: політичної солідарності держав – членів НАТО;

сприяння співробітництву і розвитку тісних зв'язків між ними в усіх сферах, де це забезпечує спільні та індивідуальні інтереси;
спільної відповідальності;
визнання взаємних зобов'язань;
спільної діяльності з утримання адекватної військової сили на підтримку стратегії та політики Альянсу.

Роль стандартів НАТО в організації ефективної оборони його членів. Для уніфікації збройних сил держав – членів Альянсу в НАТО ухвалені так звані *стандартизаційні угоди* (англ. *Standardization Agreement – STANAG*),⁶⁴ які дають змогу найефективніше спільно управляти силами і засобами збройних сил, проводити спільні операції і місії, бойову підготовку, технічне оснащення армій, озброєння та виробництво озброєння і військової техніки. Стандартизаційні угоди публікують англійською і французькою мовами, тобто офіційними мовами НАТО. Їх генерує агентство зі стандартизації НАТО, розташоване у Брюсселі.

Стандарт НАТО – міжнародний договір, який регламентує загальні правила і порядок спільних дій, єдину термінологію й умови уніфікації технічних процесів, ОБТ та іншої матеріальної частини збройних сил держав – членів НАТО і країн-партнерів. Умовно їх поділяють на три групи:

адміністративні – визначають процеси управління та обміну інформацією, порядок роботи з документацією;

оперативні – спрямовані на оперативне планування застосування військ (сил);

матеріально-технічні – визначають єдині вимоги до ОБТ союзників, управління їх життєвим циклом, а також до кодифікації предметів забезпечення.

Вищим органом НАТО, який визначає політику з питань стандартизації, є Конференція національних директорів з озброєння (*Conference of National Armaments Directors – CNAD*). Під її егідою розгорнута широка структура робочих груп, підгруп та комітетів, які на постійній основі аналізують, уточнюють і розробляють стандарти НАТО, яких на сьогодні нараховується близько 1300. НАТО.

Впровадження стандартів НАТО (STANAG) у МО України та ЗС України, інших складових сил оборони визначене стратегічними концептуальними документами України, пакетом Цілей партнерства Україна – НАТО. Відповідно до Воєнної доктрини України – це одне з основних завдань реформування та розвитку зазначених структур для досягнення ними оперативної і технічної сумісності зі збройними силами держав – членів НАТО на основі прийнятих у них принципів та стандартів.

Для впровадження стандартів НАТО у Міністерстві оборони та Збройних Силах України створено єдиний орган військової стандартизації, функціями якого є загальне керівництво та координація діяльності органів військового управління з впровадження стандартів НАТО, їх обліку та збереження. Порядок виконання цих робіт у Міністерстві оборони та Збройних Силах України визначений відповідною інструкцією, розробленою з урахуванням вимог НАТО ААР-03 “Розробка, супроводження та управління документами НАТО зі стандартизації”.

На цей час структурні підрозділи Міністерства оборони та органи військового управління Збройних Сил України виконали значний обсяг робіт із впровадження стандартів НАТО у процесі імплементації Цілей партнерства, наприклад з питань розроблення керівних документів з організації бойової підготовки та медичного забезпечення військ.

В цілому ж впровадження стандартів НАТО забезпечить планомірне нарощування боєздатності військ (сил) та досягнення взаємосумісності зі збройними силами провідних держав світу, сприятиме підвищенню ефективності використання державних ресурсів у сфері оборони, удосконаленню системи підготовки військових частин і підрозділів, що входять до складу багатонаціональних військових формувань, та зростанню авторитету України на міжнародному рівні.

Вимоги стандартів НАТО беруть до уваги і під час розроблення оперативно-стратегічних та оперативно-тактичних вимог, тактико-технічних завдань на створення і модернізацію озброєння та військової техніки. Впровадження в Україні стандартів, які використовують США, Німеччина, Велика Британія та інші держави – члени НАТО, сприяє позитивним змінам та підвищенню рівня бойової підготовки військ (сил), підготовки офіцерського та сержантського складу, дає можливість значно підняти рівень боєздатності української армії, а реформування *системи військового управління*

силами оборони за стандартами НАТО – мати оптимальну їх структуру, які навіть за обмеженості ресурсів ефективніше виконуватимуть спільні завдання. В умовах бойових дій це означає краще розуміння обстановки, підвищення гнучкості управління силами і засобами, швидше прийняття рішень, мінімізацію втрат у силах і засобах. Перехід на натівські стандарти дає змогу не тільки підвищити рівень управління збройними силами, а й забезпечити в майбутньому їх взаємодію з військами Альянсу, підвищити рівень управління військами (силами).

Водночас досвід держав – членів НАТО, показує, що в них не все однозначно, хоч Альянс прагне уніфікації та єдиних стандартів. Деякі країни у сфері оборони “йдуть своїм шляхом”.

Так, в 2014 році Польща в рамках організаційно-штатних заходів розформувала командування видів своїх збройних сил, створивши на їх основі Генеральне командування видів, та переформувала Генеральний штаб в орган стратегічного планування, координації та контролю. Після переходу на нову систему управління і керівництва почали з’являтися ознаки її недосконалості та проблемні питання, пов’язані з новим порядком функціонування та життєдіяльності військ (сил). Виявилось, що у запровадженій системі управління і керівництва Війська Польського не враховано одного з головних принципів військового управління – наявності єдиного центру управління, наділеного відповідними повноваженнями та відповідальністю. Намагаючись виправити ситуацію, у Польщі були змушені ухвалити закон, що передбачає призначення Головнокомандувача ЗС РП на воєнний час, але цим законом не передбачено вирішення решти проблем. Тому Польща змушена була розробляти плани реформування загальної системи управління і розглянути можливість повернення Генеральному штабу Війська Польського ролі єдиного органу військового управління та формування органів управління, подібних до колишніх командувань видів збройних сил.

10.4. Суб’єкти управління в НАТО та їх функції

Ключова роль в управлінні, передусім в оборонному плануванні НАТО належить Військовому комітету – військовому органу найвищої інстанції і найстаршому постійному органу НАТО після Північноатлантичної ради. Військовий комітет та Північноатлантичну раду було сформовано менш ніж через рік після створення Альянсу. Військовий комітет є першоджерелом військової консультативно-дорадчої допомоги для цивільних керівних органів НАТО – Північноатлантичної ради та Групи ядерного планування. До нього звертаються за дорадчою допомогою перед будь-яким санкціонуванням військових дій, а отже, це важлива ланка, що пов’язує процес прийняття політичних рішень і військову структуру НАТО.

Військовий комітет:

дає загальні військові керівні вказівки двом стратегічним командуванням Альянсу (Стратегічному командуванню ОЗС НАТО з операцій і Стратегічному командуванню ОЗС НАТО з трансформацій);

бере участь у розробленні військової стратегії та стратегічних концепцій;

готує доповідь стосовно щорічного довгострокового оцінювання сил і можливостей держав, що мають певний ризик для інтересів НАТО.

Рекомендації з військових питань, надані Військовим комітетом містять:

вироблені на основі консенсусу рекомендації щодо військової політики та стратегії для Північноатлантичної ради;

консультації Північноатлантичної ради з питань санкціонування військових дій;

рекомендації іншим керівним політичним органам НАТО щодо заходів, необхідних для забезпечення колективної оборони держав – членів НАТО;

реалізації рішень, пов’язаних з операціями і місіями НАТО.

Координуючу роль у процесі планування роботи й управління поточною діяльністю Альянсу відіграють Міжнародний секретаріат та Міжнародний військовий штаб.

Міжнародний секретаріат очолює Генеральний секретар, головною місією якого є надання консультацій, рекомендацій та адміністративної підтримки національним представникам у штаб-квартирі НАТО. Отже, Міжнародний секретаріат виконує функцію виконавчого органу, що надає підтримку ПАР та його комітетам.

Міжнародний військовий штаб (МВШ) очолює керівник (генерал або адмірал), якого обирає Військовий комітет з-поміж кандидатів на цю посаду, висунутих державами – членами НАТО. Міжнародний військовий штаб є виконавчим органом, який надає підтримку Військовому комітету, відповідаючи за планування, оцінювання та надання рекомендацій з питань політики у військовій сфері, які виносять на розгляд Військового комітету, а також проводячи моніторинг належної практичної реалізації політики і рішень Військового комітету.

На МВШ покладено функцію сприяння у розробленні та узгодженні діяльності Військового комітету щодо вирішення питань планування й політики НАТО, воєнної політики, стратегічного планування, принципів планування, забезпечення озброєнням і технікою, боротьби з розповсюдженням зброї масового ураження, воєнного планування і будівництва збройних сил та сил реагування НАТО. Аналітичні документи і доповіді, підготовлені МВШ є основою для обговорення та прийняття рішень у Військовому комітеті.

Розроблення концептуальних документів, що стосуються взаємозв'язку між Європейським союзом і НАТО, а також стратегічного партнерства між ними покладені на МВШ.

Щорічний обмін інформацією та координація діяльності Міжнародного секретаріату, Міжнародного військового штабу, військового керівництва НАТО й урядів держав – членів НАТО про національні плани дає змогу порівняти наміри кожної держави із загальними вимогами НАТО та у разі потреби переглянути їх відповідно до нових директив, вимог до модернізації та зміни ролей і обов'язків національних збройних сил.

Усі аспекти оборонного планування постійно переглядають і контролюють на кожному його етапі. За результатами постійного моніторингу й аналізу Міжнародний секретаріат і Міжнародний штаб розробляють відповідні рекомендації на основі яких розробляють *“Керівні вказівки міністрів”*. Цей документ у разі потреби через два роки може бути оновлений. На основі міністерських вказівок розробляють національні плани для збройних сил кожної держави – члена НАТО. Це вважається першим етапом планування збройних сил.

На наступному етапі планування Стратегічне командування ОЗС НАТО з трансформацій розробляє *“Цільові завдання з розвитку збройних сил НАТО”*, спрямовані на забезпечення командування НАТО з операцій можливістю виконувати весь спектр оперативних місій, які можуть бути покладені на нього Північноатлантичною радою.

Третім етапом циклу планування є аналіз оборонних питань, який проводять кожного другого року протягом року. Аналіз передбачає індивідуальне і колективне вивчення й оцінювання планів розвитку збройних сил та відповідних фінансових планів держав – членів НАТО на індивідуальній основі порівняно з еталоном, яким слугують узгоджені *“Цільові завдання НАТО”* на десятирічний період.

Після зустрічей із представниками кожної держави – члена Альянсу готується проект *“Національних розділів”*. Їх вивчають на багатосторонньому рівні у Комітеті оборонного планування НАТО, щоб не допустити можливих розбіжностей між визначеними НАТО і національними завданнями та планами розвитку збройних сил. Після цього *“Національні розділи”* формалізують в індивідуальні національні додатки до загального звіту, що також містить звіт Військового комітету щодо військової відповідності нового плану НАТО рівневі розвитку збройних сил і ступеня пов'язаних з ним воєнних ризиків.

Загальний звіт має розділ, узгоджений з інституціями ЄС, що ґрунтується на інформації, наданій європейськими державами – членами НАТО. У ньому визначають ступінь, якому новий план може відповідати потребам Європейського Союзу у сфері військових сил і засобів.

Варто акцентувати увагу на тому, що термін *“стратегічне планування”* в НАТО не використовують, але його процедури ефективно застосовують для формування політики розвитку сил і можливостей Альянсу. Одним із керівних документів такого планування в НАТО є міністерське керівництво (*Ministerial Guidance*), яке розробляють кожних два роки. В ньому формулюють політичні, економічні, технологічні та військові аспекти будівництва й розвитку Альянсу.

Цілі НАТО щодо формування та розвитку найважливіших його складових (озброєння, управління у кризових ситуаціях, управління та зв'язку, тилового забезпечення, ядерного та ресурсного планування) визначають у відповідних планових документах на 5 років. Переглядають ці документи за допомогою специфічної процедури – оборонного огляду (*Defence Review*), за результатами якого кожних два роки видають оновлені й уточнені варіанти згаданих документів.

Оборонне планування в окремих державах – членах НАТО має певні особливості. Україна, яка бере участь в одному з видів оборонного планування держав – членів НАТО, проводить заходи щодо інтеграції у Процес оборонного планування НАТО (*Defence Planning Process, DPP*). Аналіз його інструментів показує, що одним з ефективних механізмів гармонізації процедур такого планування є визначення функцій та завдань усіх складових сектору безпеки і оборони держави з урахуванням існуючих методичних підходів Альянсу.

Реалізація методики та механізму визначення функцій і завдань дає змогу побудувати логічну послідовність документів оборонного планування, мінімізувати їх дублювання, а також створити систему логічного обґрунтування ресурсів, необхідних для підтримання обороноздатності держави. Визначення конкретних функцій і завдань дає ширші можливості для планування на основі функціональних спроможностей, а також пошуку необхідних сил та засобів їх підтримки.

Детальною реалізацією цього напрямку є вироблення переліку завдань відповідним органам управління та структурним підрозділам системи оборони на стратегічному рівні, який записують у спеціальну матрицю. Логіка її побудови полягає в тому, що для виконання кожного окремого завдання визначають лише одну відповідальну структуру. Решта структур, причетних до вирішення відповідного завдання, має виконувати лише допоміжні функції. Ця модель уже впроваджена в секторі безпеки і оборони України.

Перелік завдань та відповідальність у НАТО регулярно переглядають. Необхідною умовою виконання завдань в умовах змін безпекової ситуації є їх адаптація до існуючих рівнів ескалації ситуації, тому для кожного рівня ескалації розробляють окрему матрицю розподілу відповідальності, яка відображає трансформацію завдань і рівень відповідальності за них.

Системою планування в НАТО передбачені такі рівні завдань: стратегічний (*strategic generic tasks list*), оперативний (*operational generic tasks list*) і тактичний (*tactical generic tasks list*).

Стратегічний (національний, загальний) рівень передбачає визначення завдань усім структурам держав, що діють в інтересах оборони на стратегічному рівні. Така система дає можливість Альянсу та національним збройним силам держав – членів НАТО оперативно, ефективно та якісно виконувати поставлені спільні завдання.

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Які особливості організації стратегічного керівництва обороною держави в провідних державах – членах НАТО
2. Розкрийте зміст трансформації в управлінні силовими інститутами США та Канаді спричинені зміною структури загроз
3. Розкрийте європейський досвід керівництва сектором безпеки і оборони
4. Чому стратегічна концепція та принципи НАТО є основою керівництва обороною його членів?
5. Хто є суб'єктами управління в НАТО та які їх функції?
16. Яку роль відіграють стандарти НАТО в організації ефективної оборони його членів?

ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ

по дисципліні: «Організаційно-правові засади забезпечення воєнної безпеки України»

1. Розкрийте особливості трансформації парадигми міжнародних відносин в умовах глобалізації та зміст наслідків воєнної глобалізації
2. Дайте загальну характеристику складових глобального воєнно-стратегічного простору та характерних ознак розвитку глобальної воєнної системи
3. Дайте загальну характеристику визначальних чинників виникнення воєнних конфліктів XXI ст.
4. Розкрийте сутність воєнних конфліктів XXI ст. та їх мету
5. Розкрийте сутність соціального явища, яке позначають поняттям «соціальний конфлікт» та зміст критеріїв щодо їх класифікації
6. Які чинники визначають особливості сучасних збройних конфліктів?
7. Чому результати аналізу конфліктної свідомості є важливим чинником з'ясування передумов збройного конфлікту?
8. Розкрийте сутність методологічних аспектів еволюційно-генетичного аналізу збройного конфлікту
9. Дайте загальну характеристику фаз та стадій розвитку політичної складової воєнного конфлікту
10. Розкрийте елементи класичної моделі дестабілізації в державі як інструменту створення передумов воєнного конфлікту
11. Розкрийте зміст принципів оптимальної стратегії врегулювання воєнних конфліктів між державами
12. Чому міжнародне посередництво та превентивна дипломатія можуть бути ефективними технологіями врегулювання та запобігання воєнних конфліктів між державами?
13. Розкрийте сучасне розуміння змісту поняття «воєнна могутність держави»
14. Розкрийте основні складові моделі оцінювання воєнної могутності держави Г. Кліффорда та Р.Клайна
15. Розкрийте особливості китайського та японського підходів щодо оцінювання могутності держави
16. Розкрийте сутність підходу щодо оцінювання могутності держави на основі рейтингу Global Firepower
17. Перерахуйте основні складові воєнного та економічного потенціалу, які, як правило, враховуються при оцінюванні воєнної могутності держави
18. Перерахуйте основні складові наукового та духовного потенціалу, які, як правило, враховуються при оцінюванні воєнної могутності держави
19. Чому воєнна політика держави є визначальним чинником аналізу воєнно-політичної обстановки?
20. Що є предметом воєнної політики у контексті забезпечення воєнної безпеки, обороноздатності та запобігання воєнного конфлікту?
21. Що є предметом воєнно-політичного аналізу та аналізу воєнно-політичної обстановки?
22. Які результати аналізу воєнно-політичної обстановки відіграють визначальну роль при формуванні воєнної політики держави?
23. Які особливості класичних, гібридних та проксі-війн сучасності?
24. Які особливості мережевих та приватизаційних воєн сучасності?
25. Наявність яких елементів та принципів аналізу воєнно-політичної обстановки забезпечує адекватність його результатів?
26. Дайте загальну характеристику основних напрямів воєнної політики України
27. Розкрийте зміст основних принципів та завдань воєнного будівництва в Україні
28. Розкрийте основні елементи перспективної моделі Збройних Сил України та інших складових сил оборони

29. Розкрийте зміст основних принципів організації системи військового управління та керівництва Збройними Силами України
30. Розкрийте сутність поняття «обороздатність держави» та її основні складові
31. Розкрийте основні підходи щодо оцінювання оборонної достатності держави
32. Дайте загальну характеристику пріоритетних напрямів підготовки держави до оборони
33. Розкрийте сутність мобілізаційної підготовки національної економіки та створення стратегічних резервів особового складу, озброєнь та військової техніки
34. Розкрийте методологічні особливості розробки воєнних доктрин та стратегій
35. Розкрийте зміст основних складових всеохоплюючої оборони України, що визначені Стратегією воєнної безпеки України
36. На яких особливостях безпекового середовища у контексті воєнної безпеки акцентується увага у нормативно-правових актах України?
37. Які критерії досягнення оборонних спроможностей визначені у нормативно-правових актах України?
38. Розкрийте сутність управління ризиками у сфері воєнної безпеки згідно Стратегії воєнної безпеки
39. Розкрийте особливості організації стратегічного керівництва обороною в провідних державах – членах НАТО
40. Розкрийте зміст стратегічної концепції та принципів НАТО, як основи керівництва обороною його членів

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ТА ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ситник Г.П., Орел М.Г. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України: підручник / за ред. Г.П.Ситника. Київ: МАУП, 2021. 372 с.
2. Ситник Г.П., Орел М.Г. Публічне управління у сфері національної безпеки: підручник / за заг.ред. Г.П.Ситника. К.: Видавець Кравченко Я.О., 2020. 360 с.
3. Ситник Г.П., Неліпа Д.В., Орел М.Г. Зовнішня політика та національна безпека: посібник / за ред. Г.П.Ситника. - Київ: Видавець Кравченко Я.О., 2021. 244 с.
4. Ситник Г.П., Орел М.Г. Основи стратегічного планування національної безпеки: посібник / за ред. Г.П.Ситника. - Київ: Видавець Кравченко Я.О., 2021. 224 с.
5. Резнікова О. О.Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.
6. Безпекове середовище 2033: Монографія. – К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2022. – 117 с.
7. Публічне управління та адміністрування у сфері національної безпеки: (системні, політичні та економічні аспекти): словник-довідник / С.П.Завгородня, М.Г.Орел, Г.П.Ситник [уклад.] / за заг.ред. Д.В.Неліпи, Є.О.Романенка, Г.П.Ситника, Київ: Видавець Кравченко Я.О., 2020. 380 с.
8. Воєнні аспекти протидії “гібридній” агресії: досвід України : монографія /колектив авторів ; за заг. ред. А. М. Сиротенка. К. : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2020. 176 с.
9. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення. : монографія / Криштанович М.Ф., Пушак Я.Я., Флейчук М.І., Франчук В.І. Львів: Сполом, 2020. 418 с.
10. Сектор безпеки і оборони України: стратегічне керівництво та військове управління: монографія / Саганюк Ф.В., Фролов В.С., Павленко В.І. та ін.; за ред. І.С. Руснака. К.: ЦЗ МО та ГШ ЗС України, 2018. 230 с.
11. Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Національний інститут стратегічних досліджень. К. : НІСД, 2017. 496 с.
12. Бочарніков В.П., Свешніков С.В., Тимошенко Р.І., Павленко В.І. Технологія аналізу воєнно-політичної обстановки. К.: Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 2017. 397 с.
13. Сектор безпеки і оборони України: теорія, стратегія, практика: монографія / Ф.В.Саганюк, О.В.Устименко, М.М.Лобко та ін. –К.: Академпрес, 2017. 182 с.
14. Глобальна та національна безпека: підручник / авт.кол.: В.І.Абрамов, Г.П.Ситник, В.Ф.Смоляннюк та інш.; за заг.ред. Г.П.Ситника. К.: НАДУ, 2016. 784 с.
15. Серета В.В., Ковалів М. В., Єсімов С.С., Гурковський М.П. Правові основи захисту України від зовнішньої та внутрішньої агресії: навчальний посібник / В. В. Серета, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, М. П. Гурковський. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. – 518 с.
16. Ситник Г. П. Вплив глобалізації на воєнну сферу та принципові особливості сучасних воєнних конфліктів. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*, 2016. №1-2 (9-10). С.99-115.
17. Ситник Г. П. Геополітичний аналіз та прогнозування : навч. посіб.: у 2 ч. / авт. кол. : Г. П. Ситник, В. Ф. Смоляннюк, М. М. Шевченко ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – К. : НАДУ, 2014. – Ч. 1. 152 с.
18. Шляхи удосконалення системи державного управління забезпеченням національної безпеки України: монографія / Г.П.Ситник, В.І.Абрамов М.М.Шевченко та ін.; за ред.Г.П.Ситника, В.І.Абрамова, М.М.Шевченка. – К.: МАЙСТЕР КНИГ, 2012. 536 с.
19. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник. К.: НАДУ, 2012. 344 с.
20. Основи стратегії національної безпеки та оборони держави: підручник / В.Г. Радецький, О.П. Дузь-Крятченко, В.М. Воробійов та ін. К.: НУОУ, 2009. 596 с.

21. Ситник Г.П. Національна безпека України: теорія і практика: підручник/ Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук ; за заг. ред. Г. П. Ситника. - Хмельницький ; К. : Вид-во "Кондор", 2007. 616 с.
22. Горбулін В.П. Засади національної безпеки України: підручник / Горбулін В.П., Качинський А.Б. – К.: Інтертехнологія, 2009. 272 с.
23. Горбулін В.П. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Монографія / В.П.Горбулін, А.Б.Качинський. – К.: НІСД, 2010. 288 с.
24. Храбан І.А. Система європейської безпеки і напрями воєнно-політичної інтеграції України до її структур: монографія / І.А.Храбан. –К.: Вид-во «Варта», 2005. 544 с.
25. Перепилиця Г.М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи: монографія / Г.М.Перепилиця. –К.: Стилос. – ПЦ «Фоліант», 2003.– 250 с.
26. Організаційно-правові основи стратегії національної безпеки й воєнної безпеки України: практичні аспекти державного управління / М.І.Шпура, І.В.Романов, Ф.В.Саганюк та ін. –К.: ННДЦ ОТ і ВБ України, 2006. 238 с.
27. Державне управління сектором безпеки і оборони України: теорія, практика, стратегія: монографія / І.В.Романов, Ф.В.Саганюк, В.М.Воробйов та ін. –К.: ННДЦ ОТ і ВБ України, 2007. 218 с.
28. Богданович В.Ю. Воєнна безпека України: методологія дослідження та шляхи забезпечення. К.:Тираж, 2003. 322 с.
29. Про національну безпеку України. Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
30. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>
31. Указ Президента України №121/2021. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>
32. Указ Президента України №392/2020 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
33. Указ Президента України №473/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4732021-40121>
34. Наказ Міністерства оборони України № 484 від 22 грудня 2020 року «Про затвердження Порядку організації та здійснення оборонного планування в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та інших складових сил оборони» Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 16 лютого 2021 р. за № 196/35818. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0196-21#Text>
35. Горбатенко В. Римський клуб і організація трансдисциплінарних проектів з довгострокового прогнозування глобальних проблем / *Політичний менеджмент*, №3, 2012. С.52-64.
36. Руденко О.М. Дефініції суспільної стабільності в державному управлінні. *Стратегічні пріоритети*. 2009. №3 (12). 2009. С. 101-109.
37. Шевченко М.М., Давиденко О.Г. Поняття "суспільно-політична стабільність": смисловий простір державно-управлінського змісту. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 14. С.49-54.
38. Качинський А.Б., Молоченко Д.Р. Індикатор могутності держави — важливий інструмент системного аналізу та стратегічного планування у сфері національної безпеки. *Системні дослідження та інформаційні технології*. 2016, № 1.-С.17-25
39. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади: монографія / за заг.ред. О. П. Дзьобаня. Харків: Право, 2021. 776 с.
40. Ситник Г. П. , Орел М.Г. Забезпечення стійкості соціального порядку як пріоритет у сфері національної безпеки. *Науковий часопис Академії національної безпеки*. 2021. №1 (29). С.8-25

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
ЧАСТИНА 1	
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	5
ЛЕКЦІЯ 1. Особливості воєнної глобалізації та загальна характеристика сучасних воєнних конфліктів.....	5
1.1. Особливості трансформації парадигми міжнародних відносин в умовах глобалізації, наслідки воєнної глобалізації та складові глобального воєнно-стратегічного простору	5
1.2. Характерні ознаки розвитку глобальної воєнної системи та основні фактори еволюції воєнних конфліктів XXI ст.....	7
1.3. Характеристика еволюції воєнних конфліктів XXI ст., їх мета та характер.....	8
1.4. Загальна характеристика сучасних воєнних конфліктів.....	11
ЛЕКЦІЯ 2. Типологія соціальних конфліктів та методологічні аспекти аналізу воєнних конфліктів	12
2.1. Сутність соціального явища, яке позначають поняттям «соціальний конфлікт» та критерії їх класифікації.....	12
2.2. Сутність збройного (воєнно-політичного) конфлікту та його особливості	14
2.3. Вплив воєнних конфліктів на національну безпеку та їх структурні елементи	16
2.4. Аналіз конфліктної свідомості як передумова з'ясування причин збройного конфлікту.....	17
2.5. Методологічні аспекти еволюційно-генетичного аналізу збройного конфлікту.....	19
2.6. Фази та стадії розвитку політичної складової воєнного конфлікту та його функціональний аналіз.....	20
ЛЕКЦІЯ 3. Технології та моделі дестабілізації держав для генерування воєнного конфлікту та методи його врегулювання.....	22
3.1. Технології дестабілізації в державі як інструменти створення передумов воєнних конфліктів	22
3.2. Елементи базової (класичної) моделі міждержавного протиборства та зміст етапів її реалізації	23
3.3. Мета та принципи оптимальної стратегії врегулювання воєнних конфліктів між державами.....	25
3.4. Міжнародне посередництво та превентивна дипломатія як технології врегулювання та запобігання воєнних конфліктів.....	26
3.5. Миротворчість, підтримання миру, примушення до миру, будівництво миру як елементи операцій ООН по врегулюванню воєнних конфліктів.....	28
ЛЕКЦІЯ 4. Підходи щодо оцінювання воєнної могутності держави.....	30
4.1. Зміст поняття «воєнна могутність держави».....	30
4.2. Математична модель Г. Кліффорда та алгебраїчна модель Р.Клайна оцінювання воєнної могутності держави	32
4.3. Китайський та японський підхід до оцінювання могутності держави та підхід на основі рейтингу Global Firepower	34
4.4. Система показників для розрахунку оцінки воєнної могутності держави.....	36
4.5. Проблема пошуку оптимального співвідношення потенціалу системи забезпечення національної безпеки та індикатора могутності держави.....	37
4.6. Складові воєнного та економічного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави.....	38

4.7. Складові наукового та духовного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави	43
ЧАСТИНА 2	
ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКІ ЗАСАДИ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	45
ЛЕКЦІЯ 5. Сутність воєнної політики та аналізу воєнно-політичної обстановки у контексті забезпечення воєнної безпеки	45
5.1. Воєнна політика як детермінанта аналізу воєнно-політичної обстановки	45
5.2. Об'єкт та предмет воєнної політики у контексті забезпечення воєнної безпеки, обороноздатності та запобігання воєнного конфлікту	46
5.3. Сутність, об'єкт і предмет воєнно-політичного аналізу	48
5.4. Сутність, об'єкт і предмет аналізу воєнно-політичної обстановки та його роль і місце у формуванні воєнної політики держави.....	49
ЛЕКЦІЯ 6. Характеристика типів воєнних конфліктів та передумови адекватності аналізу воєнно-політичної обстановки	51
6.1. Воєнно-політичних відносини як середовище сучасних типів воєнних конфліктів та особливості класичних та проксі-війн	52
6.2. Сутність та особливості гібридних, мережевих та приватизованих війн	53
6.3. Елементи воєнно-політичної обстановки, аналіз яких забезпечує адекватність його результатів	56
6.4. Загальні принципи аналізу воєнно-політичної обстановки.....	57
ЛЕКЦІЯ 7. Основні напрями воєнної політики України та військового будівництва....	58
7.1. Воєнна безпека як об'єкт державної політики.....	58
7.2. Сутність, функції та мета воєнної політики держави.....	59
7.3. Основні напрями воєнної політики України	61
7.4. Принципи, основні завдання воєнного будівництва та Державні програми реформування та розвитку ЗС України	62
7.5. Перспективна модель Збройних Сил України та інших складових сил оборони.....	65
7.6. Принципи організації системи військового управління та керівництва Збройними Силами України.....	70
ЛЕКЦІЯ 8. Основи забезпечення оборонної достатності та мобілізаційної підготовки економіки	72
8.1. Поняття обороноздатності держави та її елементи.....	72
8.2. Оцінювання та критерії оборонної достатності держави.....	74
8.3. Пріоритетні напрями підготовки держави та її території до оборони.....	76
8.4. Мобілізаційна підготовка національної економіки та створення державних запасів і резервів	80
8.5. Створення стратегічних резервів особового складу, озброєнь та військової техніки	82
ЛЕКЦІЯ 9. Методологічні основи розробки та основні положення Стратегії воєнної безпеки України	84
9.1. Методологічні основи розробки воєнних доктрин та складові всеохоплюючої оборони України, що визначені Стратегією воєнної безпеки України	85
9.2. Безпекове середовище у контексті воєнної безпеки України	87

9.3. Цілі державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва, пріоритети та послідовність виконання завдань щодо їх досягнення	88
9.4. Умови реалізації та шляхи досягнення цілей державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва.....	90
9.5. Ресурсне задоволення потреб оборони України та перспективна модель організації оборони України, Збройних Сил України та інших складових сил оборони	92
9.6. Стратегія та критерії досягнення оборонних спроможностей, ймовірні сценарії застосування сил безпеки і оборони та сутність управління ризиками у сфері воєнної безпеки.....	93

ЛЕКЦІЯ 10. Досвід держав – членів НАТО та ЄС в організації стратегічного керівництва обороною держави 95

10.1. Особливості організації стратегічного керівництва обороною держави в провідних державах – членах НАТО	95
10.2. Трансформації в управлінні силовими інститутами США і Канади та європейський досвід керівництва сектором безпеки і оборони.....	97
10.3. Стратегічна концепція, принципи та стандарти НАТО, як основа керівництва та організації ефективної оборони його членів.....	99
10.4. Суб'єкти управління в НАТО та їх функції.....	101

ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ 104

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ТА ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ..... 106

Навчальне видання

СИТНИК Григорій Петрович

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Курс лекцій

для студентів галузі знань: 25 – Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону, які навчаються спеціальністю: 256 – Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності) за другим освітнім рівнем вищої освіти (магістр)

Видання подається в авторській редакції та надруковано з оригінал-макета автора

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 12,5. Наклад 50. Зам. №. 23/01
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний.
Підписано до друку 23.01.2023

Видавець та виготовлювач
ТОВ «САК Лтд»

вул. Володимирська, 7, м. Київ, 01025, Україна
☎ (044) 247-97-72; e-mail: sakprint@ukr.net

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6360 від 16.08.2018